

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİMDALI

SENCER ŞENOL

110214

TÜRKLERDE İNSAN HAKLARI
VE
BU KONUNUN İLKÖĞRETİM MÜFREDATINDAKİ YERİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

110214

TEZ YÖNETİCİSİ
YRD. DOÇ.DR. KENAN ÇETİN

ERZURUM – 2002

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma İlköğretim Anabilim Dalının Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Kenan ÇETİN
Danışman – Jüri

Yrd. Doç. Dr. A. Zeki MEMİOĞLU
Jüri

Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU
Jüri

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir...../...../.....

Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	III
ABSTRAC	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

1. İNSAN HAKLARI KURAMI	3
1.1. İnsan Hakları ve Doğal Hukuk Kuramı	5
1.2. İnsan Hakları ve İnsani İhtiyaçlar Kuramı	7
1.3. Tarihsel Süreç İçinde İnsan Hakları	10
1.3.1. İlkçağda İnsan Hakları	11
1.3.2. Ortaçağda ve Yeniçağda İnsan Hakları Bildirileri	15
1.3.3. Amerika Birleşik Devletleri Haklar Bildirisi	17
1.3.4. Fransa Haklar Bildirisi	19
1.3.5. On dokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllarda İnsan Hakları	21
1.3.5.1. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi	22
1.3.5.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	25

BÖLÜM II

2. TÜRK TARİHİNDE İNSAN HAKLARI	30
2.1. İslamiyet'ten Önce Türklerde İnsan Hakları	32
2.1.1. Türk Bozkır Kültürü ve İnsan Hakları	32
2.1.2. Türk Sosyal Yapısı ve İnsan Hakları	34
2.1.3. Türk Devleti ve İnsan Hakları	41
2.1.3.1. Türk Töresi ve Hukuk Devleti	47
2.1.3.2. Sosyal Devlet Anlayışı ve İnsan Hakları	53
2.2. İslam ve İnsan Hakları	56

2.3. Müslüman Türklerde İnsan Hakları	59
2.3.1. Ortaçağ'da Yazılan Siyaset-nâme Türü Eserlerde İnsan Hakları	61
2.3.2. Osmanlılarda İnsan Hakları	63
2.4. Tanzimat Döneminde İnsan Hakları	66

BÖLÜM III

3. İLKÖĞRETİM OKULLARINDA İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

70

SONUÇ	80
BİBLİYOGRAFYA	83
ÖZGEÇMİŞ	86

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKLERDE İNSAN HAKLARI VE
BU KONUNUN İLKÖĞRETİM MÜFREDATINDA YERİ

Sencer ŞENOL

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kenan ÇETİN

2002 – Sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Kenan ÇETİN

.....
.....

Bu çalışma, Türklerde insan hakları konusu ile bu konunun ilköğretim okullarında okutulan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinde nasıl işlendiğini irdelemek amacıyla hazırlanmıştır.

İnsan hakları sürekli batı uygarlığının bir ürünü olarak ileri sürülmüştür. Oysa Türk tarihi insan hakları konusunda son derece zengin bir içeriğe sahiptir. Ancak bu husus daima ihmal edilmiş ve ilköğretim okullarında okutulan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinde de konu edilmemiştir.

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde insan hakları kuramı ele alınmış ve tüm boyutları ile bu konu irdelenmiştir. İkinci bölümde Türk tarihi insan hakları açısından değerlendirilmiştir. Son bölümde ise ilköğretim okulları Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinde Türk tarihinde insan hakları konusunun nasıl işlendiği ele alınmıştır.

Böylece insan hakları eğitimi verilirken, kendi kültürüne bağlı ve tarih bilincine sahip bireyler yetiştirmenin ihmal edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

ABSTRACT

MASTER THESIS

HUMAN RIGHTS AT THE TURKS AND THE POSITION OF THIS SUBJECT
IN THE PRIMARY EDUCATION PROGRAM

Sencer ŞENOL

Supervisor: Asis. Prof. Kenan ÇETİN

2002 – Page:

Jury: Asis. Prof. Kenan ÇETİN

.....
.....

This study is prepared for investigating human rights at the Turks and how “Citizenship and Human Rights Education” course works.

Human rights is constantly put forward as a west civilization’s product in reality ,however, the history of Turk has a very rich content about human rights. Nevertheless, this subject is always disregarded even in “Citizenship and Human Rights Education” which is a course for secondary school students.

Our research has three parts; in the first part human rights theory is taken up and this theory is investigated extensively. In the second part, the history of Turk is evaluated in terms of human rights. In the last part, in “Citizenship and Human Rights Education” course , how the subject or human rights in history of Turk can be worked up is taken up.

In brief, while teaching human rights education it is necessary to educate persons who are aware of their own history and committed to their own culture.

ÖNSÖZ

Kişinin başka hiçbir şart aranmaksızın, insan olması sebebiyle doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez, devredilmez ve sınırlandırılmaz haklar olarak tanımlayabileceğimiz insan hakları, günümüzde gelişmişliğin en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle de ülkeler, insan hakları konusunda bilinçli ve duyarlı bireyler yetiştirmek amacıyla insan hakları eğitimine büyük önem vermektedirler.

Doğru bir insan hakları eğitiminin aşamalarından biri, kavramın doğru öğretilmesinin yanı sıra, insan hakları konusunda tarihsel süreç içinde hangi aşamalardan geçildiğidir. Bu bakımdan insan haklarının tarihsel süreci bilimsel olarak tespit edilmelidir.

Biz üç bölümden oluşan bu araştırmamızda önce kavram olarak insan haklarını ele aldık. Burada insan hakları kuramını irdeledikten sonra, alışılmış olduğu üzere batı geleneğine göre insan haklarının tarihsel sürecini verdik. İkinci bölümde ise Türk tarihini insan hakları açısından değerlendirdik. Böylece insan haklarının batı toplumları dışında da eski çağlardan beri uygulandığını ortaya koymaya çalıştık. Araştırmamızın üçüncü bölümünde ise ilköğretim okullarında okutulan “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersinde insan hakları konusunun nasıl ele alındığını inceledik. Burada Türk tarihinde insan hakları konusuna yer verilmemiş olması büyük bir eksik olarak gözümüze çarpmaktadır.

Bu itibarla yüksek lisans tezimde insan hakları konusunu çalışmamı tavsiye eden ve Türk tarihine bir de insan hakları açısından bakmamı sağlayan ve araştırmam boyunca bilgilerinden yararlandığım danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Kenan Çetin’e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu araştırmamı hazırlarken bilgi ve tecrübelerinden yararlanarak, büyük yardımlarını gördüğüm Yrd. Doç. Dr. U. Köksal Odobaş ve Yrd. Doç. Dr. Kutsi Kahveci’ye de sonsuz şükranlarımı sunarım.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AİHD	Avrupa İnsan Hakları Divanı
AİHK	Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÜHF	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
BM	Birleşmiş Milletler
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
İTED	İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
Md.	Madde
OSAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
s.	Sayfa
sa.	Sayı
TBMM KSYK	Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür Sanat ve Yayın Kurulu
TDK	Türk Dil Kurumu
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TKAE	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
TKHV	Türk Kültürüne Hizmet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
vs.	vesaire
vd.	ve devamı
yay.	Yayınları

GİRİŞ

İnsan hakları, günümüz uluslar arası siyasette ülkelerin gelişmişliğinin en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, çağdaş devletler arasına girmek düşüncesinde olan ülkeler, insan hakları konusunda bilinçli ve duyarlı bireyler yetiştirmeyi kendilerine temel ilke olarak kabul etmektedirler. Bugün bütün gelişmiş devletler, 21. yüzyılın dayattığı meydan okumalara karşı koymanın birincil aracı olarak ulusal düzeyde toplumun ve evrensel düzeyde insanlığın geleceği olan çocuklarını ve gençlerini insan hakları konusunda bilinçli ve duyarlı hale getirmek için ilköğretim okullarından başlayarak insan hakları eğitimine tabi tutmaktadırlar. Ülkemizde de gerek ilköğretim okullarında ve gerekse orta öğretim okullarında insan hakları eğitimi verilmesi amacıyla gerekli programlar yapılmaktadır.

Diğer yandan, 1993 Montreal ve Viyana Kongrelerinde kabul edilen belgelerde yer alan “insan hakları eğitimi” kavramı, “İnsan Hakları Eğitimi BM On Yılı Eylem Planı” ve “İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Planları Hazırlama Yönergesi” nde şöyle tanımlanmıştır: “İnsan hakları eğitimi; bilgi, yetenek, anlayış ve davranışlardan oluşan evrensel bir insan hakları kültürü aşılıp, yerleştirmeyi amaçlayan bilgilendirme ve eğitim etkinliklerinin tümüdür.”¹

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere insan hakları eğitiminin bilgi, yetenek, anlayış ve davranıştan oluşan dört ana unsuru vardır. Bu unsurların birincisi olan bilgi; insanın hangi hakları bilmesi gerektiğinin yanı sıra, insan hakları konusunda insanlığın hangi aşamalardan geçerek bugün gelinen noktaya ulaştığını; yani insan haklarının tarihsel sürecini de bilmesini içermektedir. Bu amaçla, insan hakları eğitiminde tarihsel süreç içinde insan haklarının geçirmiş olduğu aşamalar doğru bir biçimde açıklanmalıdır.

İnsan hakları ile ilgili eserlerde insan hakları genellikle batı uygarlığının bir ürünü olarak takdim edilmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi insan hakları kavramının batı toplumlarında ortaya çıkmış olmasıdır. Bu sebeplerden bir başkası ise insanlık tarihi boyunca insan hakları ile ilgili mücadelelerin genelde batı toplumlarında görülmesidir. Ancak kanaatimizce insan hakları

¹ GÜLMEZ, Mesut; “Eğitim ve İnsan Hakları Eğitimi Hakları” İnsan Hakları, Yapı Kredi yay. İstanbul 200

mücadelelerine genelde batı toplumlarında rastlanması, insan haklarının batı toplumlarında daha çok ihlal edildiğine bir işaret olabilir.

Bu bağlamda batı uygarlığından farklı bir kültürel özelliğe sahip olan Türk ulusunun tarihi incelediği zaman, insan hakları kavramı ile karşılaşmak istenen yapının Türk tarihinde eski çağlardan beri var olduğu görülmektedir. Araştırmamızda örnekleri ile sunduğumuz bu yapı, gerçekten insan hakları konusunda zengin bir içeriğe sahiptir.

Eğitimin bir işlevinin de toplumun kültürünün gelecek kuşaklara aktarılması olduğuna göre, ülkemizde verilen insan hakları eğitiminde kendi tarihimizin insan hakları bakımından zengin olan bu yönünün öğrencilere aktarılması gerekmektedir.

BÖLÜM I

1. İNSAN HAKLARI KURAMI

İnsan hakları, geçen yüzyılın en çok tartışılan ve önemini bu yüzyıla da taşıyan konularının başında gelir. En geniş manada ele alınacak olursa insan hakları, kişinin -başka hiçbir şart olmaksızın- sırf insan olması sebebi ile sahip olduğu haklardır. Bu yönü ile insan haklarının, bütün hakların en geniş kapsamlısı olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda insan haklarının daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle hak kavramını irdelememiz yerinde olacaktır. Aslen Arapça olan “Hak” kavramı, “gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakinen muttali olmak” anlamlarında mastar ve “gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey” anlamlarında isim olarak geçmektedir.² Aynı zamanda İbranice’de de benzer bir kök, “ağaç, taş veya metalin içini oymak; yazmak, kaydetmek, tasvir etmek; buyurmak, bir kanunla sabit hale getirmek; Tanrı veya insanlara karşı ödev, hukuk, imtiyaz” manalarına gelmektedir.³ Öte yandan modern hukuk literatüründe ise hak kavramı; “hukuken tanınan menfaat, davranış özgürlüğü, sahiplik ileri sürebilme yetkisi, yasaca tanınan ayrıcalık, bir şeyi yapmaya yetkili olmak ya da bir şeyi talep edebilmek” anlamlarında kullanılmaktadır.⁴

Denilebilir ki, hak sahibi olmayı bir şeyi yapmaya yetkili olmak ya da bir şeyi talep edebilmek olarak kabul edersek doğal olarak şöyle bir soru gündeme gelebilir: Kişiyi hak sahibi kılan bu yetkinin kaynağı nedir? Bu bağlamda bir kimsenin sahip olduğu hakların kaynağı sözleşme, hukuk kuralları veya talebin ahlakiliği düşüncesi olabilir⁵. İki kişi arasında imzalanan bir sözleşme insanı hak sahibi yapabilir. Bu durumda taraflardan biri bazı haklar elde ederken, diğeri de bir takım sorumluluklar üstlenir. Hukuk kuralları da kişiyi hak sahibi yapabilir. Anayasa, yasa ya da yönetmelikler kişilere yetki tanıyabilir veya bazı taleplerini meşrulaştırabilir. Kişiyi hak sahibi yapan bir başka kaynak ise davranışın ya da

² ÇAĞRICI, Mustafa; “Hak” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.15 s.137 TDV yay. İstanbul 1997

³ ÇAĞRICI; a.g.m. s.137

⁴ YILMAZ, Ejder; Hukuk Sözlüğü, s.305 Yetkin yay. Ankara 1996

⁵ UYGUN, Oktay; “İnsan Hakları Kuramı” İnsan Hakları, s.13-14 Yapı Kredi yay. İstanbul 2000

talebin doğruluğu / haklılığı düşüncesidir. Bu durumda ise talebin ahlaki meşruluğu söz konusu olmaktadır.

İnsan haklarının yukarıda belirtilen kaynakların hangisine dayandığı konusunda kesin görüş birliği yoktur. Örneğin, Sulhi Dönmezer'e göre insan hakları hukuk kurallarından kaynaklanmaktadır. Ona göre, insan hakkı kişi imtiyazlarıdır ve bu imtiyazlar kanunlar tarafından düzenlenmiştir. Kanunları koyan, getiren, düzenleyenler ise devlete ait egemenliği kullanan iktidar sahipleridir. O halde uygulamada haklar iktidardan kaynaklanmaktadır ve insan hakları iktidarı sınırlayan kişi imtiyazlarıdır. Bu imtiyazlar iktidarın meydana getirdiği kurullarla düzenlenmekte ve o kurallara göre haklardan yani imtiyazlardan yararlanılmaktadır.⁶ Buna karşın Mustafa Erdoğan'a göre ise insan haklarının kaynağı ahlaklıktır. İnsan hakları ahlaki haklardır. Ama niteliği bakımından diğer herhangi bir ahlaki haktan da farklıdır. İnsan hakları en üstün ahlaki taleplerdir; çünkü insan haklarının koruduğu temel değer en üstün ahlaki değer olan insanın değeridir.⁷

Bu bağlamda insan haklarını ahlaki haklar olarak kabul eden görüşe göre, insan hakları yürürlükteki hukuktan bağımsızdır. Anayasa veya yasalarla güvenceye bağlanmamış, hatta hukuk kuralları tarafından yasaklanmış bazı tutum ve davranışlar bile insan haklarının kapsamı içinde olabilir. Örneğin, yetişkin nüfusa oy verme hakkı tanımayan, siyasal partilerin kurulmasına izin vermeyen, bazı düşüncelerin açıklanmasını yasaklayan bir devletin yurttaşları, seçme ve seçilme hakkını, örgütlenme ve düşünce özgürlüklerini insan hakları olarak talep edebilirler. İnsanlar bu haklara, devlet verdiği için değil, insan oldukları için doğuştan sahiptir.⁸

Öte yandan insan hakları konusu, başlıca iki temel kurama dayandırılmaktadır. Bunlardan birincisi "doğal hukuk kuramı", diğeri ise "insani ihtiyaçları kuramı"dır.

⁶ DÖNMEZER, Sulhi; "İnsan Hakları Kavramının Devlet Yönetim Felsefesinde Yerleşmesi ve Kurumsallaşması" Türklere İnsani Değerler ve İnsan Hakları, c.1 s.4 TKHV yay. İstanbul 1985

⁷ ERDOĞAN, Mustafa; Anayasal Demokrasi, s.119 vd. Siyasal Kitabevi, Ankara 2001

⁸ UYGUN; a.g.m. s.14-15

1.1. İnsan Hakları ve Doğal Hukuk Kuramı

İnsanlar tarafından oluşturulan, hukuktan ayrı ve ona üstün bir doğal hukuk düşüncesinin kökeni, uygarlık kadar eskidir. Bu görüş taraftarlarınca, üstün ve evrensel ilkeler olarak kabul edilen doğal hukuk ilkelerine herkesin uyması gerektiği düşünülür. Doğal hukuk kuramına, ilk çağlardan bu yana, iktidarın sınırlanması ve kötüye kullanılmasının önlenmesi amacıyla başvurulmuştur.⁹

Doğal hukuk kuramı yazılı kurallar dizisi değildir. Doğal hukuk bilinci, insanda moral bilincinin gelişmesine uygun olarak yavaş yavaş yerleşmiştir. Akıl sahibi bir varlık olarak insan kendi kaderini belirleyebilir ve aklıyla doğasında mevcut olan doğal düzeni keşfederek ona uygun davranışlar gösterebilir. Doğal hukuk kuramına göre insanlar, bütün çağlar boyunca geçerli olmak üzere, değişmeyen, evrensel nitelikteki haklara sahiptir.¹⁰

Doğal haklar kuramına göre,* insanlar, eşitlik ve özgürlüğün geçerli olduğu doğal yaşama döneminden (doğal halinden), kendi aralarında anlaşarak, bir sözleşme ile çıkıp toplumu ve devleti kurmuşlardır. İnsanlar toplum haline geçerken, yalnız toplumun kurulması ve yaşaması için gereken bir kısım haklarından vazgeçmişler, diğer en önemli özgürlüklerin devretmeyip, kendilerinde saklı tutmuşlardır. Devredilmeyen bu özgürlükler, devletin dokunamayacağı bir alanı oluşturur. Devlet kendisinin yaratmadığı ve kendinden önce varolan doğal haklara bağlıdır. O, kendinden önce de varolan bu hakları tanıyarak, evrensel bir şekilde geçerli sayılması için gereken önlemleri almakla görevlidir. Hiçbir sosyal ihtiyaç veya gerekçe, geçici bir süre için dahi olsa, doğal hakları yok saymayı ve uygulamadan kaçınmayı haklı gösteremez.¹¹

Bu bilgiler ışığında doğal hakların başlıca dört önemli özelliği vardır:

1. Doğal haklar, doğuştan sahip olduğumuz, devredilmez ve vazgeçilmez nitelikteki haklardır. Doğal haklar, insanı insan yapan öğelerdir; onları reddetmek kişinin insan olma niteliğini reddetmektir.

⁹ UYGUN; a.g.m. s.16

¹⁰ ÜNAL, Şeref; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi s. 69 TBMM KSYK yay. Ankara 1995

* “Doğal Haklar Kuramı” hakkında daha geniş bilgi için bkz. KAPANİ, Münci; Kamu Hürriyetleri, s.30 vd. AÜHF yay. Ankara 1981

¹¹ ÜNAL; a.g.e. s.70

2. Doğal haklar toplumdaki ve devletten önce vardır; toplumsal veya siyasal düzenlemenin eseri değildir. Tam tersine doğal haklar toplumsal – siyasal yapıya meşruiyet kazandırır.
3. Doğal haklar mutlaktır; hiçbir düşünceyle geçersiz kılınmaz, uygulanmaları engellenemez.
4. Doğal haklar evrenseldir. Zaman ve mekâna bağlı olmaksızın bütün insanlar doğal haklara sahiptir.¹²

Doğal hukuk kuramının en önemli noktalarından biri insan hakları konusunda bireyci görüşe sahip olmasıdır. Bireyci görüşe göre insan haklarının kaynağı, ilahi hukuk veya kongrenin kanunu değil, kimlik kanunudur. (law of identity) A, A dır, insan insandır. Haklar, insanın doğasının, insanın insan olarak yaşayışı için gerekli kıldığı varlık şartlarıdır. Eğer insan dünyada yaşayacaksa, kendi hür yargısına göre davranmak, kendi değerleri için çalışmak ve emeğinin ürünlerini korumak, onun hakkıdır. Eğer dünya üzerinde yaşamak onun amacıysa, rasyonel bir varlık olarak yaşamak hakkına sahiptir; doğa ona irrasyonel olmayı yasaklar.¹³

Denilebilir ki insan hakları, herkesin sahip olduğu bir şeydir. Bir insan, belirli bir işi yapması, ya da belirli görevleri yerine getirmesi dolayısıyla bu hakları kazanmaz, bu haklar sadece insan olmasından dolayı ona aittir. Filozof Jacques Martin'in belirttiği gibi: "İnsan bir kişi, bir bütün, kendisinin ve kendi eylemlerinin bir efendisi olması dolayısıyla haklara sahiptir ve sonuç olarak insan, herhangi bir amaca yönelik bir araç değildir, fakat bir amaçtır. İnsan saygı gösterilme hakkına sahiptir, hakların konusudur, haklara sahiptir. Bunlar, insanın insan olması yüksek gerçeği dolayısıyla insana borçlu olunan şeylerdir."¹⁴ Aynı zamanda C.B. Macpherson'a göre de; herhangi bir insan hakları doktrini bazı bakımlardan bir doğal haklar doktrini olmak zorundadır. İnsan hakları yalnızca doğal hakların türleri olarak ileri sürülebilir. Şöyle ki; bu haklar, ister şimdiki hâlleriyle ister olması muhtemel hâlleriyle, insanların doğasından çıkarılabilir.¹⁵

¹² ERDOĞAN; a.g.e. s.130-131

¹³ RAND, Ayn; "İnsan(m) Hakları" Çev. Atilla YAYLA, Sosyal ve Siyasal Teori s.319 Siyasal Kitabevi Ankara 1999

¹⁴ CRANSTON, Maurice; "İnsan Hakları Nelerdir" Çev. Atilla YAYLA, Sosyal ve Siyasal Teori s.314 Siyasal Kitabevi Ankara 1999

¹⁵ CRANSTON; a.g.m. s.315

1.2. İnsan Hakları ve İnsani İhtiyaçlar Kuramı

İnsan hakları konusunda ileri sürülen bir diğer kuram ise insani ihtiyaçlar kuramıdır. İnsani ihtiyaçlar kuramı, doğal hukuk kuramına karşı bir antitez değildir. İki kuram daha çok birbirlerini destekler mahiyettedirler.

İnsani ihtiyaçlar kuramına göre insan hakları, insanın ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Burada öncelikle temel insani ihtiyaçların neler olduğunu irdelemek gerekmektedir. Temel insani ihtiyaçların bir kısmı, “geçim” ve “güvenlik” gibi iki ana kategoride ele alınabilir. Tarihte pek çok düşünür, insanın bu iki temel ihtiyacına işaret etmiş ve bu ihtiyaçların ancak toplum halinde yaşamak suretiyle karşılanabileceğini belirtmiştir¹⁶. Temel maddi ihtiyaçlar insanın hayatta kalması ve varlığını sürdürmesiyle ilgilidir. Bu yönüyle aslında insan diğer canlılarla ortak olup; aralarında sadece ihtiyaçların karşılanmasında uygulanan yöntem farklılıkları vardır. Temel insani ihtiyaçların diğer kısmı olan manevi ihtiyaçlar büyük ölçüde insana özgüdür. Manevi ihtiyaçlar insanın ahlaklı bir varlık olması ile ilgilidir.

Diğer yandan akıl ve vicdan sahibi bir varlık olarak insan, kendi yaşamına yön verir, bilinçli tercihler yapar, eylemlerinin sorumluluğunu üstlenir. Tüm bunları yapabilmesi için insanın özgür olması, engellenmemesi gerekir. İşte insan hakları bu özgürlüğü ve olanakları sağlar. İnsanın kendi özgür doğasını gerçekleştirmek, insan onuruna yaraşır bir hayat sürdürmek için zorunlu olan koşulları belirler. İnsan hakları kişilerin maddi ve manevi temel ihtiyaçlarını karşılamalarına yarayan araçlar olarak kaynağını insanın ahlaki doğasından alır. Uluslar arası insan hakları belgelerinde de bu noktaya işaret edilerek, insan haklarının kişinin özündeki onurdan kaynaklandığı belirtilir.¹⁷ Burada diyebiliriz ki, hakların kaynağının insanın temel ihtiyaçları ile açıklanmaya çalışılması, insani ihtiyaçların nasıl tanımlanacağı ya da nelerin temel insan ihtiyacı olduğunun nasıl tespit edileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Bunun en basit yanıtı ise bizce: “İnsanlara onsuz yapamayacağınız şey nedir?” diye sorulduğunda açığa çıkmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde insan ihtiyaçlarının pek çok biçimde sınıflandırıldığı görülmektedir. Buna örnek olarak Johan Galtung’un aşağıdaki

¹⁶ UYGUN; a.g.m. s. 18

¹⁷ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi önsöz ve madde: 1

tablosunu verilebilir. Ancak genel hatlar ele alınırsa ortaya şöyle bir tablo çıkması muhtemeldir.

	Kişi Bağımlı	Çevre Bağımlı
Maddi	Hayatta kalma (Şiddet)	Esenlik (Sefalet)
Maddi Olmayan	Özgürlük (Baskı)	Kimlik (Yabancılaşma)

Bu tabloda geçen maddi/maddi olmayan ayrımı iki farklı şekilde yorumlanabilir. Bunlardan birincisinde eski beden/zihin ayrımı ya da bedensele karşı zihinsel (maddiye karşı manevi) ihtiyaçlarla ilgili ayrımdır. İkincisi ise ihtiyaçların doyurulmasının maddi bileşenler gerektirip gerektirmediği hakkında bir soru olarak yorumlanabilir. Böylece gıda, giyim, barınak, tıbbi tedavi ve okul gibi temel ihtiyaçlarını doyumak için maddi bir şeye açık bir biçimde ihtiyaç vardır. Hareket etme, seçim yapma, ya da kendini ifade etme ihtiyacı gibi bir özgürlük ihtiyacı ya da hayatın bir anlamının olması ihtiyacı türünden bir kimlik ihtiyacı için genel olarak herhangi bir maddi şeye ihtiyaç duyulduğu kuşkuludur. Ancak bu iki durum arasındaki çizgi kesin değildir.¹⁸

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz tablodaki temel ihtiyaçların ayrıntılı bir listesi ise yine Galtung'a göre şu şekilde düzenlenebilir. Ancak biz bu listenin kesin olmayıp tartışmaya açık bir varsayım olduğunu söyleyebiliriz:

İhtiyaçlar	Bazı toplumlarda geçerli oldukları varsayılan ihtiyaç doyurma biçimleri
Hayatta kalma ihtiyacı	
➤ Bireysel şiddete karşı (saldırı, işkence)	Polis
➤ Kollektif şiddete karşı (İçerde ve dışardaki savaşlar)	Ordu
Esenlik ihtiyaçları – sefaleti önlemek için	
➤ Beslenme, su, hava için	Gıda, su, atmosfer
➤ Hareket, boşaltım, uyku, seks için	
➤ İklim, çevreye karşı korunmak için	Giysiler, barınak
➤ Hastalıklara karşı korunmak için	Koruyucu, tedavi edici tıp
➤ Ağır, haysiyet kırıcı, sıkıcı çalışmaya karşı korunmak için	Emek sarfiyatını azaltan araçlar
➤ Kendini ifade etme, diyalog, eğitim için	Öğrenim

¹⁸ GALTUNG, Johan; Bir Başka Açıdan İnsan Hakları, s.71 Çev. Müge SÖZEN, Metis yay. İstanbul 1996

Kimlik ihtiyaçları – yabancılaşmayı önlemek için

➤ Kendini ifade etme, yaratıcılık, praxis, çalışma için	İşler
➤ Kendini ortaya koyma potansiyellerini gerçekleştirme için	İşler ve boş vakit
➤ Esenlik, mutluluk, neşe için	Eğlence, aile
➤ Pasif, bağımlı, nesne değil, aktif ve özne olmak için	Eğlence, aile
➤ Meydan okuma ve yeni deneyimler için	Eğlence
➤ Sevgi, aşk, seks için; arkadaşlar, eş, çocuklar	Birincil gruplar
➤ Kökler, aidiyet, ağlar, destek, itibar için	İkincil gruplar
➤ Toplumsal güçleri anlamak için	Siyasal etkinlik
➤ Toplumsal şeffaflık için	Medya
➤ Doğayla ortaklık için	Doğal parklar
➤ Amaç, hayatın anlamı duygusu için	Din, ideoloji
➤ Aşkın olana, kişi-ötesi olana yakınlık	Dinginlik

Özgürlük ihtiyaçları – baskıyı önlemek için

➤ Bilgi ve düşünceyi alma ve ifade etmede seçim	İletişim
➤ Ziyaret edilecek insan ve yerlerin seçimi	Ulaşım
➤ Bilinç oluşumunda seçim	Toplantılar, medya
➤ Seferberlikte seçimi	Örgütlenme, partiler
➤ Yüzleşmede seçim	Siyasal seçimler
➤ Meslek seçimi	Meslek okulları
➤ İş seçimi	Emek pazarı
➤ Eş seçimi	Evlilik pazarı
➤ Mal, hizmet seçimi	(süper-) market/Pazar
➤ Hayat biçimi seçimi	yapısal çoğulculuk

İnsan hakları ile ilgili çalışmaları ile tanınan günümüzün önemli düşünürlerinden Johan GALTUNG, “Bir Başka Açıdan İnsan Hakları” adlı yapıtında yine; insan hakları ve insani ihtiyaçlarla ilgili dört olasılığın mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre bu olasılıklar şunlardır:

- Bir hak olarak karşılığı bulunan ihtiyaçlar,
- Bir hak olarak karşılığı bulunmayan ihtiyaçlar,
- Bir ihtiyaç olarak karşılığı bulunmayan haklar,
- Ne ihtiyaç, ne de hakların bulunduğu durumlar.²⁰

¹⁹ GALTUNG; a.g.e. s.86-87

²⁰ GALTUNG; a.g.e. s.87

Bu bağlamda bir hak olarak karşılığı bulunan ihtiyaçlar insan hakları ile ilgili bütün bildirimlerde açıkça yer almaktadır. Bir hak olarak karşılığı bulunmayan ihtiyaçları ise şöyle örneklendirebiliriz: İHEB'nin 1. maddesinde yer alan “bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler.” Bu ifadenin herhangi bir ihtiyacı karşılamadığı açıktır. Bütün insanların özgür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğdukları kabul edilebilir. İnsanların akıl ve vicdan sahibi oldukları da doğrudur. Ancak birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmeleri ütöpik bir yaklaşımdır. Aynı bildirimde yer alan “Herkes ırk, renk, cins, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş yada toplumsal bir köken, servet, doğum yada başka herhangi bir fark gözetilmeksizin bu bildirmede ilân edilen bütün hak ve özgürlüklerden yararlanabilirler.” ifadesi de temel insani ihtiyaçlarla ilgili değil, daha çok toplumsal adalet ile ilgili bir düzenlemedir.

İnsanın temel ihtiyaçlarından bazıları için, bildirimlerde onları karşılayacak her hangi bir haktan söz edilmemektedir. Örneğin, insanın temel ihtiyaçlarından olan ve yaşamın da temeli sayılan temiz hava ve su ihtiyaçlarını karşılayacak her hangi bir hakka, insan hakları ile ilgili belgelerde yer verilmemiştir. Aynı durum çok özel bir fizyolojik dinlenme biçimi olan uyku ihtiyacı ve yine bir fizyolojik ihtiyaç olan boşaltım ihtiyacı için de geçerlidir.

Bütün bu açıklamaların da ortaya koyduğu gibi insan hakları ile insanın ihtiyaçları arasında önemli bir bağ vardır. Ancak ihtiyaçlar ve haklar arasındaki bu bağ birbirlerini birebir – örten olarak karşılayan bir bağ değildir.

1.3. Tarihsel Süreç İçerisinde İnsan Hakları

İnsan hakları, gerek konusunun insan olması ve gerekse devlet ile birey arasındaki ilişkilerin temelini oluşturması bakımından tarih boyunca önemini korumuştur. İnsan hakları konusunda insanlığın bugün gelinen noktaya bir anda ulaşmadığı, bu noktaya ulaşmak için pek çok mücadeleler verdiği bilinen bir gerçektir. Özellikle II. Dünya savaşıdan sonra, insanların yüzyıllar boyunca maruz kaldıkları kötü uygulamalardan kurtarılarak; insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmesini sağlamak düşüncesiyle, uluslar arası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri bu konu üzerinde titizlikle durmuşlar ve önemli çalışmalar yapmışlardır.

Bunun sonucunda da 1948 yılında “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” ve 1950 yılında “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” imzalanmış ve bugüne gelinmiştir. Şurası da bir gerçektir ki bugün gelinen durum, ideal bir düzen veya bir son olmayıp, insan hakları her geçen gün biraz daha gelişme göstermektedir.

İnsan hakları ile ilgili çalışmalarda bulunanların bir kısmı insan haklarının batı kültürünün bir ürünü olduğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşe karşı olanlar ise insan haklarının tarihi ve kültürel geçmişine bakılmaksızın her insana tanınan haklar olduğu için evrensel olduğunu kabul etmektedirler. İnsan haklarını doğal hukuka dayandıran bu görüşe göre, insan hakları zaman ve mekâna bağlı değildir.

Denilebilir ki, insan hakları kavramının ilk olarak batı toplumlarında ortaya çıkmasını ve insan hakları mücadelelerinin hep batıda görülmesini bazı düşünürler sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve tarihsel olarak batı toplumlarında elverişli ortamın bulunmasına ve diğer toplumlarda bu tip gelişmelerin görülmemesini ise buralarda elverişli ortamların bulunmaması görüşüne bağlamaktadırlar.

Bu bağlamda insan haklarının tarihi geçmişi incelendiği zaman, kavramın ilk olarak batı toplumlarında ortaya çıktığı ve insan hakları ile ilgili ilk mücadelelerin batıda gerçekleştiği görülür. Ancak bu hiçbir zaman diğer toplumlarda insan haklarının olmadığı, bilinmediği olarak algılanmamalıdır. Aslında insan haklarının batı kültürünün bir ürünü olduğunu kabul edenler de insan haklarının en çok batı toplumlarında ihlal edildiğini ve belki de bu nedenle insan hakları mücadelelerinin hep batıda görüldüğünü kabul ederler.

Öte yandan araştırmamızın ikinci bölümünde “Türk Tarihinde İnsan Hakları” konusunu incelerken, insan haklarının gerçekten de sadece batı kültürünün bir ürünü olup olmadığına, Türk tarihinde insan haklarının bulunup bulunmadığını irdedeceğiz. Ancak biz araştırmamızın bu kısmında genel olarak kabul edilen insan haklarının batılı boyutunu ele alacağız ve batı toplumlarında insan haklarının nasıl doğup ve hangi gelişmeleri gösterdiğini ortaya koymaya çalışacağız.

1.3.1. İlkçağda İnsan Hakları

İnsan hakları fikrinin batı kültüründeki orijinini bulmak için tarihin antik çağlarına bakmamız gerekmektedir. Örneğin günümüz düşünürlerinden Cranston,

insan hakları fikrinin başlangıcını Antik Yunan sitelerinde bulmaktadır. O'na göre, belirli sitelerin yurttaşları isogoria veya ifade hürriyeti (freedom of speech) ve isonomia veya kanun önünde eşitlik (equality before law) gibi haklardan yararlandılar. Sitelerin yok oluşunu izleyen Hellenistik devirde insanlar bu hakları sivil hukukta değil, fakat daha yüksek bir hukukta; doğal hukukta kök salan haklar olarak gördüler. Doğal hukuk, herhangi bir çeşit ilahi bildirim olmaksızın her rasyonel beynin tereddütsüz fark edebileceği bu başlangıç prensiplerini doğurdu. Roma'nın stoikleri, filozoflarından ziyade hukuk bilginleri (jurist) aynı fikri benimsedi.²¹

Antik Yunan'da insan hakları fikrinin izlerini aramanın yolu o dönemde hakim olan siyasi düşünceyi incelemekten geçer.* Yunan siyasal düşüncesi "polis" veya "site" adı verilen düzen etrafında gelişmiştir. Site sınırları belli bir toprak üzerinde kurulmuş, siyasal, sosyal, askeri ve ekonomik bir bütündür. Yunan siyasi düşüncesine göre; kişinin ancak siteye bağlı olarak ve onun tanrılarının koruması altına girerek yaşama olanağı vardır. Kişi yalnızca site yurttaşı olduğu zaman varlık ve değer kazanabilir. Siyasal ve aynı zamanda dini bir birlik olan site, kişiyi maddi ve manevi tüm değerleri ile kendine bağlar, hükmü altına alır.²² Diğer yandan Recai Galip Okandan da site-fert arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: Yunan sitelerinde hâkim olan düşünceye göre fert, site karşısında hak ve yetkilere sahip değildir. Ferdin site karşısında bir varlığı yoktur. Eğer fert sitede bazı haklara sahip bulunuyorsa, bunları ona sağlayan sitedir ve bu haklar sitenin çıkarları ile sınırlanmıştır. Sitenin çıkarının söz konusu olduğu yerde ferdin hak ve çıkarlarından söz edilemez. Ferdin özel çıkarı sitenin çıkarı içinde erimiş, fert varlığını sitenin varlığı içinde kaybetmiştir.²³ Yunan sitelerinde insan haklarına temel olabilecek bir uygulama olmadığı Okandan'ın bu açıklamalarından da anlaşılmaktadır. Ancak Cranston'un bahsettiği eşitlik ve ifade hürriyeti gibi haklardan kişilerin yararlanıp yararlanamadıkları ise sitelerde uygulanan yönetim biçimlerinin incelenmesiyle anlaşılır.

²¹ CRANSTON; a.g.m. s.312

* Eski Yunan siyasi düşüncesi için bakınız: OKANDAN, Recai Galip; Umumi Âmme Hukuku, s. 121 İÜ yay. İstanbul 1968; GÖZE, Ayferi; Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s.1, Beta yay. İstanbul 1989; AKIN, İlhan F.; Kamu Hukuku, Beta yay. İstanbul 1990

²² GÖZE; a.g.e. s. 1-2

²³ OKANDAN; a.g.e. s. 121

Öte yandan Yunan sitelerinin önceleri krallık ile yönetilirken, sonraları krallığın yerini aristokratik bir yönetime bıraktığı ve daha sonra ise demokratik yönetime geçildiği ilim dünyasında kabul edilen yaygın bir görüştür. Ancak "...bu sitelerde hakim olan demokrasi köleliğin kabul edildiği ve yönetime katılma hakkının yalnızca yurttaşlara tanındığı bir demokrasi uygulamasıdır."²⁴

Bu bağlamda Yunan sitelerinde uygulanan yönetimin demokrasi olduğu fikrine katılmayan Okandan'a göre; sitelerde, halkın egemenliğine dayanan demokratik prensip ve özellikleri bulmak imkânsızdır. Bu sitelerin yönetim şeklinin açıklanmasında kullanılan Cumhuriyet teriminde de isabet yoktur. Yunan sitelerinin sosyal, siyasal ve hukuksal düzenin, halkın egemenliğini, demokrasiyi, fertlerin eşitliğini, onların siyasal haklarını sağlayabilecek nitelikte olduğu söylenemez.²⁵

Antik Yunan'da halk bir takım sınıflara ayrılmaktaydı. Sitede her türlü hak sahibi olan ve yönetime katılanlar yurttaşlardır. Yurttaşlar ise sitenin tüm nüfusuna oranla ufak bir azınlığı oluşturmaktaydı. Örneğin Yunan demokrasisinin beşiği olarak gösterilen Atina sitesinde bile, sitenin en parlak dönemini yaşadığı MÖ 5. yüzyılda yarım milyon insan yaşarken bunun ancak yirmi bin kadarını yurttaşlar oluşturuyor ve sadece bunlar sitenin yönetiminde söz sahibi olabiliyorlardı. Geriye kalan nüfusun asıl çoğunluğunu ise; insan olarak kabul edilmeyen ve konuşan hayvan olarak görülen köleler ile yine siyasi haklara sahip olmayan, sadece medeni hakları olan, sanat ve ticaretle uğraşan yabancılar yani meteikoslar oluşturmaktadır.²⁶

Bu görüşler ışığında diyebiliriz ki, Antik Yunan demokrasisi, insanlar arasında eşitlik ilkesine yabancı bir demokrasidir. Eski Yunan'da eşitlik; yurttaşlarla yurttaşlar, kölelerle köleler arasında uygulanan eşitliktir.²⁷ Yunan sitelerinde görülen ifade hürriyeti de yine sadece yurttaşlara tanınan bir hürriyetti, diğer insanlar için böyle bir hürriyetten bahsetme imkânı yoktu.

Diğer yandan Roma döneminde, Yunan sitelerinin aksine doğal hukuk anlayışının geliştiğini ve insanlar için bir kısım doğal hakların söz konusu

²⁴ GÖZE; a.g.e. s. 5

²⁵ OKANDAN; a.g.e. s.122

²⁶ GÖZE; a.g.e. s. 5; OKANDAN; a.g.e. s. 122

²⁷ GÖZE; s. 5

olduğunu söyleyebiliriz. Doğal hukuk kuramının Roma döneminde filozoflardan ziyade hukukçular arasında yaygın olduğu ve bu sebeple de Roma hukukunu derinden etkilediği görülmektedir.

Pozitif hukukun temeli olarak, bir doğal aklın (naturalist ratio); insanların sübjektif görüşlerine üstün bir rasyonalitenin varlığını benimseyen Romalı hukukçular, adalete bağladıkları doğal hukuk kuramını savunmuşlar, doğal hukukun genel ilkelerini tespit etmişler ve doğal hukuku, “doğal aklın insanlara sunduğu hukuk” diye tanımlamışlardır. Doğal hukukun sürekli ve değişmez olduğunu söyleyerek bunun sivil hukuka feda edilmemesi gerektiği üzerinde duran Romalı hukukçular, insanlar arasındaki sosyal eşitsizliğe karşı çıkmışlar ve köleliğin doğaya ve doğal hukuka aykırı olduğunu savunmuşlar; insanların özgür ve eşit doğduklarını kabul ederek, insanlığa, hukuka ve adalete uygun önemli ilkeler ileri sürmüşlerdir.²⁸

Romalı hukukçulardan Labeo, Gaius, Ulpianus ve Paulus gibi önemli şahısların savundukları doğal hukuk alanındaki görüşler, Romanın hukuksal gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Bunlardan Labeo, cumhuriyet devrinin siyasal prensiplerini benimsemiş, Roma hukukunun adalet, özgürlük esaslarına dayanması ve bu ilkelere uygun bir gelişme göstermesi için çalışmıştır. Öte yandan Gaius ise “Site çıkarları doğal hakları yok edemez” görüşünü ısrarla savunmuş ve sivil hukuk (ius civile) ve doğal hukuk (ius gentium) ayrımında doğal hukuku benimsemiştir. O doğal hukuku; “doğal duygunun, insanların bütünü arasında yarattığı şeydir” diye açıklamıştır.²⁹

Doğal hukuk kuramındaki Roma döneminde en önemli gelişmeler Ulpianus’un fikirlerinde görülmüştür. Doğal hukukun yalnız insanlar için değil, hayvanlar için de söz konusu olduğunu savunan Ulpianus’a göre doğal hukuk “bütün canlıların doğadan öğrendikleri şey, doğanın insanların hepsine öğrettiği hukuktur”. Bu ilkelere hareket ederek, insanların doğal hukuk yönünden eşit olduklarını ve özgür doğduklarını kabul eden Hukukçu, hukuku; “şerefli yaşamak, başkasına dokunmamak, herkese kendine ait olanı vermek”, adaleti ise “düzenli ve sürekli bir irade” olarak tanımlar. Üçüncü yüzyılın tanınmış hukukçularından

²⁸ OKANDAN; a.g.e. s. 176

²⁹ OKANDAN; a.g.e. s. 177

Paulus ise doğal hukuku “daima adil ve iyi olan şey” olarak kabul etmiş ve doğal hukuku “zımnî kanun” (gizli kanun) olarak görmüştür.³⁰

1.3.2. Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da İnsan Hakları Bildirileri

Tarihi çağlar içinde bin yıllık bir geçit dönemi olan Ortaçağda, insan hakları konusu da doğal olarak bu dönem içerisinde farklı özellikler göstermiştir. Genel olarak Ortaçağda batı toplumlarında etkili olan siyasal ve sosyal yapıyı irdeleyecek olursak, dönemin siyasal düşüncesine yön veren başlıca etkenlerin, ilkçağın stoisizm akımı, Platon'un, Aristoteles'in, Romalı hukukçuların görüşleri ve Hıristiyanlığın temel ilkeleri olduğu görülür.*

Ortaçağda insan hakları alanında atılan ilk önemli adım hiç şüphe yok ki 1215 yılında İngiltere'de imzalanan “Magna Carta Libertatum” yani “Büyük Şarttır”. Magna Carta aslında bir anayasa ya da modern anlamda bir haklar bildirgesi değildir. Feodal beyler ile İngiltere kralı Yurtsuz Jean arasında imzalanan 63 maddelik bu belge kral ile feodal beylerin görev ve yetkilerini düzenlemekteydi.

Magna Carta araştırmamız bakımından üç önemli nokta içermektedir. Bunlardan birincisi, kişi dokunulmazlığı ve güvenliği ile ilgilidir. Büyük Şart; kişi özgürlüğünü korumak amacıyla bir yargı garantisi getirmiş ve özgür kişilerin, mahkemelerin verdiği bir hüküm olmaksızın hapsedilmemesi, zarara uğratılmaması, cezaların ise işlenen suç ile orantılı olarak verilmesi burada karara bağlanmıştır.³¹

Magna Carta'da yer alan ikinci önemli nokta, fertlerin vergi ödevleri ile ilgilidir. Buna göre kral, fertlere keyfi olarak vergi ödevi yükleyemeyecektir. Yeni vergiler konulacağı zaman kral, feodal beylerin ve din adamlarının olurunun almak için “Magnum Concilium Regis” (Büyük Kral Konseyi) adı verilen konseyi toplayacak ve buradan çıkacak karar göre ancak yeni bir vergi ödevi konulabilecektir.³²

³⁰ OKANDAN; a.g.e. s. 178

* Orta çağın siyasal ve sosyal düzeni hakkında geniş bilgi için bkz: GÖZE; a.g.e. s.60 vd.

³¹ OKANDAN; a.g.e. s. 185; Göze a.g.e. s. 442

³² AKIN; a.g.e. s. 281; OKANDAN; a.g.e. s. 185; Göze a.g.e. s. 442

Magna Carta'nın üçüncü önemli noktası ise; kralın ve onun adına devlet işlerini gören memurlarının faaliyetlerinin denetim altına alınmış olmasıdır. Büyük Şart'a göre, üyeleri Magnum Concilium Regis tarafından seçilecek 25 kişilik bir kurul oluşturulacak ve denetim bunlar tarafından yürütülecektir.³³

İnsan hakları ile ilgili Avrupa'da ortaya çıkan diğer gelişmelerin 17. yüzyılda yine İngiltere'de cereyan ettiğini görmekteyiz. Kral I. Charles'ın (Magna Carta hükümleri dışında hareket etmeye başlaması ile parlamentoyla* arasında bir mücadele başlar. Bunun üzerine parlamento 1628 yılında Pettition of Rights adı verilen haklar dilekçesini krala sunar. Kralın kabul etmek zorunda kaldığı bu haklar dilekçesiyle; Parlamento tarafından kabul edilmiş bir belge olmadıkça hiç kimsenin herhangi bir hediye, ödünç, yardım veya vergi vermeye zorlanmaması memleket hukukunda ve 1215 Magna Carta Libertatum'da belirtilen usule aykırı olarak hiç kimsenin savunması alınmaksızın tutuklanmaması, öldürülmemesi, sakat bırakılmaması veya hapse mahkum edilmemesi gibi konular benimsenmiştir.³⁴

İngiltere'de bu gelişmelerden sonra parlamento ile kral arasında uzun süren bir mücadele dönemi başlamış ve parlamentonun kralın vesayetinde kurtulması ancak 1688 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte İngiltere'de gerçekleşen kansız bir ihtilalin ardından kral II. Jacques, Fransa'ya sığınırken, parlamento İngiliz tahtına eski kralın kızı Mary ve damadı Orange prensi William'ı davet etmiştir. Yeni kral ve kraliçe 1689 yılında tarihe Bill of Rights, yani haklar bildirgesi olarak geçen belgeyi kabul etmiştir. Kralın yasama yetkisini tamamen ortadan kaldırarak bu yetkiyi serbest seçimler sonucu oluşturulan parlamentoya bırakan belge kişi hakları ile ilgili de bir takım yeni düzenlemeler getirmiştir. Buna göre cezalar suçun ağırlığı ile orantılı olacak ve kişiler krala dilekçe verme hakkına sahip olacaklardı.³⁵

³³ OKANDAN; a.g.e. s. 185; AKIN; a.g.e. s. 281

* İngiliz kamu hukukunda parlamento, Magna Carta ile oluşturulan Magnum Concilium Regis'ten kabine de Curia Regis'ten (kralın günlük işlerini yürüten konsey) doğar. Geniş bilgi için bakınız: GÖZE; a.g.e. s. 443

³⁴ OKANDAN; a.g.e. s. 253

³⁵ GÖZE; a.g.e. s. 452

1.3.3. Amerika Birleşik Devletleri Haklar Bildirisi

Evrensel ilkeler içermesi yönüyle modern insan hakları anlayışının ilk basamağını oluşturan ve 12 Haziran 1776'da kabul edilen "Virginia Haklar Bildirisi", insan hakları konusunda batı toplumlarında atılan en önemli adım olarak kabul edilebilir.

İngiltere'de 1215 Magna Carta ile başlayan insan hakları konusundaki gelişmeler incelendiğinde, herhangi bir ideolojinin hakim olmadığı hemen fark edilir. Amerika'da ilk kez 1776 yılında yayınlanan Virginia Haklar Bildirisi'nde ise İngiliz belgelerinin tesiri olmakla birlikte birbirinden temelde çok farklıdır. Virginia Haklar Bildirisi geniş çapta 18. yüzyıl felsefesinin ve özellikle de bu felsefenin en önemli temsilcilerinden biri olan John Locke'un etkisi altındadır.³⁶

13 Amerikan devletinden biri olan Virginia'nın meclisi tarafından 12 Haziran 1776 yılında kabul edilen (bu belge diğer Amerikan devletleri tarafından da örnek alınarak aşağı yukarı aynen kopya edilmiştir) ve George Mason tarafından hazırlanan 16 maddelik haklar bildirisi doğal hukuk ve sosyal sözleşme görüşlerine dayanmaktadır.

Virginia Haklar Bildirisi'nin konumuzu ilgilendiren bazı maddeleri şöyledir:

- Bütün insanlar, eşit olarak hür ve bağımsızdırlar; doğuştan bir takım hakları vardır. İnsanlar topluma katılmakla bu haklardan yoksun bırakılamazlar. (Madde 1)
- İktidar yetkisi halktadır ve iktidarı kullananlar halkın hizmetinde olduklarından onlara karşı sorumludurlar. (Madde 2)
- Siyasi iktidar toplumun ortak yararını sağlamak için ortaya çıkar. Bu amacı sağlayamadığı zaman, onu değiştirmek, ortadan kaldırmak konusunda toplumda yaşayanların tartışılmaz, devrolunmaz ve vazgeçilmez hakları vardır. (Madde 3)
- Bütün seçimler serbesttir. Hiç kimse kendisinin veya seçtiği temsilcisinin onayı olmaksızın vergi yükümü altına sokulamaz. (Madde 6)
- Ceza davalarında kişinin kendisine yöneltilen suçlamanın sebep ve niteliğini öğrenmek, suçlayan ve tanıklarla yüzleştirilmek, lehine delil göstermek ve

³⁶ AKIN; a.g.e. s. 288

jüri önünde duruşmasının süratle yapılması istemek hakkı vardır. Hiç kimse kendi aleyhine tanıklık etmeye zorlanamaz. (Madde 8)

- Din ya da yaratana borçlu olduğumuz görev ve bunun yerine getiriliş biçimi, zor ve şiddetle değil, ancak akıl ve inanç yoluyla sağlanır. Bu yüzden dinin gereklerini vicdanın emirlerine göre yerine getirmek hakkına eşit olarak herkes sahiptir ve birbirlerine Hıristiyanlığın gerektirdiği sabır, sevgi ve merhameti göstermelidirler.³⁷ (Madde 16)

Bu bağlamda Virginia Haklar Bildirisinden kısa bir süre sonra ise 13 Amerikan devletinin katılımı ile hazırlanan bağımsızlık bildirisi ile de Amerikan devletleri İngiltere'ye karşı özgürlüklerini elde etmişlerdi.

4 Temmuz 1776'da yayımlanan, Jh. Adams, Jefferson ve B. Franklin'in de içinde bulunduğu 5 kişilik bir kurul tarafından hazırlanan İngiltere'ye karşı bağımsızlığın ilân edildiği bildirinin başlangıcında şöyle denilmektedir: “Şu gerçekleri doğru sayıyoruz: Bütün insanlar eşit yaratılmıştır. Yaradan, her insana kimsenin elinden alamayacağı bir takım haklar bağışlamıştır. Yaşamak, özgürlük, mutluluğu aramak bu haklardandır. Yönetimler bu hakların korunması için insanlarca kurulmuştur.”³⁸

Gerek haklar bildirisi ve gerek bağımsızlık bildirisinden sonra yaşanan sürecin ardından 17 Eylül 1787'de ilk anayasa kabul edilir ve 13 Amerikan devletinin federal bir yapı oluşturmasıyla Amerika Birleşik Devletleri kurulmuş olur. İlk ABD anayasasında hak ve özgürlükler ile ilgili hükümler bulunmaktaydı. Bu eksiklik 1791'da anayasaya eklenen 10 maddelik haklar bildirisi ile giderilmiştir.

Anayasada 1791'de yapılan ilk 10 değişiklik ile federal devlet iktidarının hak ve özgürlükleri çiğneyebilme ihtimaline karşı hakları güvence altına alınıyordu. Bu bildirinin konumuzla ilgili bazı maddeleri şöyledir:

- Kongre, din ve ibadet özgürlüğünü, söz ve basın özgürlüğünü toplanma ve dilekçe verme özgürlüğünü yasaklayan veya kısıtlayan yasalar yapamayacaktır.(1. değişiklik)

³⁷ AKIN; a.g.e. s. 290-291

³⁸ AKIN; a.g.e. s. 288

- Kişilerin şahıslarının, evlerinin ve evrak ve eşyalarının haklı bir nedeni olmadan aranmayacağı ve müsadere edilemeyeceği açıklanacaktır. (4. değişiklik)
- İhbar ya da büyük jürice itham edilmiş olmadıkça hiç kimse, ağır bir suç veya haysiyet kırıcı bir ithama cevap vermekle yükümlü değildir. Hiç kimsenin hayatı ya da beden tamlığı aynı suçtan dolayı iki kez tehlike altına atılamaz. Hiç kimse herhangi bir ceza davasında kendi aleyhine tanıklığa zorlanamayacağı gibi, yasal bir usul izlenmeden hiç kimse hayatından, özgürlüğünden, ya da mülkünden yoksun kılınamaz. Özel mülkiyetteki hiç bir şey hakkaniyete uygun bir tazminat ödenmeden kamu hizmetine tahsis edilemez. (5. değişiklik)
- Tüm ceza kovuşturmalarında, sanık, suçun işlendiği federe devlet ve bir yasanın önceden belirleyeceği bir yargı çevresine mensup jüri önünde, suçlamanın nitelik ve nedeni de açıklanarak çabuk ve açık yargılanma, aleyhindeki tanıklarla yüzleştirilme, kendi lehine tanıklar buldurup getirme, kendini savunmak için bir avukatın yardımını isteme hakkından yararlanacaktır. (6. değişiklik)
- Bazı hakların anayasada sayılmamış olması, halkın sahip olduğu diğer hakların geri alındığı, kısıtlandığı anlamına gelmeyecektir.³⁹ (9. değişiklik)

1.3.4. Fransa Haklar Bildirisi

İnsan hakları ile ilgili bir diğer gelişme 18. yüzyıl sonlarının Fransa'sında karşımıza çıkıyor. 1789 ihtilalinden önce Fransa'da mutlak krallığın baskıcı yönetimi sürerken kralın iktidarını sınırlandıran herhangi bir kurum veya kanun da bulunmuyordu.

1789 ihtilali Fransa'da hakim olan baskıcı ve otoriter yönetime bir başkaldırı olarak tarihin en önemli olayları arasındaki yerini almıştır. Bu ihtilalin araştırılmamız bakımından önemi ise ihtilalin ardından 26 Ağustos 1789 tarihinde Fransız Ulusal Meclisince kabul edilen 17 maddelik "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"dir. Alanında ilk olamamasına rağmen daha en başından evrensel ilkeler taşıması yönü ile büyük yankılar uyandıran bu bildiri J.J. Rousseau, Montesquieu

³⁹ GÖZE; a.g.e. s. 523

ve Voltaire gibi aydınlanma çağının önemli temsilcilerinin etkisi ile Fransa'da doğmuş olan özgürlük, eşitlik, adalet gibi ilkelerin ışığında hazırlanmıştır. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisini etkileyen etkenlerden biri 18. yüzyılın Aydınlanma Felsefesi olduğu gibi diğer bir etken de 1776'da Amerika'da yayınlanan bildirilerdir.⁴⁰

Bildiri, başlangıç ve 17 maddeden oluşmaktadır. Başlangıç kısmında amaç ve gerekçe şöyle açıklanır: Fransız halkının ulusal meclisi halinde toplanan temsilcileri; insan haklarının bilinmemesinin, unutulmasının veya hor görülmesinin halkın her türlü zarar ve felaketinin ve hükümetlerin bozulmasının tek sebebi olduğu düşüncesi ile doğal, devredilmez, vazgeçilmez ve kutsal insan haklarını resmi ve açık bir bildiri ile ilân etmeye karar vermişlerdir.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi bildiri, temel olarak doğal hukuk düşüncesine dayanır. İnsanların içinde bulunduğu her türlü kötü durum ve iktidarın bozulması insan haklarının bilinmemesi, unutulması ve hor görülmesine dayandırılmakta; bu durumdan kurtulmanın tek şartının da insan haklarına dayanan ve insan haklarını koruyan bir anayasa hazırlanmasından geçtiği yine bildirinin başlangıç kısmında belirtilir.

Bu bağlamda bildirinin başlangıç kısmı aynı zamanda insan haklarının özelliklerini ortaya koymaktadır. Buna göre; insan hakları öncelikle doğal haklardır. Sonra bu haklar devredilmez, vazgeçilmez haklardır. Ayrıca bu haklar kutsal olarak kabul edilmektedir. İnsan haklarının kutsallık özelliği ise en yüksek Varlığın koruyuculuğu altında ilân edilmesinden kaynaklandığı yine başlangıç kısmının son cümleden anlaşılmaktadır: "Bu itibarla Milli Meclis en yüksek Varlığın huzurunda ve himayesi altında aşağıdaki İnsan ve Yurttaş Haklarını tanır ve ilân eder:"

Aynı zamanda bildirinin birinci maddesine göre bütün insanlar hür ve eşit olarak doğarlar ve hür ve eşit olarak yaşamlarını devam ettirirler. Toplumda meydana gelen sosyal farklılıklar ise ancak kamu yararına dayandırılabilir.

Diğer yandan bildiride siyasal topluluğun varlığının amacı, insanın doğal ve zamanla değişmeyen haklarının korunması olarak gösterilmiş ve bu haklarında

⁴⁰ AKIN; a.g.e. s. 292

özgürlük, can güvenliği, mülkiyet ve baskıya karşı koyma hakları olduğu ikinci madde de belirtilmiştir.

Yine bildirinin dördüncü maddesinde özgürlüğün tanımı şu şekilde yapılmaktadır: “Özgürlük başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir.” Yine bu maddeye göre özgürlüklerin sınırı bir başkasının haklarının başladığı yer olarak belirlenmiş ve bu sınırın kanunlar tarafından konulacağı dile getirilmiştir. Bir sonraki madde de ise kanunların yalnızca topluma zararlı hareketleri yasaklayabileceği, bunun dışındaki hiçbir şeyi engelleyemeyeceği belirtilmiş. Altıncı madde de ise kanun şöylece tanımlanmıştır: “Kanun genel iradenin ifadesidir.” Yine bu maddeye göre genel iradenin kişinin şahsen veya temsilcisi aracılığı ile katılımı ile oluşacağı belirlenmiştir.

Öte yandan bildiri de kabul edilen diğer iki önemli hak ise düşünce ve ifade özgürlüğü (madde 11) ile mülkiyetin korunması hakkıdır. (madde 17)

Aynı zamanda bildiri bunlardan başka olarak suçun ispatından önce herhangi bir kimsenin itham edilemeyeceği, cezanın ancak işlenen suçla orantılı olabileceği, vergilerin kişinin şahsen veya temsilcisi aracılığı ile onaylamasından sonra konulabileceği gibi prensipleri kabul etmektedir.

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları bildirisi incelendiği zaman temelde doğal hukuk ve sosyal sözleşme ilkesine göre düzenlenen haklardan oluştuğu görülmektedir. Bu yönü ile bu bildiri Amerika'daki bildiriler ile benzerlik göstermektedir ki modern, evrensel insan hakları da bu bildirilerin gelişmiş bir şekli olarak karşımıza çıkar.

1.3.5. On dokuzuncu ve Yirminci Yüzyılda İnsan Hakları

İngiliz, Amerikan ve Fransız bildirilerinde ifadesini bulan insan hakları 1815'lerden itibaren etkisini kaybetmeye başlamış ve bu durum 1933'lere kadar devam etmiştir. 19. yüzyılda insan hakları alanında görülen bu tersine gelişmenin en önemli nedeni, siyasal alanda insan haklarının yerini “Ulusların Hakları” düşüncesinin alması olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra felsefede Marksist, Pragmatist ve Pozitivist görüşlerin modalaşması da insan hakları alanında tersine gelişmenin diğer sebeplerini oluşturur.

19. yüzyılda ki tarihi gelişmeler incelendiği zaman,* bilhassa Fransız ihtilalinin getirdiği milliyetçilik anlayışının etkisi ile çok uluslu imparatorlukların zayıflamaya başladıkları ve ulusal bağımsızlık hareketlerinin yaygın bir şekilde ortaya çıktığı görülür. Fransız ihtilali uluslar arası siyasi alanda, ulusların hakları, ulusların kendi geleceklerine kendilerinin egemen olması, ulusların eşitliği gibi sonraki yıllarda önce Avrupa'nın sonra da dünyanın sosyal ve siyasal hayatının şekillenmesinde önemli roller oynayacak prensipler getirmiştir.⁴¹ Diyebiliriz ki, işte bu durum insan haklarının ikinci plana itilmesi ve ulusların haklarının ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru dünya, büyük devletlerin meydana getirdiği iki kutba ayrılmıştı. 20. yüzyılın başlarından itibaren, dünyanın siyasal gelişmesine yön veren başlıca faktörlerden biri olan bu kutuplaşma nedeniyle bu dönemde insanlık bu iki kutuplu dünyanın birbiriyle hesaplaşmasına tanıklık etmiştir. Bu nedenle uzunca bir dönem insan hakları konusunda önemli bir adım atılmamış, insan hakları ile ilgili ciddi çalışmalar için 20. yüzyılın ortalarının beklenmesi gerekmiştir. İnsan hakları ile ilgili 20. yüzyıla kadar yapılan çalışmalar hep ulusal düzeyde kalmış, ancak artık globalleşen dünyada insan hakları konusunda yapılan çalışmaların da uluslar arası düzeye kayması kaçınılmaz olmuştur.

1.3.5.1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

İnsan hakları konusunda uluslar arası alanda atılan ilk ve en önemli adım İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'dir. Aslında I. Dünya savaşından sonra Milletler Cemiyeti antlaşması hazırlanırken, temel insan haklarından düşünce, din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili bir madde eklenerek antlaşma kapsamı içine alınmak Anglo-Saxson kanat tarafından istendiyse de genel bir kabul görmediği için antlaşma dışında kalmıştı. Fakat II. Dünya savaşından sonra baskıcı rejimlere duyulan nefretin etkisi ile insan hakları düşüncesi yeniden güçlenmeye başlar ve 10Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulu İHEB'ni kabul etti.

İHEB kaynağını 1945 yılında San-Fransisco'da hazırlanmış olan BM antlaşmasından almaktadır. Bu antlaşmaya göre teşkilatın amacı: "ırk, cins, dil,

* Bu dönem tarihi gelişmeleri için bkz. UÇAROL, Rifat; Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995

⁴¹ UÇAROL; a.g.e. s. 34

din ayrımı gözetmeksizin, herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine karşı saygısını geliştirerek, uluslar arası işbirliği gerçekleştirmektir". BM antlaşmasının 68. maddesi ise Ekonomik ve Sosyal Konseye, ekonomik ve sosyal sorunlar ile insan haklarının gelişmesi için her türlü komisyon kurma yetkisi veriyordu. İşte bu maddeye dayanılarak 21 Haziran 1946'da başkanlığını Bayan Roosevelt'in yaptığı ve ABD İngiltere, Fransa, Rusya, Avustralya, Şili ve Lübnan'ın temsilcilerinin oluşturduğu bir insan hakları komisyonu oluşturuldu. İnsan Hakları Komisyonu'nun uzun uğraşlar sonucunda hazırladığı metin B.M. genel kurulunun 10 Aralık 1948 tarihli oturumunda 41 kabul oya karşı 8 çekimser oyla kabul edildi.

Bildirinin önsözünde insan haklarının yapısı belirtilmiştir. Burada, insan haklarının tanınmamasının ve hor görülmesinin insanlık vicdanını isyana sevk eden vahşiliklere sebep olduğu belirtildikten sonra, insanların söz ve inanma haklarına sahip olacakları bir dünyanın kurulmasının en yüksek amaç olduğu ilân edilmiştir.

Bildirinin ilk on dört maddesi klasik kişi haklarına ayrılmıştır. Bu kısımda bütün insanların hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğduğu ve kardeşlik düşüncesiyle hareket etmesi gerektiği (Madde 1); ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir düşünce, milli veya sosyal nedenlerden dolayı fark gözetilmeksizin bildiride ilân edilen bütün hak ve özgürlüklerden yararlanmaları gerektiği (Madde 2); yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği hakkı olduğu (Madde 3); hiç kimsenin kölelik, kulluk altında bulundurulamayacağı (Madde4); insanlık dışı, haysiyet kırıcı cezalara çarptırılamayacağı (Madde 5); kanun önünde herkesin eşit olacağı (Madde 7); kimsenin keyfi olarak tutuklanamayacağı (Madde 9); herkesin bağımsız mahkemelerde adilce yargılanma hakkına (Madde 10); özel hayatının gizliliği ve konut dokunulmazlığı hakkına (Madde 12); serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkına (Madde 13); zulüm karşısında başka memleketlere mülteci olarak sığınma hakkına sahip olduğu (Madde 14) belirtilmiştir.

Bildirinin 15. maddesi yurttaşlık hakkını düzenlerken 16. madde evlilik ve aileye ayrılmıştır. Burada aile, toplumun doğal ve temel unsuru olarak kabul edilmiş, ailenin toplum ve devlet tarafından koruma altına alınması gerektiği vurgulanmıştır. Mal ve mülk sahibi olmayla ilgili 17. maddeden sonra fikir,

vicdan, özgürlüğünü; fikirleri özgürce açıklama hakkını ve toplanma, dernek kurma hakkını düzenleyen 18-19 ve 20. maddeler gelmektedir. Bildirinin 21. maddesi ise ülke yönetimine katılma ve kamu görevlerinden yararlanma hakkını düzenlemektedir. Bildirinin son 9 maddesi ise ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ayrılmıştır.

Bildiriye yorumlayan Maurice Cranston; bildirinin sivil ve siyasi haklara ilişkin ilk 20 maddesinde Jhon Locke ve Thomas Jefferson'un dili egemen iken ekonomik ve sosyal haklarla ilgili son maddelerde yeni bir dilin egemen olduğunu belirterek; bu maddelerin, bireyin hürriyet ve mülkiyet hakkını kurduğunu iddia edemeyecek, fakat kendilerinin kontrolü altındaki insanların çoğu için sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ve ücretli tatil sağladığını (veya sağlamaya çalıştığını) öne sürebilecek ülkeler tarafından bildiriye ilave edildiğine inanmaktadır.⁴² Diğer yandan İlhan Akın ise, bu bildirinin iki değişik dünya görüşü arasında elden geldiğince bir uzlaşma yapmaya çalıştığı fikrini savunurken, sosyal ve ekonomik hakların ele alınışından bunu anlamının mümkün olabileceğine işaret eder.⁴³

Denilebilir ki, bildiri gerçektende çok geniş bir yelpazede haklar içermektedir. Sivil hakların yanında, siyasal, sosyal ve ekonomik haklar bildirinin kapsamını oldukça genişletmiştir. Fakat bu bildiride bugünün şartlarında uygulanması hemen hemen imkânsız olan maddelerde bulunmaktadır. Örneğin bildirinin 13. maddesi şöyledir: "Herkes herhangi bir devletin sınırları dahilinde serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkına sahiptir. Herkes, kendi memleketi de dahil herhangi bir memleketi terk etmek ve memleketine dönmek hakkına sahiptir." Bu madde ile sınır kavramı ortadan kaldırılarak, her hangi bir denetleme olmaksızın insanlara istediği devletin ülkesinde serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkı tanınmaktadır. Bu ise bugünün şartlarında imkânsız bir durumdur.

İHEB, her ne kadar bir uluslar arası hukuk kurumu olan BM tarafından kabul ve ilân edilmiş ise de hukuki açıdan bir bağlayıcılığı ve yaptırım gücü yoktur. Sadece bir iyi niyet beyanı olmaktan ibarettir. Bu belgeye hukuki bağlayıcılık kazandırmak amacıyla iki uluslar arası sözleşme 1966 yılında imzaya açılmış ve 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmelerden birincisi

⁴² CRASTON; a.g.m. s.313

⁴³ AKIN; a.g.e. s. 376

“Sivil ve Siyasal Haklar Uluslar Arası Sözleşmesi”, diğeri de “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslar Arası Sözleşmesi”dir.

1.3.5.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Araştırmamız bakımından son önemli belge olan “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” 4 Kasım 1950 tarihinde Roma’da, Avrupa Konseyine üye devletler tarafından kabul edilmiş ve 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Aslında bu sözleşme, BM tarafından 1948’de kabul edilen İHEB göre daha dar kapsamlı bir sözleşmedir. Sözleşme sadece sivil ve siyasal hakları içermekte olup; özellikle sosyal ve ekonomik haklara yer verilmemesi sözleşmenin en önemli eksikliğini oluşturmaktadır.*

Bu bağlamda sözleşmede ekonomik ve sosyal haklara yer verilmemesini Mustafa Erdoğan şöyle değerlendirmektedir: Bu sözleşmede ekonomik ve sosyal haklara yer verilmemesinin başlıca nedeni, bu hakların bütün üye ülkelerde üniform bir koruma mekanizmasına bağlanmasının ve ihlallerin fiili olarak yaptırıma bağlanmasının hemen hemen imkânsız olmasıdır. Çünkü esas itibariyle kişilerin özgürlüklerin korumaktan çok, kişi veya gruplara avantaj sağlayan bu hakların, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin ve mali olanaklarının farklılığı nedeniyle, bütün üye ülkelerde aynı düzeyde güvence altına alınması mümkün görünmemektedir. Erdoğan’a göre bu hakların ihlalinin tespiti ve yaptırım uygulanması da çok zordur. Bu nedenle bu haklar sözleşmeyle güvence altına alınmış olsaydı, o zaman yaptırım sisteminin ve genel olarak koruma mekanizmasının etkinliği sivil ve siyasal haklar için de zayıflatılmış olacaktı.⁴⁴

AİHS insanlara tanıdığı haklar bakımından değil, hakların ve organların hukuksal denetim altına alınmış olması ve hakların ihlali karşısında yaptırım gücünün bulunması yönünden önemli bir sözleşmedir.

AİHS bir önsöz ve beş bölümden oluşmaktadır. Önsözde sözleşmenin hazırlanış amacı şöyle ortaya konulmaktadır: Aşağıda imzası bulunan Avrupa Konseyi üyesi hükümetler, BM genel kurulu tarafından 10 Aralık 1948’de ilân edilen İHEB’ni; bu bildirinin metninde açıklanan hakların her yerde ve etkin

* Avrupa Konseyi daha sonra kabul ettiği ve 1965 yılında yürürlüğe giren “Avrupa Sosyal Yasası”(Türkiye 1989’da onaylamıştır) ile ekonomik ve sosyal hakları da güvence altına almıştır.

⁴⁴ ERDOĞAN; a.g.e. s.154-155

olarak tanınmasını ve uygulanmasını sağlamayı hedef aldığını; aynı inancı taşıyan ve siyasal gelenekler, idealler, özgürlüklere saygı, hukukun üstünlüğü konularında ortak bir mirası paylaşan Avrupa devletlerinin hükümetleri sıfatıyla Evrensel Bildiri’de yer alan bazı hakların topluca güvenceye bağlanmasını sağlama yönünde ilk adımları atmayı kararlaştırarak aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır:

Sözleşmenin birinci bölümünü kapsayan 2.-18. maddelerde klasik kişi hak ve özgürlükleri geniş olarak ele alınmıştır. Burada yer alan hak ve özgürlükleri şöyle sıralayabiliriz:

- Yaşama hakkı – Md. 2
- İşkence yasağı – Md. 3
- Kölelik ve zorla çalıştırma yasağı – Md. 4
- Özgürlük ve kişi güvenliği hakkı – Md. 5
- Adil yargılanma hakkı – Md. 6
- Kanunsuz ceza verilmemesi ilkesi – Md. 7
- Özel yaşam ve aile yaşamına saygı ilkesi – Md. 8
- Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü – Md. 9
- Düşünceleri açıklama özgürlüğü – Md. 10
- Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü – Md. 11
- Evlenme hakkı – Md. 12
- Etkin bir yargı yoluna başvurulabilme hakkı _ Md. 13
- Ayrımcılık yasağı – Md. 14
- Olağanüstü durumlarda yükümlülöklere aykırı önlemler alabilme – Md. 15
- Yabancıların siyasal etkinliklerini sınırlandırma _ Md. 16
- Hakların kötüye kullanılması yasağı – Md. 17
- Haklara getirilecek sınırlamaların sınırı _ Md. 18

Sözleşmenin ikinci bölümü, birinci bölümde anılan hakların korunabilmesi için kurulacak olan iki organdan bahseder. Bunlardan birincisi Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK), diğeri ise Avrupa İnsan Hakları Divanı (AİHD) dir.

Sözleşmenin üçüncü bölümü AİHK’nun kuruluşu ve işleyişi ile ilgilidir. Bu komisyon sözleşmeye katılan devlet sayısı kadar üyeden kurulu olup (Md. 20), komisyon üyeleri Bakanlar komitesince oyların mutlak çoğunluğu ile (Md. 21), altı yıllık bir süre için yeniden seçilebilmek şartı ile seçilirler (Md. 22)

sözleşmenin üçüncü bölümünü oluşturan 20.–37. maddelerde işte bu komisyonun işleyişi ile ilgili hükümler yer almaktadır.

Sözleşmenin dördüncü bölümü, ikinci bölümde kurulması kararlaştırılan AİHD ile ilgilidir. Sözleşmeye göre Divan, Avrupa Konseyine üye devletlerin sayısı kadar yargıçtan kuruludur (Md. 38). Divan üyeleri 9 senelik bir süre için yeniden seçilebilmek şartı ile (Md.40) seçilirler. Sözleşmenin dördüncü bölümünü oluşturan 38. – 56. maddeler bu divanın kuruluşu ve işleyişi ile ilgilidir.

Sözleşme ilk yayınlandığında bu şekilde kurulmuş olan AİHK ve AİHD 1 Kasım 1989'da yürürlüğe giren 11 numaralı ek protokol ile birleştirilerek eş zamanlı çalışan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi/Divanı kurulmuştur. Böylece komisyon ve divan ikiliği ortadan kaldırılmış oluyordu.

Sözleşmenin 57. – 66. maddelerinden oluşan 5. bölümde ise sözleşmenin uygulanışı ve işleyişi ile ilgili hükümler yer almaktadır.

Bu bağlamda tarihsel süreç içinde insan hakları ile ilgili yaşanan bu gelişmelerle beraber Avrupa'da devlet anlayışında da bir takım gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerin ilki hukuk devleti anlayışı, ikincisi ise sosyal devlet anlayışıdır.

Çağımızda devletler arası siyasette gelişmişliğin göstergelerinden biri olarak kabul edilen ve ilk olarak 19. yüzyılda Almanya'da kullanılmaya başlanan hukuk devleti kavramı, zannedildiği gibi hukuku olan devlet anlamına gelmemektedir. Aslında her devletin belli bir hukuku vardır ve hiçbir devlet vatandaşlarının yaşantılarını kanunlarla düzenlemekten vazgeçmez. Öyle ise bir devletin hukuk devleti olabilmesi için belli kanunlara sahip olması o devlet için yeterli değildir. Bir devletin hukuk devleti olabilmesi için hukukun o devletin hayatında özel bir yeri olması gerekir.

Bu bağlamda hukuk devletinin temel dayanağı, “herkese hakkını vermek” diye tanımlayabileceğimiz adalettir. Kanaatimizce hukuk devleti kavramı ile aslında anlatılmak istenen şey de adil devlettir. Adalet, insanların haklarının doğru tespit edilmesi ve insanlara eşit davranılması ile sağlanabilir. Hakkın doğru tespit edilmediği bir yerde insanlara hakkını vermek demek, onlara adaletle davranmak değil, bilakis onlara zulmetmek olur.

Bu bağlamda Hüseyin Hatemi “Hukuk Devleti Öğretisi” adlı yapıtında; hukuk devleti kavramı doğru bir insan hakları anlayışına dayanmadıkça dış dünyada geçerlilik kazanamaz, hangi toplumda insan hakları gerçekten her birey için sağlanabiliyorsa hukuk devletine giden yolda büyük mesafeler kat etmiş olur.” diyerek insan hakları ile hukuk devleti arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.⁴⁵

Öte yandan Anayasa Mahkemesi de 1976 tarihli bir kararında hukuk devletini şöyle tanımlamaktadır: “Hukuk devleti, insan haklarına saygılı ve bu hakları koruyucu, adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmekle kendisini yükümlü sayan, bütün işlemleri ve eylemleri yargı denetimine bağlı olan devlettir.”⁴⁶

Bütün bu bilgiler ışığında hukuk devletinin, insan hakları ve onun da temel ilkeleri olan eşitlik ve adaletle ne kadar birbirine bağlı olduğunu ve bir devlette insan haklarından söz edebilmemiz için hukuk devleti özelliğine sahip olması gerektiğini söyleyebiliriz.

Avrupa’da devlet anlayışında ortaya çıkan bir diğer gelişme olan sosyal devlet anlayışı, liberal devletin kendi yapısı içinde 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirdiği bir aşamadır. Bu aşamada liberal devletin siyasal iktidar düşüncesinde ve siyasal yapısında herhangi bir değişiklik yapılmadan, liberal devletin hak ve özgürlükler sistemi sosyal ve ekonomik haklar yönü ile geliştirilmiştir. İlk olarak batılı demokratik devletlerde ortaya çıkan bu kavram, devletin sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak için sosyal ve ekonomik hayata fiilen etki etmesini uygun gören düşünceye dayanmaktadır.

Aslında sosyal devlet liberal devletin kendi içinde gelişmiş bir şekli olduğu gibi aynı zamanda hukuk devletinin de ileri bir aşamasını oluşturmaktadır. Sosyal devlet anlayışına göre insanların doğuştan sahip oldukları onurlu bir yaşam sürme, maddi ve manevi varlığını geliştirme hak ve yetkisi bir görev olarak devlete yüklenmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar insan hakları bildirgeleri ile devletin otoritesi kişilerin lehine sınırlandırılmış ve hak ve özgürlükler karşısında devletin

⁴⁵ HATEMİ, Hüseyin; Hukuk Devleti Öğretisi, s.12 İşaret yay. İstanbul 1989

⁴⁶ Esas: 1976/1 Karar: 1976/28 Karar Tarihi: 25.5.1976, Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi; s.189 sa. 14 Ankara 1976

dokunamayacağı bir alan yaratılarak devletin bu konudaki tutumu karışmama, gölge etmeme olarak tespit edilmişti. Oysa sosyal devlet anlayışına göre devlet bireylerin sadece klasik hak ve özgürlüklerini tanımakla yetinmeyip, aynı zamanda onların insanlık onuruna yaraşır bir yaşam sürmesi için de zorunlu olan maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamakla görevlidir.

Diğer yandan Anayasa Mahkemesinin aldığı kararlar da sosyal devletin amacı ve görevlerini şöyle tespit etmektedir:

“ Devletin temel amaç ve görevleri arasında, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak, kişiyi mutlu kılmak, onların hayat mücadelesini kolaylaştırmak, insan haysiyetine uygun bir ortam içinde yaşamalarını sağlamak gibi hususlar yer alır.”⁴⁷

“ Sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak, gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet demektir...”⁴⁸

Bütün bu bilgiler ışığında sonuç olarak diyebiliriz ki; insan hakları, insanın onuruna yaraşır bir yaşam sürmesi için gerekli olan ve doğuştan getirdiği vazgeçilmez, devredilmez, sınırlandırılmaz haklardır. İnsanlar bu haklara sahip olmak ve bunları gerektiği gibi kullanabilmek için uzun yıllar önemli mücadeleler vermişlerdir. Bugün gelinen noktada insan haklarının kullanılabilceği en uygun devletin insan haklarına saygılı sosyal hukuk devleti olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁷ Esas: 1986/16, Karar: 1986/25 Karar Tarihi: 21.10.1986 Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, sa. 22, s.290-29, Ankara 1986

⁴⁸ Esas: 1988/19, Karar: 1988/33 Karar Tarihi: 26.10.1988 Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, sa. 24, s.451, Ankara 1988

BÖLÜM II

2. TÜRK TARİHİNDE İNSAN HAKLARI

Araştırmamızın birinci bölümünde insan hakları kuramı ve insan haklarının tarihsel sürecini açıklamaya çalıştık. İkinci bölümde ise Türk tarihinde insan hakları konusunu irdeleyeceğiz. Burada Türklerde insan haklarının olup olmadığını belirledikten sonra, çağdaşı Avrupalı topluluklarla da karşılaştırarak aradaki farkları ve bu farkların sebeplerini ortaya koymaya çalışacağız.

Bu bağlamda Türk tarihinde, batılı anlamda insan hakları konusunun incelemenin bir takım zorlukları bulunmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri; Türklerin, bilinen yaklaşık 4 bin yıllık tarihleri boyunca çok geniş bir coğrafyaya yayılmaları ve çok farklı kültür çevreleri ile girdikleri diyalog neticesinde tarih içinde bazı dönemlerde kültür değişmelerine fazlaca uğramalarıdır.

Orta Asya içlerinde bozkır kültürüne sahip olarak yaşayan Türkler, Maveraünnehir ve Horasan bölgesine geldiklerinde burada İslam medeniyeti ile tanışarak onun dairesi içine girdikleri için Türk kültürünün X. yüzyıldan itibaren belirleyici özelliklerinden biri İslam dini olmuştur. Gerçektende Türklerin 10. yüzyılın başlarından itibaren İslam dinini kabul etmeleri Türk tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Türkler İslam dinine girdikten kısa bir süre sonra siyasal ve askeri alanda üstünlüğü ele geçirdiler ve peş peşe Türk – İslam Devletleri kurulmaya başlandı.

Öte yandan Türklerin İslamiyet’i kabulünün Türk kültürüne de önemli etkileri olmuştur. Aslında İslamiyet’ten önce Türklerin sahip olduğu inanç, İslamiyet’le pek çok noktada benzerlik göstermekteydi. Türkler uzun zamandan beri tek tanrı inancına sahip olarak, öldükten sonra yaşama, ruhun ölmezliğine inanıyorlar ve tanrıya kurban sunuyorlardı. Ayrıca İslam’ın ahlak anlayışı da Türk ahlak anlayışına benzemekteydi; doğru sözlü olmak, yalan söylememek, insanları aldatmamak, zina etmemek, hırsızlık yapmamak İslam’dan önce de Türklerin sahip oldukları erdemlerdi. İhtimaldir ki, Türklerin kalabalık kitleler halinde İslam’ı kabul etmelerinde bu benzerliklerin de önemli rolü olmuştur.

Ancak İslamiyet'in kabulü Türk kültüründe yine de önemli değişiklikler yaptığını söyleyebiliriz. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri, İslam hukuk dairesi içine girmeleri anlamına gelir ki, araştırmamız bakımından en önemli noktayı da zaten bu durum oluşturmaktadır.

Türklerin Osmanlı döneminde Avrupa kıtasına yerleşmeleri sonucunda ise Türkler Batı uygarlığı ile diyaloga girmiş ve bilhassa Tanzimat ile başlayan dönemden sonra da Batı uygarlığı, Türk kültürünün belirleyici özelliklerinden bir diğeri olmaya başlamıştır.

Öte yandan Türk tarihinde batılı anlamda insan hakları konusunu araştırmanın bir diğeri zorluğu ise Türk kültürünün batı uygarlığından farklı özelliklere sahip olmasıdır. Türk kültürü, Orta Asya'da doğmuş ve gelişmiş bir kültürdür. Orta Asya coğrafyasının ve bozkır ikliminin Türk yaşayışına, düşünce yapısına, örf ve adetlerine, inançlarına büyük etkisi olmuş ve Türk bozkır kültürü bu çerçevede gelişme göstermiştir. Türklerin yaşadığı coğrafya, devlet felsefelerinden, sosyal yaşamlarına din ve inançlarından hukuklarına kadar pek çok konuda belirleyici özelliklerden biri olmuştur. Geniş otlaklara sahip Orta Asya bozkırlarında Türkler, ziraata dayalı köylü yaşam biçimi yerine, hayvancılığa dayalı konar-göçer bir yaşam biçimini benimsemişlerdir ki; bu durum Türk kültürünü, temeli ziraata dayalı yerleşik köylü yaşam biçimine sahip Avrupa uygarlığından ayırmaktadır. Bu nedenle bozkırda kurulan Türk devletlerinde ortaya çıkan kurumlar, doğal olarak Avrupalı devletlerin kurumlarından çok farklı olmaktadır.

Diğeri yandan Türklerin, İslamiyet'i kabul etmesi ile girdikleri kültür çevresi de batı uygarlığından çok farklı bir yapı göstermektedir. Bu dönemde Türkler, kendi asli kültürleri ile İslam medeniyetinin bir sentezini ortaya çıkarmışlar; bu nedenle bu dönemde kurulan devletler hep Türk-İslam Devletleri adı ile anılır olmuştur. Bütün bu açıkladığımız bilgiler ışığında İslam öncesi ve sonrası Türk tarihinde insan hakları konusunu batı geleneği ile açıklamak yerine, insan hakları kuramında ifade edilen özelliklerin (eşitlik, adalet, hak v.s.) ve insan hakları bildirgelerinde ifadesini bulan temel hakların Türk toplumlarında aranması şeklinde araştırmamızı devam ettireceğiz. Türk tarihinin Tanzimat ile başlayan

Avrupa tesirindeki döneminde ise Avrupa anlayışına uygun olarak insan hakları konusunu inceleyeceğiz.

2.1. İslamiyetten Önce Türklerde İnsan Hakları

Türk tarihinde insan hakları konusunu araştırırken Avrupa'nın tarihsel sürecinde görülen bir insan hakları bildirisine benzer bir bildiriye ancak Osmanlı Devleti'nin son döneminde, 1839 tarihinde yayınlanan Tanzimat Fermanıyla gördüğümüzü daha önce de belirtmişti. Bu tarihe kadar Türk milletinin tarihsel sürecinde, Avrupa'da görüldüğü gibi insan hakları mücadelelerini ve insan hakları bildirilerini görmememizin nedenlerinden biri Türk tarihinde, Avrupa'da olduğu gibi insan hakları ihlallerinin pek fazla görülmemesidir. Ancak bu ifademizle, Türk tarihinde insan hakları hiçbir zaman ihlal edilmemiştir gibi bir iddiamız da yoktur. Bu bağlamda Türk toplumlarında insan hakları ihlallerinin Avrupalı toplumlardaki kadar çok görülmemesinin en önemli nedenlerinden biri Türklerin sosyal, siyasal ve kültürel yönden Avrupalı toplumlardan çok büyük farklılıklar göstermesidir.

2.1.1. Türk Bozkır Kültürü ve İnsan Hakları

İslamiyet'ten önce Türklerin sahip olduğu devlet anlayışı, sosyal yapı, hukuk, din ve inanış, Türk bozkır kültürü ile yakından ilgilidir. Bu nedenle araştırmamız bakımından ilk üzerinde duracağımız konu Türk bozkır kültürü olacaktır. Kültür ve medeniyet, tarih boyunca düşünürlerin sıklıkla üzerinde durdukları, birbirinden farklı teoriler ileri sürdükleri bir konudur. Bu konu ile ilgili bugün de devam eden tartışmalar öyle görülüyor ki gelecekte de devam edecektir. Biz bu tartışmaların dışında kalarak tarih ve sosyoloji ilimlerinin verilerinden faydalanarak Türk kültürü üzerinde durmaya çalışacağız.

Bu bağlamda Türk kültürünü doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için öncelikle Türk kültürünün doğup, geliştiği coğrafyanın genel özelliklerini açıklamamız gerekir. Coğrafyanın kültürler üzerindeki etkisi bilinen bir gerçektir. Öyleyse Türk kültürünü araştırırken irdelleyeceğimiz ilk konuda Türklerin yaşadığı coğrafi çevre olmalıdır. Türk tarihi ile ilgili araştırmalar sonucunda Türklerin anayurdunun Orta Asya'da, Altay ve Sayan dağları çevresi olduğu

ortaya konmuştur.⁴⁹ Araştırmacıların İç Asya veya Evrasya adını verdikleri Türk bozkır kültürünün geliştiği bu bölge 500-1000 metre yükseklikte değişen rakıma sahip, bol otlaklar ile kaplı ve hatta kuru tarıma olanak verecek derecede nemli bir yayla durumundadır.

Öte yandan Türklerin yaşadığı bozkır çevresi, onların ziraatla uğraşan yerleşik köylü yaşam şekline sahip olması yerine, başta at olmak üzere pek çok hayvanı ehlileştirerek konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olmasını sağlamıştır. Bu ise ekonomik açıdan hayvan besiciliğine, sosyal açıdan ise büyük devletler kurmaya imkân vermiştir.

L. Rasonyi'ye göre büyük sürülerin idaresi ve bakımı, geniş sahalarda sürekli dolaşma, mera ve mülk hukuku bakımından kaçınılması imkânsız çatışmalar, oymak teşkilatları, hayvan yetiştirici göçebelikle ilgili her şey birbiriyle sıkı bağlantı içindedir. Bunun doğal sonucu olarak ileri görüşlülük, cesaret, oymağa bağlılık şuuru, hükmetme gururu, teşkilatçılık kabiliyeti, kısaca devlet kurmak ve yönetmek için gerekli olan bütün özellikler gelişir.⁵⁰

Rasonyi ile benzer görüşü kabul eden çağdaş İngiliz tarihçi A. Toynbee'de "A Study of History" adlı yapıtında göçebeliği bir çok bakımdan çiftçilikten üstün görerek; hayvan yetiştirmenin askeri kabiliyeti geliştirdiğine dikkat çeker ve bundan başka ileri görüşlülük, sorumluluk duygusu, fiziki ve ahlaki dayanıklılık gibi özelliklerin oluşmasını sağladığını da belirtir.⁵¹

Diğer yandan Türk bozkır kültürünün ikinci en önemli özelliği ise demirdir. Türkler işlemeyi bildikleri demir madeni sayesinde yerleşik yaşam tarzına sahip olan köylüler üzerinde kolayca siyasal egemenlik kurabiliyorlardı. At ve demir gibi iki önemli özelliği bulunan bozkır kültürü sayesinde Türkler, yerleşik topluluklardan çok farklı bir dünya görüşü ve yaşayış tarzına sahip olabilmekteydiler. Savaşçılığın yanında otlak ve su kaynakları için mücadeleler dolayısı ile sabırlı ve güçlü olmayı öğrenen bozkırlı, aynı zamanda huzur içinde yaşayabilmek için "karşılıklı saygı" düşüncesiyle bezenmiş ve insanları sürekli barış halinde tutabilmek için toplumda herkes tarafından uyulması zorunlu olan

⁴⁹ KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Milli Kültürü, s.47-50, Boğaziçi yay. İstanbul 1993;

ÖGEL, Bahaeddin; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, s.3-8 TTK yay. Ankara 1991

⁵⁰ RASONYI, Laszlo; Tarihte Türklük, s. 4-5 TKAE yay. Ankara 1993

⁵¹ RASONYI; a.g.e. s. 5

hukuk fikrine ulaşmıştır.⁵² İşte ulaşılan bu nokta bozkırda devlet fikrini doğurmuş ve bundan dolayı dünya üzerinde ilk devlet teşkilatları bozkırda oluşmuşlardır.

2.1.2. Türk Sosyal Yapısı ve İnsan Hakları

Türk toplumlarında insan hakları ihlallerinin oluşmasını engelleyen ilk kurum olarak Türk sosyal yapısı karşımıza çıkmaktadır. İslam öncesi Türkler bozkır yaşantısına uygun bir sosyal yapılanma içinde varlıklarını sürdürürken, yerleşik köylü yaşantısına uygun bir yapıya sahip olan Avrupalı toplumlardan da farklılık göstermekteydiler.

Bu bağlamda Avrupalı toplumlar, tarihsel süreç içinde daima tabakalı bir sosyal yapıya sahip olmuştur. İlkçağda gerek antik Yunan'da ve gerekse Roma döneminde toplumda temeli eşitsizliğe dayanan tabakalı bir sosyal yapı egemen olduğu bilinmektedir. Antik Yunan'da bütün hak ve özgürlükleri ellerinde bulunduran soyluların yanında toplumda hiçbir hakkı bulunmayan ve bir araç veya ehli hayvan olarak görülen köleler, özgürde olsa siyasi haklardan yoksun "meteikoslar" da bulunmaktaydı.⁵³ Roma'da ise halk "patrici" ve "plepler" diye ikiye ayrılmaktaydılar. Romalı vatandaşlar olan patriciler bütün haklara sahip iken pleplerde, patricilerle aynı haklara sahip olmak için uzun süre mücadele etmişlerdi.⁵⁴

Öte yandan ortaçağ boyunca Avrupa'da feodal bir düzen hakimdi. Feodal düzende de, tıpkı ilk çağ Avrupa toplumunda olduğu gibi temeli eşitsizliğe dayanan tabakalar bulunmaktaydı. Çağdaş sosyologlardan Anthony Giddens "Mülk" kavramı ile tanımladığı feodal düzenin sosyal yapısını; birbirine karşı bir bölümünün yasalarla belirlendiği farklı hak ve yükümlülükleri olan tabakalardan oluşan bir sistem olarak görmektedir.⁵⁵

Bu bağlamda feodal düzende karşımıza çıkan en yüksek tabakada bulunan mülk, aristokrat soylu toprak beyliğinden oluşmaktaydı. Roma İmparatorluğunun sosyal, siyasal ve ekonomik yönden kriz içinde bulunduğu MS 3. yüzyılda devlet otoritesinin zayıflaması ile bazı toprak zenginleri devlet otoritesine sahip

⁵² KAFESOĞLU; a.g.e. s. 213

⁵³ GÖZE; a.g.e. s.5

⁵⁴ AKIN; a.g.e. s. 29

⁵⁵ GIDDENS, Anthony; Sosyoloji, s.258, Ayraç yay. Ankara 2000

olabilecek konuma yükselmişlerdi. Önceleri geçici olarak devlete ait olan vergi toplama yetkisini ele geçiren bu toprak sahipleri, sonraları bu yetkiyi babadan oğula geçte bir hak olarak benimsemişlerdi. Zamanla büyük malikâneletr etrafında ekonomik bakımdan kapalı bir bütün oluşturacak şekilde örgütlenen toprak sahipleri, kendi toprakları üzerinde idari, ekonomik ve hukuksal yetkilere de sahip olmuşlardı.⁵⁶ Böylesine ayrıcalıklı statüleri olan malikâne sahipleri arasında 10. yüzyıldan başlayarak doğuş, zenginlik ve iktidar üçlüsüne dayanan hakim bir soylular mülkü oluştu.

Diğer yandan soylulara göre daha düşük bir statüye sahip olan, ancak belirli nitelikteki çeşitli ayrıcalıkları bulunan bir diğer mülkü ise din adamları oluşturmaktaydı. Ortaçağda toprak sahibi olan Katolik kilisesi büyük bir güç haline gelmiş, dindar Hıristiyanların vakıfları ve toplanan sadakalarla manastırlar çok zenginleşmiş ve buraları yöneten Hıristiyan din adamları ise feodal düzende önemli bir yer edinmişlerdi.⁵⁷ Afroz gibi önemli bir gücü de ellerinde bulunduran din adamları, kimi zaman devlet otoritesinin bile üstünde bir otoriteye sahip olabilmışlerdi.

Feodal düzende karşımıza çıkan bir başka mülk ise özgür köylüler, tüccarlar ve zanaatkârlardan oluşan burjuvalardı. 11. yüzyılda Avrupa ile Asya arasında iletişimin kurulmasına sebep olan Haçlı seferlerinin ardından, başta İtalyan kent devletleri olmak üzere bütün Avrupa'yı etkileyen Akdeniz ticareti canlanmış, bununla birlikte Avrupa'da ticaretle uğraşan insanlar kısa sürede ekonomik yönden büyük bir güç haline gelmişlerdi. Bu tüccarlar zamanla "bourg" adı verilen korunaklı şatoların dışında yerleşerek yeni mahalleler oluşturmuşlar ve etrafını da surlarla çevirerek yeni bourglar oluşturmuşlardı. Zamanla büyük bir gelişme göstererek önemli merkezler haline gelen yeni şehrin halkı burjuva olarak adlandırılmaktaydı.⁵⁸

Feodal Avrupa'nın sosyal yapısını oluşturan son mülk ise kölelerdi. Köleler bir mal olarak başka insanların sahip oldukları ve hiçbir haktan yararlanamayan insanlardı. Feodal Avrupa'da özgür köylüler ile köleler arasında yer alan bir de serfler bulunmaktaydı. Bunlar üzerinde yaşadığı toprağın sahibine ekonomik,

⁵⁶ BARKAN, Ömer Lütfi; İktisat Tarihi, s.23 İÜ yay. İstanbul 1950

⁵⁷ GÖZE; a.g.e. s.69

⁵⁸ GÖZE; a.g.e. s.72

sosyal, hukuksal ve siyasal yönlerden bağımlı olarak yaşayan insanlardı.⁵⁹ Özgür köylüler Roma imparatorluğunun son döneminde malikâne sahipleri ile yaptıkları kiracılık sözleşmesiyle malikâne sahibinin adamı olarak kendi toprağını işlerken, gerçek kölelerle özgür köylüler arasında bir konumda olan serflerin durumu ise şöyleydi: Serf ana-babanın çocuğu da serf olmak zorundadır. S erf, özgür insanla ya da malikâne sahibinin izni olmaksızın malikâne dışından biriyle evlenemezdi. Serfin işlediği toprak ve kullandığı araç malikâne sahibine aittir. Serfin miras hakkı olmadığı gibi meslek veya yer değiştirmesi de malikâne sahibinin iznine bağlıydı.⁶⁰

Bu bağlamda ilkçağ ve ortaçağ boyunca Avrupa'da etkili olan ve temeli eşitsizliğe dayanan bu sosyal yapı, insan hakları ihlallerinin en önemli sebeplerinden birisi olmaktadır. Aristokratlar ve din adamları her türlü hak ve özgürlüklerden yararlanırken, burjuvalar ve köleler devletin vergi ve askerlik gibi ağır yükünü çekmelerine rağmen hiçbir hak ve ayrıcalıktan yararlanamamaktaydılar. Üstelik soylular ve din adamları bunlara diledikleri gibi muamele de edebilmekteydiler. Eşitlik ve adalet gibi ilkelerden yoksun bu düzen toplumda huzursuzluğun da başlıca nedenlerinden biriydi. Zamanla nüfusça artan ve ekonomik bir güce sahip olan burjuvalar siyasal ve sosyal haklarını elde etmek için başkaldırmışlar, Fransız ihtilalinde olduğu gibi kimi zaman da önemli başarılar elde etmişlerdir. İhtilalden önce Fransa'da halk Ortaçağdan gelen toplumsal eşitsizliğe dayanan bir yapıya sahipti. Örneğin ülke nüfusunun ancak yüzde ikisini oluşturan soylular, buna karşılık toprakların yaklaşık dörtte birine sahiptiler. Feodalite döneminden kalma hakları olan bu sınıf aynı zamanda en çok ayrıcalığa sahip olan sınıftı. Diğer yandan genellikle büyük şehirlerde oturan ve ticaret ve sanayi ile uğraşarak 18. yüzyıldan itibaren maddi ve manevi bakımdan çok güçlenen Burjuvalar, vergi vererek devletin ve kilisenin giderlerine katıldıkları halde, siyasi haklardan yoksundular. Zamanla güçlenen bu sınıf soylularla aralarındaki farklılığın ortadan kaldırılarak, eşitliğin sağlanmasını istemeye başladılar ki bu durum ihtilalin meydana gelmesinin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.⁶¹

⁵⁹ GÖZE; a.g.e. s.62

⁶⁰ GÖZE; a.g.e. s.64

⁶¹ UÇAROL, Rifat; Siyasi Tarih, s.11-12 Filiz Kitabevi, İstanbul 1995

DİĞER yandan Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türk insanının sosyal yapısına etki eden en önemli faktörlerin başında içinde yaşadıkları coğrafya ve geçimlerini sağlamak için uğraştıkları ekonomik faaliyetler gelmektedir. Bu nedenle konar-göçer bir yaşam tarzına sahip ve hayvancılıkla uğraşan Türklerin sosyal yapısı, çiftçilikle uğraşan ve yerleşik köylü yaşantısına sahip insanlardan çok farklı olmaktadır. Türk sosyal yapısı hakkında söylenmesi gereken ilk şey, Avrupalı toplumlarda olduğu gibi temeli eşitsizliğe dayanan tabakalı bir yapıya sahip olmamasıdır. Türk sosyal yapısı daha çok aileden başlayarak devlete doğru birbiri içine girmiş ve birleşerek genişleyen bir özellikte görülmektedir.

Türk sosyal yapısı içerisinde karşımıza çıkan ilk birlik “oğuş” yani ailedir. Kan akrabalığına dayalı olan ve baba hukukunun geçerli olduğu eski Türk ailesinde genelde dıştan evlilik yani exogamie görülmektedir. Eski Türk ailesi genellikle geniş aile şeklinde görülse de Kafesoğlu’na göre küçük aile tipinde kurulu olması akla daha yakın görülmektedir. Türkçe’de izdivaç için kullanılan evlenme veya evlendirme tabirleri, evlenen erkek veya kızın baba ocağından ayrılarak ayrı bir ev kurduğunun ifadesidir. Bundan dolayı evlenen oğullar hisselerini alıp, yeni aile kurmak üzere çıkarlar; baba ocağı ise en küçük oğula kalırdı.⁶² Kafesoğlu ile aynı görüşü paylaşan Ziya Gökalp bu şekilde kurulan aileye evlilik ailesi adını verir. Gökalp’e göre evlilik ailesi evlenmenin sonucudur. Eski Türklerde Bir genç evlenirken ne karısını kendi babasının ocağına getirir, ne de kendisi karısının ocağına giderdi. İç güveylik olmadığı gibi iç gelinlik de yoktu. Erkek baba ocağının mallarından payını alır, kız da yumuş adı verilen çeyiz getirirdi. Gelin ile güvey (damat) mallarını birleştirerek, birlikte bir ev sahibi olurlardı.⁶³ Böylece küçük aile tipinde Türkler daha özgür fertler yetiştirme imkânına sahip olmaktadır. Bu yapı özgürlük, hak, adalet gibi insan haklarının temel direkleri olan değer yargılarının oluşmasına ortam hazırlamıştır. Oysa antik Yunan’da “genose”, Roma’da “gens” olarak görülen geniş aile tipinde aile reisi, bir mal gibi kabul edilen aile fertleri üzerinde kesin söz hakkına sahipti. Diğer yandan Slavlarda “zadurga” olarak görülen geniş aile tipinde de aile reisi, aile fertlerine kölesi gibi davranmakta ve ailede ortak mülkiyet bulunmaktaydı.

⁶² KAFESOĞLU; a.g.e. s.216

⁶³ GÖKAP, Ziya; Türk Medeniyeti Tarihi, s. 163 Toker yay. İstanbul 1989

Bundan dolayı toplumda özgürlük, hak, adalet gibi değer yargıları gelişme gösterememekte ve insan hakları da çokça ihlal edilmekteydi.⁶⁴

Türk sosyal yapısında aileden sonra görülen bir diğer birlik ise “boy” (bod)lardır. Aynı soydan gelen ailelerin birleşmesiyle oluşmuş birlikler olan boylar, iç dayanışmayı korumak, hakkı ve adaleti düzenlemek ve gerektiğinde silahla boyun çıkarlarını korumakla görevli boy beyleri tarafından yönetilmekteydi.⁶⁵ Bundan dolayı boylar belirli arazisi ve savaş gücü olan mülkü ve hayvan sürüleri başka boylardan ayırt edilen⁶⁶ siyasi yapıda birliklerdi.

Boylarla ilgili olarak Gökalp de şu görüşleri savunur: Boyda yaşayan insanlar arasında siyasal, dinsel, ekonomik ve ahlaki dayanışma görülmekteydi. Çayırlar ve meralar boyun ortak malı olmakla birlikte fertler arasında bölünmüşlerdi. Bazı durumlarda bölüşümdeki adaleti sağlamak için yeniden bölüşüm yapıldı ve boyun tüm hayvanları, eşyası ve hazinesi boyun kendine ait damgası ile damgalanırdı.⁶⁷ Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi boyda şahsi mülkiyet ve herkesin kendi tasarrufuna ait malı bulunmaktaydı. Öte yandan siyasi özelliği olan bu Türk boylarında boy beyleri cesareti, bilgisi, ekonomik gücü ve doğruluğu ile tanınmış kişiler arasından seçim yolu ile belirlenirdi. Seçici kurul ise boyu oluşturan aile ve soyların temsilcilerinden oluşmaktaydı ki bu kurul, eski Türk devletlerinde görülen “Toy” (meclis) ların en küçük çaplı olanıydı.⁶⁸ Türk sosyal hayatının bu en küçük siyasal birliklerinde görülen insanların özel mülkiyete sahip olabilmeleri, hak anlayışının gelişmesinde önemli rol oynadığı gibi boy beylerinin seçimle işbaşına gelmesi de demokrasi düşüncesinin yerleşmesinde etkili olmuştur.

Türk toplumunda görülen ilk siyasal birlikler olan boyların birleşmesi, “budun” (bodun) adı verilen siyasal birlikleri oluşturmaktaydı. Budun kavramı günümüz Türkçe’sinde halk, kavim, millet kelimeleriyle karşılanmaktadır.⁶⁹ Başında arazisinin büyüklüğüne göre “yabgu”, “şad”, “ilteber” gibi unvanlara

⁶⁴ KAFESOĞLU; a.g.e. s. 216

⁶⁵ KAFESOĞLU; a.g.e. 217-218

⁶⁶ Kaşgarlı Mahmut; Divanü Lûgat-it Türk; c.1 s.55 vd. Çev. Besim Atalay TDK yay. Ankara 1985

⁶⁷ GÖKALP; a.g.e. s.241-242

⁶⁸ KAFESOĞLU; a.g.e. s. 219

⁶⁹ ERGİN, Muharrem; Orhun Abideleri; s.110 Boğaziçi yay. İstanbul 1994

sahip idarecilerin bulunduğu budunlar bağımsız ya da bir il egemenliği altında bulunabilirdi.⁷⁰

Bu bağlamda Türk sosyal yapısının iç içe geçmiş birliklerden oluşan bir yapı olduğu görülmektedir. Türk sosyal yapısını, Avrupa'nın sosyal yapısından ayıran en önemli özellik ise batıda insan hakları ihlallerinin de en önemli nedenlerinden olan, temeli eşitsizliğe dayanan tabakalaşmanın olmamasıdır. Türkler yerleşik bir toplum yaşam tarzına sahip olmadıkları için büyük malikânelerde yerleşmiş, geniş toprakları olan zengin bir zümre oluşmamıştır. Diğer yandan Türk milletinde sosyal yaşam gereği herkes iyi savaş eğitimi almış ve her an savaşa hazır bir savaşçı durumunda olduğu için, toplumda askerliği meslek edinmiş olan ayrıcalıklı bir zümre de oluşmamaktadır. Ayrıca Türk toplumunda ayrıcalıklı bir din adamı sınıfı da yoktu. Türk toplumu daha çok siyasal karakter göstermekte ve dini karakteri ön planda bulunmamaktadır. Türk devletlerinden kalan yazıtlarda din adamlarından söz edilmemesi de bunun en güzel örneklerindedir.

Öte yandan Türk milletini çağdaşı diğer milletlerden ayıran bir diğer olgu ise köleliktir. 20. yüzyıla kadar dünyanın hemen her yerinde geçerli bir kurum olan kölelik kurumuna ve hiçbir hak sahibi olmayan kölelere, demokrasinin ve uygarlığın beşiği olarak görülen antik Yunan başta olmak üzere hemen her toplumda rastlanmaktaydı. Ünlü Yunanlı filozof Aristoteles'in, ehli hayvanlar olarak kabul ettiği köleler bir mal gibi alınıp – satılmakta, kölenin çocuğu da kendisi gibi köle muamelesi görmekte ve sahibi köle üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahip olmaktaydı. Türk toplumunda köleliğin olup, olmadığı hususunda ise ilim adamları arasında görüş birliği yoktur. Örneğin Bahaeddin Ögel, Türklerde birkaç çeşit köleliğin bulunduğunu, “yumuşçı” kölelerin iş yapıp, çalıştığını, “tapugcılar” ise hizmet ettiklerini, kölelikten kurtulmak için de “yuluğ” adı verilen cizye verdiklerini savunmaktadır.⁷¹ Ögel; Türk Kültür Tarihi adlı eserinde ise Türklerde şahıs köleliğinden çok kabile köleliğine rastlandığını iddia etmektedir.⁷² Buna karşın Kafesoğlu ise eski Türklerde kölelik olgusunun bulunmadığını savunmakta ve köleliğin Türk toplumlarda bulunmamasını birkaç

⁷⁰ KAFESOĞLU; a.g.e. s. 219

⁷¹ ÖGEL, Bahaeddin; Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 331 TDAV yay. İstanbul 2001

⁷² ÖGEL; İslameyetten Önce Türk Kültür Tarihi, s.46

sebebe bağlamaktadır. Ona göre eski Türkçe’de kullanılan “kul” tabiri genellikle köle manasına kullanılıyorsa da bu doğru değildir. Göktürk yazıtlarında geçen kul tabiri ile mülkten ve haktan mahrum kimseler değil, bazı siyasi ve medeni hakların kaybedilmesi durumu anlatılmakta ve daha çok esirlik ifade edilmektedir. Esirlik ve kölelik sosyal ve hukuki bakımdan birbirinden farklı şeylerdir. Antik Yunan’da, Roma’da ve Moğollarda kölelerin yanında, fakat onlardan ayrı olarak esirler de vardı.⁷³ Diğer yandan A. Von Gabain’in “Eski Türkçe’nin Grameri” adlı yapıtında da kul kelimesinin köle anlamında değil esir anlamında olduğu görülmektedir.⁷⁴ Bununla birlikte Türk sosyal yaşantısının da köleliğin ortaya çıkmasına imkân vermediğini belirten Kafesoğlu, Türklerde özel mülkiyetin bulunmasının, göçlerde ailelerin ve fertlerin taşınabilir mallarını beraberinde götürebilmelerinin ve diledikleri gibi tasarruf edebilmelerinin onlardaki özgürlük duygusunu ve serbest hareket etme eğilimini daima canlı tuttuğunu bu durumun ise eski Türk devletlerinde köleliği ve bazı zümrelerin ayrıcalıklarla donanmasını önlediğini savunmaktadır. Öte yandan yine Kafesolu, eski çağlarda yaşamak için zaruri olan enerjiyi insanlar kendi aralarındaki vasıfsız kişilerin kol kuvvetini çalıştırmak suretiyle sağlamaktaydılar ve asalak kültür ile yerleşik köylü kültüründe bunun başka çaresi de yoktu; oysa ekonomik faaliyeti hayvancılığa dayanan Türk bozkır kültüründe ise bu ihtiyaç başta en yüksek kas gücüne sahip olan at olmak üzere hayvan gücü ile karşılanmakta ve bu sebepten kölelere ihtiyaç duyulmadığını da savunmaktadır.⁷⁵

Bu bağlamda Rus tarihçi L.N. Gumilev ise “Hunlar” adlı eserinde köleliğin Hunlar’da bulunduğunu söylemekle birlikte bu durumun uzun süren boyunduruk altında tutmak şeklinde olmadığını belirtmektedir. Gumilev’e göre, Hunlar daha çok savaş esir ve esirelerini köle olarak kullanıyorlar ve bunları daha çok üretim işlerinde istihdam ediyorlardı. Hunların köleye çok fazla ihtiyaç duymalarına ve hatta Çin’e yapılan seferler sonunda pek çok insanı beraberinde bozkıra getirmelerine rağmen bütün Hun tarihi boyunca köle ticaretinin var olduğunu gösteren her hangi bir belirti bulunmamaktadır.⁷⁶

⁷³ KAFESOĞLU; a.g.e. s. 226-227

⁷⁴ GABAIN, A.Von; Eski Türkçe’nin Grameri, s.284 çev. Mehmet Akalın, TDK yay. Ankara 2000

⁷⁵ KAFESOĞLU; a.g.e. s. 226

⁷⁶ GUMİLEV, Lev Nikolayeviç ; Hunlar s. 94 Selenge yay. İstanbul 2002

Bütün bu bilgiler ışığında eski Türk devletlerinde yerleşik köylü kültüründe olduğu gibi alınıp-satılan, efendisinin mülkü olan, hiçbir hakkı olmayan ve babadan oğula geçen bir kölelik kurumu bulunmadığı görülmektedir. Türklerde görülen kölelik daha çok savaş esirliği olup bunlar bir miktar cizye ödedikten sonra serbest kalabilmekteydiler. Aslında Türk toplumlarında ki savaş esirleri de hak ve özgürlüklere sahiptiler. Bu savaş esirlerinin hür insanlar olduğu Çin yıllıklarında kaydedilmekte ve Çinli askerlerin bir özgürlük ülkesi olan Hunlara sığındığı belirtilmektedir. Hatta Avrupa Hun devletinde Attila'nın başkentinde yaşayan bir Bizanslının, Bizans'ta insanların baskı altında tutulmasına karşılık kendisinin Hun memleketinde hür olduğunu ve korkusuz yaşadığını söylemesi⁷⁷ Türk ülkesinde esirlerin bile hür olarak ve bir takım haklardan yararlanarak yaşadıklarına bir örnektir.

Bütün bu bilgilerinde ortaya koyduğu gibi Türk sosyal yapısının, Türklerde insan hakları ihlallerinin görülmemesinde önemli bir rolü vardı. Türk toplum yapısı özgürlük, eşitlik ve adalet ilkesi üzerine kurulmuş bir yapıdır. Ne aile içinde çocuğun, ne de toplum içerisinde bir ferdin hak ve özgürlüğünden yoksun bırakılması söz konusu olmamaktaydı. Çağdaşı milletlerle kıyaslandığı zaman Türk insanının hak ve özgürlüklere ne derece sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.1.3. Türk Devleti ve İnsan Hakları

Tarihsel süreç içinde Avrupa'da insan haklarını ihlal eden kurumlardan birisi de devlet mekanizması olmuştur.* Avrupa tarihine bir göz atacak olursak ilkçağ boyunca hemen hemen bütün Avrupa'ya Büyük Roma İmparatorluğunun egemen olduğu bilinmektedir. Roma imparatorluğunun yıkılışı ile başlayan ortaçağ boyunca da Avrupa'da feodalite rüzgarı esmiştir. 16. yüzyılda merkezi krallıkların güçlenmesine kadar Avrupa'nın sosyal yapısını oluşturan feodal düzenin en üst tabakasında bulunan feodal beyler, iktidarın gücünü kendi aralarında paylaşmışlar ve malikânelerinde yegane egemenlik bu feodal beylere ait olmuştu.

⁷⁷ KAFESOĞLU; a.g.e. s. 225

* Bkz. Bölüm I, Tarihsel Süreç İçinde İnsan Hakları

Öte yandan Avrupa'da bugün kabul ettiğimiz anlamda, belli sınırlar içinde yerleşmiş insan topluluğu ve kurumsallaşmış bir siyasal örgüt olarak devlet ancak 16. yüzyılda belirmeye başlar.⁷⁸ Bu dönemde Avrupa'da devletin genel yapısını inceleyecek olursak, başta bulunan kralın tüm yetkileri kendinde topladığı monarşik bir yapının egemen olduğu görülür. Bu bağlamda Avrupa'da devlet yapısını açıklayan en veciz ifade ise Fransa Kralı XIV. Louis'nin "Devlet Benim" sözüdür. Herhalde Fransa devleti 16. yüzyılda kralıyla öylesine özdeşleşmişti ki XIV. Louis "Devlet Benim" diyebiliyordu. Devlet XIV. Louis olduğuna göre kanun koyanda, kanunu uygulayanda, devletin bütün güç ve iktidarını kullanan da XIV. Louis'nin kendisi olmalıydı. Böylesi bir yapıda kralın yetkilerini sınırlandıran herhangi bir kanun ve yargı organı olmadığı içinde kral kimi zaman halkının hakkını gaspeden bir zorbaya dönüşebilmiştir. Bu sebeple Avrupa'da bütün insan hakları mücadeleleri sonucunda kralın yetkileri kanunlarla sınırlandırılmış ve insan hakları konusunda en önemli adımlar bu suretle atılmıştır.

Diğer yandan Avrupa'da monarkların insan haklarını ihlal eden keyfi tutumları nedeniyle düşünürler insan haklarının uygulanabileceği tek sistem olarak demokratik sistemleri göstermişler ve hatta demokratik olmayan yönetimlerde insan haklarının olamayacağı önyargısı ile demokrasiye dayanmayan bütün sistemleri de despotik yönetimler olarak kabul etmişler, tarihte ki Türk devletleri de haksız olarak bu eleştirilerden nasiplerini almışlardır. Oysa demokrasi düşüncesi hukuk devleti ve sosyal devlet olguları ile desteklenmezse ortaya çoğunluğun diktatörlüğü çıkar ki insanlar bu durumda da haklardan yararlanamazlar. Konuyla ilgili olarak Hüseyin Hatemi "Hukuk Devleti Öğretisi" isimli yapıtında şu görüşlere yer verir: Demokrasi hukuk devleti amacına ulaşmak için ileri sürülen yöntemlerden birisidir. Başka güvencelerle desteklenmeyen bir demokrasi çoğunluk diktatörlüğüne yol açabilir... Zulmü tek kişi de yapsa , çoğunluk ta yapsa zulüm zulümdür, adalet de adalet! ..."⁷⁹

Öte yandan Şeref Ünal'da "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" adlı yapıtında, filozoflarca devletlerin geleneksel olarak üçe ayrıldığını, iktidar tek kişinin elinde ise devletin monarşik, azınlığa mensup bir grubun elinde ise

⁷⁸ TEZİÇ, Erdoğan; Anayasa Hukuku, s.108 Beta yay. İstanbul 1996

⁷⁹ HATEMİ, Hüseyin; Hukuk Devleti Öğretisi, s.14 İşaret yay. İstanbul 1989

oligarşik, halka ait ise demokratik bir yapıda olduğunun kabul edildiğini belirttikten sonra, siyasal iktidarı elinde bulunduranların sayısına göre yapılan bu sınıflandırmayı yapay ve şekilci bularak siyaset etiği açısından siyasal iktidarın değer ve meşruiyetinin insani ve ahlaki değerlere bağlılığında aranması gerektiğini ifade eder. Bu nedenle Ünal'a göre üç beş tür hükümet değer, sadece iyi ve kötü hükümet vardır.⁸⁰

Bu itibarla Türklerde insan hakları konusunu incelerken üzerinde durmamız gereken bir diğer konu da Türk devleti olmalıdır. Tarihin büyük devletler kuran milletlerinden biri olan Türkler için devlet çok özel bir kurumdur ve tarihin hiçbir döneminde Türkler devletsiz kalmamışlardır. Türklerin yaşadığı bozkır bölgesi ve sahip oldukları bozkır kültürünün Türk milletinin tarih boyunca güçlü devletler kurmasını sağladığını araştırmamızın bozkır kültürünü incelediğimiz bölümünde açıklamıştık.

Öyleyse Türk devlet anlayışını irdelenecek olursak, eski Türklerde devlet “il” kelimesi ile ifade ediliyordu. Eski Türkçe’de kullanılan il kelimesinin Çince tam karşılığı ise “Kuo” kelimesidir. Çince’de ki “kuo” sözü devlet ve ülke anlamına kullanılan bir kelimedir. Ancak bu ülke hem sınırları belli, hem de hükümdarı olan bir ülke idi.⁸¹ Bu da eski Türklerin modern anlamda devlet fikrine o dönemde de sahip olduklarını göstermektedir. Çünkü hukukçulara göre devletin olmazsa olmaz üç şartı; ülke, nüfus ve hakimiyettir.⁸²

Diğer taraftan Divanü Lûgat-it Türk'te “il” kelimesinin devlet, ülke, memleket anlamlarının yanı sıra bir de barış anlamına geldiği belirtilmektedir.⁸³ Bu da eski Türklerde devlet ile barış kavramları arasında bir bağ olduğunu; Türk devletinin, halk arasında asayiş sağlayıp, barışı kuran bir yapı olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Burada araştırmalarımız sonucunda diyebiliriz ki, İslamiyet'ten önce Türklerin kurdukları devlet teşkilatı, Türk sosyal yapısından farklı bir yapıda değerdir. Türk sosyal yapısını incelerken gördüğümüz gibi toplumda en küçük birim oğuş yani aile idi. Oğuşların bir araya gelmesiyle uruğ adı verilen ve

⁸⁰ ÜNAL; a.g.e. s. 62

⁸¹ ÖGİL; Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.433

⁸² OKANDAN, a.g.e. s. 737; TEZİÇ; a.g.e. s.111

⁸³ Kaşgarlı Mahmut; Divanü Lûgat-it Türk, Çev. Besim Atalay c.1 s.48,106,168,354, c.2 s.10,25,238 c.3 s.21,123,221 TDK yay. Ankara 1985

özelliğini henüz tam olarak bilemediğimiz sosyal birlikler, uruğların birleşmesiyle de, Türk sosyal yapısında karşımıza çıkan ilk siyasal birlik olan ve boy beyleri tarafından yönetilen boylar oluşmaktadır. Boyların birleşmesiyle bodunlar oluşurdu ki, başında bulunan arazisinin genişliğine ve nüfusunun çokluğuna göre yabgu, şad veya ilteber unvanını kullanan bir bey tarafından yönetilen bu bodunlar bağımsız veya bir ile (devlete) bağlı olabilirdi. Türklerde bu iç içe girmiş sosyal ve siyasal teşkilatlanmanın en üstünde ise “İL” adı verilen idari, askeri ve hukuki bir teşkilat yani devlet bulunmaktaydı.

Bu bağlamda İl, Kağan veya Han unvanını taşıyan bir hükümdar tarafından yönetilmekteydi. Kağanların nasıl iş başına geldiği ile ilgili kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Göktürk yazıtlarına göre Kağan tanrı tarafından seçilirdi ve tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görülürdü. Ancak Türk kağanı, hiçbir zaman tanrı veya yarı tanrı olarak görülmemiş; bu yönüyle de Türk toplumu, hükümdarlarını tanrı veya yarı tanrı olarak kabul eden çağdaşı Mısır ve Yunan toplumlarından ayrılmıştır. Konumuzla ilgili olarak Göktürk yazıtlarında geçen şu ifadeler önemlidir:

“Yukarda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup, yukarı kaldırmış olacak.”⁸⁴

“Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii.”⁸⁵

Diğer yandan aynı yazıtta bir başka cümlede de kağanın halk tarafından seçildiği belirtilmektedir:

“...Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş.”⁸⁶

Bu cümleden de anlaşıldığı gibi devleti kuran ve kağanı seçen Türk milletidir. Ayrıca kağan olacak kişinin sahip olması gereken özellikler de kitabelerde sayılmaktadır:

⁸⁴ ERGİN, Muharrem; Orhun Abideleri, s.2-221 Kültigin Abidesi Doğu Cephesi satır 10-11

⁸⁵ ERGİN; a.g.e. s.24, Kültigin Abidesi Doğu Cephesi Satır 25-26

⁸⁶ ERGİN; a.g.e. s.21, Kültigin Abidesi Doğu Cephesi Satır 6-7

“Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum (kutum var olduğu) için kağan oturdum.”⁸⁷

“Ondan sonra tanrı bağışlasın, devletim (kutum) var olduğu için, kısmetim(ülügüm) var olduğu için, ölecek milleti dirilip, besledim.”⁸⁸

“Bilgili Kağan imiş, cesur kağan imiş”⁸⁹

Bu ifadelerden; Türk milletinin, kağanlarını tanrının seçtiğine inandığı ve tanrının seçtiği bilgili ve cesur olan bu kağana halkın itaat ettikleri sonucu çıkarılabilir. Tarihi bilgilerimize göre bazı Türk kağanlarının kutu toplayamadıkları için halk tarafından tahttan indirildiği de bilinmektedir. Göktürk tarihinin genç hükümdarı İnel Kağan’a karşı 716 yılında yapılan ihtilal bu gerekçeye dayandırılmıştı.⁹⁰

Bu bağlamda yine Göktürk yazıtlarından anladığımıza göre kağanın halkına karşı bir takım sorumlulukları vardır. Bunları yazıtlardan şöyle tespit edilebilir:

1. İli ve töreyi kazanıp, milleti düzene sokmak.
2. Ülkesini ve milletini düşman tehlikesinden korumak
3. Milleti beslemek, aç doyurmak, çıplağı giydirmek⁹¹

Öte yandan Türk kağanı sorumsuz bir hükümdar değildir. Onun yetki ve sorumlulukları töre kuralları tarafından belirlenmiştir. Ayrıca hükümet işlerinde ona yardımcı olan buyruklar, şadlar, şadpıt beyler ve tarhanlar* bulunmakta idi. Türk devletlerinde kağanın otoritesini sınırlandıran bir diğer kurumda siyasal, askeri, ekonomik ve idari konuların görüşülüp karar bağlandığı “Toy” adı verilen meclislerdi. Göktürk devletinin ünlü hükümdarı Bilge Kağan’ın bu meclise sunduğu, şehirlerin etrafının surlarla çevrilmesi ve Budizm ve Taoizm’in ülkede yayılması ile ilgili iki teklifin meclis tarafından reddedildiği de bilinmektedir.⁹²

Bütün bu bilgiler ışığında Türk kağanının, Avrupalı krallar ve feodal beyler gibi sınırsız ve sorumsuz bir hükümdar olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu yönü ile

⁸⁷ ERGİN; a.g.e. s.19 Kültigin Abidesi GüneyCephesi Satır 9

⁸⁸ ERGİN; a.g.e. s.25 Kültigin Abidesi Doğu Cephesi Satır 29

⁸⁹ ERGİN; a.g.e. s.20 Kültigin Abidesi Doğu Cephesi Satır3

⁹⁰ KAFESOĞLU; a.g.e. s.245

⁹¹ ERGİN; a.g.e. s.20-25

* Bu unvanlar hakkında bkz: DONUK, Abdulkadir; Eski Türk Devletlerinde İdari ve Askeri Unvan ve Terimler, TDAV yay. İstanbul 1988

⁹² KAFESOĞLU; a.g.e. s.248

Türk kağanının insan hak ve özgürlüklerini ihlal eden ve halkına zulmeden bir hükümdar olmadığı da açıktır.

Diğer yandan “eski Türklerde devlet, barış dininden doğduğu için devlete barış manasına gelen il adının verildiğini” savunan Ziya Gökalp, il kelimesinin hem barış, hem de devlet manasına gelmesinin bu iki kavram arasında bir bağın varlığına inanır. O’na göre eski Türklerde devletin oluşumu, bağımsız aşiretler (bodunlar) arasında kan davasıyla akının yasaklanması sonucu gerçekleşmiştir.⁹³

Tarihi bilgilerimizi yokladığımız zaman, tarihte bilinen ilk Türk devleti olarak kabul edilen Hun devletinin kuruluşu ile Gökalp’in efsanevi şekilde sunduğu Türk devletinin kuruluşunun benzerlik gösterdiği görülür. Bozkır bölgesinde dağınık bir şekilde ve kimi zaman da birbirleriyle savaşarak yaşamını sürdüren 24 Hun boyu Mete (Mo-tun) tarafından birleştirilerek büyük Hun devleti kurulmuştur. Bu durum Mete (Mo-tun) nin Çin imparatoruna yazdığı mektupta şöyle anlatılır:

“...Yay çekebilen ve kullanabilen bütün kavimler bir tek aile halinde birleştiler. Bunların hepsi artık Hun oldular. Ordumun silahlarını artık çıkarıp, astırmak istiyorum. Eski hesaplar ile düşmanlıkları bir yana bırakmak, böylece eski antlaşmalarımızı yenilemek, sınırlarda yaşayan halkı huzur ve rahata kavuşturmak, başlangıçtaki ilişkilerimiz nasıl idiyse yeniden kurmak istiyorum.”⁹⁴

Bu mektuptaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Mete (Mo-tun), bozkırdaki kabileleri bir devlet otoritesi altında birleştirerek barışı tesis etmeyi başarmıştı. Bütün bu bilgiler Türk devletinin amacının toplumsal barışın sağlanması olduğunu ortaya koymaktadır ki; bu durum insan hakları bakımından son derece önemlidir. Amacı toplumsal barışı sağlamak ve onu yaşatmak olan bir devlet elbette vatandaşlarının hak ve hukuklarını korumak gibi önemli bir görevi de üstlenecektir. Batı toplumlarında devletin insan haklarını çiğneyen ilk yapı olması ve bütün insan hakları mücadelelerinin sonucunda yapılan ilk işin devletin (kralın) yetkilerinin sınırlandırılması dikkate alınır, Türklerde ki insan hakları anlayışı ile Avrupa toplumlarındaki insan hakları anlayışı arasındaki fark açık bir şekilde ortaya çıkar.

⁹³ GÖKALP, Ziya; Türk Medeniyeti Tarihi, s.150, Toker yay. İst. 1989

⁹⁴ ÖGEL; Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 346-347

Amacı toplumsal barışın kurulması ve korunması olan Türk devletinin kuruluşu ile ilgili Orhun bölgesinde bulunan Bilge Kağan adına dikilen kitabede şu bilgilere rastlamaktayız.

“Üste mavi gök altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutuvermiş, düzenc sokuvermiş.”⁹⁵

“Yukarda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır...İlsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş... Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp uçup gitmiş.”⁹⁶

Kitabelerde geçen bu satırlarda araştırmamız bakımından önemli olan bir nokta “İl” ve “Töre” kavramlarının sürekli bir arada kullanılmasıdır. “İli, töreyi kazanmak”, “İli, töreyi tutuvermek, düzene sokuvermek” vs.

Eski Türkçe’de “İl” in devlet manasına kullanılan bir kelime olduğunu biliyoruz. “Töre” ise kanun, nizam, hukuk manasına gelmektedir. Bu iki kelimenin kitabelerde sürekli birlikte kullanılması, eski Türklerde hukuk ve devlet fikirlerinin ne denli birbirini tamamlar iki kavram olarak kabul edildiğini göstermektedir. Türk devletinin geçerli hukuksal düzeni olan töre, Türk devletinin modern bir kavram olan Hukuk Devleti özelliklerine benzer özellikler göstermesine de imkan sağlamaktadır.

2.1.3.1. Türk Töresi ve Hukuk Devleti

Çağımızda devletler arası siyasette gelişmişliğin göstergelerinden biri olarak kabul edilen ve ilk olarak 19. yüzyılda Almanya’da kullanılmaya başlanan hukuk devleti kavramı, zannedildiği gibi hukuku olan devlet anlamına gelmemektedir. Aslında her devletin belli bir hukuku vardır ve hiçbir devlet vatandaşlarının yaşantılarını kanunlarla düzenlemekten vazgeçmez. Öyle ise bir devletin hukuk devleti olabilmesi için belli kanunlara sahip olması o devlet için yeterli değildir. Bir devletin hukuk devleti olabilmesi için hukukun o devletin hayatında özel bir yeri olması gerekir.

⁹⁵ ERGİN; a.g.e. s. 20 Kültigin Abidesi Doğu Cephesi satır 1

⁹⁶ ERGİN; a.g.e. s. 21-22 Kültigin Abidesi Doğu Cephesi satır 10-16

Bu bağlamda hukuk devletinin temel dayanağı, “herkese hakkını vermek” diye tanımlayabileceğimiz adalettir. Kanaatimizce hukuk devleti kavramı ile aslında anlatılmak istenen şey de adil devlettir. Adalet, insanların haklarının doğru tespit edilmesi ve insanlara eşit davranılması ile sağlanabilir. Hakkın doğru tespit edilmediği bir yerde insanlara hakkını vermek demek, onlara adaletle davranmak değil, bilakis onlara zulmetmek olur.

Bu bağlamda Hüseyin Hatemi “Hukuk Devleti Öğretisi” adlı yapıtında; hukuk devleti kavramı doğru bir insan hakları anlayışına dayanmadıkça dış dünyada geçerlilik kazanamaz, hangi toplumda insan hakları gerçekten her birey için sağlanabiliyorsa hukuk devletine giden yolda büyük mesafeler kat etmiş olur.” diyerek insan hakları ile hukuk devleti arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.⁹⁷

Öte yandan Anayasa Mahkemesi de 1976 tarihli bir kararında hukuk devletini şöyle tanımlamaktadır: “Hukuk devleti, insan haklarına saygılı ve bu hakları koruyucu, adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmekle kendisini yükümlü sayan, bütün işlemleri ve eylemleri yargı denetimine bağlı olan devlettir.”⁹⁸

Bütün bu bilgiler ışığında hukuk devletinin, insan hakları ve onun da temel ilkeleri olan eşitlik ve adaletle ne kadar birbirine bağlı olduğunu ve bir devlette insan haklarından söz edebilmemiz için hukuk devleti özelliğine sahip olması gerektiğini söyleyebiliriz. Araştırmamızın birinci bölümünde de ifade ettiğimiz gibi Avrupa’da insan hakları mücadelelerinde ilk amaç kralın (yani devletin) yetkilerini sınırlandırmak, böylelikle kralın keyfi idaresine son vererek halkına haksızlık yapmadan belli kurallar çerçevesinde davranmasını sağlamak olmuştur. Uzun yıllar süren insan hakları mücadeleleri ile hukuk devleti fikrine ulaşmaya çalışan Avrupa bu noktaya ancak 20. yüzyılda ulaşabilmiştir.

Diğer yandan insan hakları ve hukuk devletinin uygulanacağı yegane sistemin demokrasi olduğu düşüncesi insanlar arasında genel kabul haline gelmiş ve demokrasi ile insan hakları birbirinin olmazsa olmaz şartı olarak görülmüştür. Bu nedenle, Türk devletlerinde tarih boyunca görülen tek kişinin yönetimi (kağan,

⁹⁷ HATEMİ, Hüseyin; Hukuk Devleti Öğretisi, s.12 İşaret Yay. İstanbul 1989

⁹⁸ Esas: 1976/1 Karar: 1976/28 Karar Tarihi: 25.5.1976, Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi; s.189 sayı: 14 Ankara 1976

yabgu, sultan, padişah) dolayısıyla Türklerde insan haklarının bulunmadığı fikri Türk tarihine ve Türk kültürüne yabancı bir takım çevrelerde yaygın görüş haline gelmiştir. Oysa demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları amacına ulaşmak için ileri sürülebilecek yöntemlerden sadece birisidir. Şeref Ünal'ın da belirttiği gibi, siyaset etiği açısından, siyasal iktidarın değer ve meşruiyeti o kuvveti elinde bulunduranların sayısı ile değil, insani ve ahlaki değerlerine bağlıdır.⁹⁹ Zaten başka güvencelerle desteklenmeyen bir demokrasi “çoğunluk diktatörlüğüne” yol açabilir ki, bu durumda da ne hukuk devletinden, ne de insan haklarından söz etmek mümkün olmaz.

Bu düşünceler ışığında iyi bir yönetimin gücünü ve meşruiyetini yönettiği insanların hak ve özgürlüklerine gösterdiği saygıdan aldığını söyleyebiliriz. Tarihsel süreç içinde Türk devletlerinin egemenliği altında yaşayan insanlara gösterdiği hoş görülü yönetim ve bunların hak ve özgürlüklerine duyduğu saygı, yalnızca Türk devletlerinin kendi tarihi vesikalarında değil, diğer milletlerin tarihi vesikalarında da belirtilmektedir.

Bu bağlamda konumuzla ilgili bir örnek olarak Çin yıllıklarında geçen bir Hun elçisi ile Çin hükümdarının konuşması şöyledir: “...Çin hükümdarı Mu-kung sordu “Çinliler şiir, kitap, nezaket, müzik ve hukukla idare ediliyorlar ama yinede karışıklık çıkmaktadır. Bugün Jung-yi’lerde (Hunlarda) bunlar yokken nasıl idare ediliyorlar, çok zor değil mi?” Hun elçisi You-yü gülerek cevap verdi: Çin’deki karışıklığın sebebi de budur. Huang-ti den başlayarak nezaket, müzik ve hukuk ile idare edilmeye çalışıldı. Ancak küçük bir başarı sağlanabildi. Ondan sonraki nesil gittikçe şımartı ve kötüleşti. Hukukun kuvveti ile aşağıdakiler düzeltilmeye çalışılıyor. Aşağıdakiler iyice yorulup bıkmıca bu defa yukarıdakilerden şikayet etmeye başlıyorlar. Böylece bunlar birbirlerinden nefret ediyor ve birbirlerini öldürüyorlar. Bazen bu şekilde sülaleler bile yok oluyor. Jung-yi’ler (Hunlar) böyle değildir. Orda yukarıdakiler aşağıdakilere erdemle davrantıyorlar. Aşağıdakilerde yukarıdakilere sadakatle hizmet ediyorlar.”¹⁰⁰ Bu örnekten de anlaşıldığı gibi Çin ülkesinde hukuk kuralları adalet, eşitlik ve hak ilkelerine uygun olmadığı için her ne kadar belli bir hukuka sahip olsalar da ülke de

⁹⁹ ÜNAL; a.g.e. s. 62

¹⁰⁰ TÜRKELİ; “Hunlarda İnsani Değerler ve İnsan Hakları” Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, c.1 s. 76 TKHV yay. İstanbul 1985

huzursuzluk çıkmaktadır. Oysa Türklerde geçerli olan hukuk kuralları (töre); adalet, eşitlik ve hak ilkelerine uygun olduğu için ve hükümdarlar halkına erdemle davrandıkları için halk da ülkesine sadakatle hizmet etmektedir.

Yine konuyla ilgili olarak bir Çin vesikasında Çinli bir elçi ile Hun Devletinin hizmetinde çalışan bir Çinli arasındaki konuşma şöyle geçmektedir: “...Çin elçilerinden bazıları şöyle dediler: Hunlarda şapka ve kemer takma nezaketleri, protokol kaideleri yok. Bu sözlere karşılık Hun devletine çalışan Çinli şöyle cevap verir: Hunlarda hareketleri sınırlayan kurallar hafiftir, uymak kolaydır. Hükümdar ile maiyeti arasındaki protokol kaideleri de basittir. Bir devletin politikası, bir insanın vücudu gibidir. Çin’de nezaketten kötülük doğuyor, üsttekiler ve alttakiler birbirlerinden nefret ediyorlar. Mümkün olduğu kadar evler ve saraylar inşa ettiğiniz için milletin kuvveti azalıyor. Ey toprak ve taştan yapılmış eylerde oturan siz Çinliler! Fazla konuşmayın artık, taktığımız şapka ve kemerin ne faydası var?”¹⁰¹ Çin yıllıklarında geçen bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Türk kağanları halkını hoşgörü ve adaletle yönetmekte onları ağır kurallar altında ezmemektedir. Bu davranış hukuk devletinin en açık göstergelerinden biridir.

Hukuk devleti kavramını tanımladıktan sonra Türk devletinin hukuk devleti olup olmadığını ortaya koyabilmek için öncelikle Türklerin belli bir kanuna sahip olup olmadığını, sonra da bu kanunların hukuk devletinin temel ilkeleri olan eşitlik, adalet ve hürriyet ilkelerine uygun olup olmadığını incelemeliyiz.

Hukuk devleti kavramını açıklarken de belirttiğimiz gibi kanunsuz devlet yoktur ve hiçbir devlet vatandaşlarının yaşayışlarını düzenleme hakkından vazgeçmez. Öyleyse devletin var olduğu yerde bir takım kurallar bütünü olarak hukukun da var olmalıdır. Türkler de kurdukları büyük ve güçlü devletlerle devlet kurmadaki becerilerini tarihin her çağında göstermişlerdir. Bu nedenle bu Türk devletlerinin de bir kanunu olması gerekir.

İslamiyet’ten önce Türklerin hukuku hakkında çok geniş çaplı bilgilere sahip olmasak ta Çin yıllıkları, Göktürk, Uygur dönemi yazıtları ve Kutadgu Bilig gibi siyaset namelerden bu konuyla ilgili bir takım bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bunlardan başka Osmanlı dönemi müelliflerinden Hazerfen

¹⁰¹ TÜRKELİ; a.g.m., s. 77

Hüseyin Efendi'nin "Tenkih-i Tevarih-i Mülük" isimli eserinden ve Timur'un oğlu Şahruh Mirza tarafından Şadi Hoca ve Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın da içinde bulunduğu bir heyete hazırlattığı "Ruzname" isimli risaleden de özellikle Hun ve Göktürk hukuku hakkında önemli bilgiler öğrenmekteyiz.¹⁰²

İslam öncesi Türk hukukunu konu edindiğimize göre ilk üzerinde durmamız gereken kavram Töre (eski Türkçe'de Törü) kavramıdır. Başta Göktürk yazıtları olmak üzere Türk tarihi ile ilgili pek çok kaynakta geçen töre kelimesini, Göktürk yazıtlarını ilk olarak okumayı başaran V. Thomsen kanun ve müessese olarak çevirmiştir.¹⁰³ Yine eski Türk dili üzerine yaptığı çalışmalarla Türk tarihine ve Türk diline büyük hizmetler yapmış olan A. Von. Gabain'de bu kavrama; kanun, merasim, hükümet manalarını vermektedir.¹⁰⁴ Divanü Lûgat-it Türk adlı eserde de törenin, kanun, nizam, düzen, görenek manalarına geldiği belirtilmektedir.¹⁰⁵

Törenin ne zaman ortaya çıktığı ve kim tarafından düzenlendiği hakkında kaynaklarda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Kutadgu Bilig'de asıl töreyi koyanın Tanrı olduğu söylenmektedir. Töre Tanrının yaratma sıfatıyla alakalıdır ve aslında töreyi koyan Tanrının kendisidir. Beylere düşen vazife de adaletle hükmetmek, töreyi tatbik etmektir:

"Kadirdir, adildir, hak töreyi koyan odur; yarattığı bütün mahlukata gücü yeter."¹⁰⁶

Diğer yandan Reşidüddin tarafından Farsça yazılan Oğuzname'de Türk töresini ilk koyanın "Bilge İrkıl Hoca" isimli bir Türk bilgisi olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷ Ancak Göktürk yazıtlarından da anlaşıldığı gibi töre değişmez kurallar bütünü değildir. Zamanın ve çevrenin şartlarına göre kağanlar kurultayların (Toy) onayını aldıktan sonra törenin bazı kurallarını değiştirebilir ya da töreye yeni kurallar ekleyebilirdi. Hun hükümdarı Mo-tun ve Göktürk kağanları Bumin ve İleriş kağanların töreyi zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenledikleri bilinmektedir. Ancak törenin anayasa hükmünde değişmez bir

¹⁰² CİN, Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi,, s.50 OSAV yay. İstanbul,1995

¹⁰³ GÖKALP; Türk Töresi, s.6 Hamle yay. İstanbul 1996

¹⁰⁴ GABAIN; a.g.e., s.301

¹⁰⁵ Kaşgarlı Mahmut; Divanü Lûgat –İt Türk, çev. Besim Atalay, c1 s.106, c.2 s.18,25 c.3 120,221 TDK yay. Ankara 1985

¹⁰⁶ Yusuf Has Hâcip; Kutadgu Bilig, s.234 Beyit 3192 Çev. R.R. ARAT, TTK yay. Ankara 1985

¹⁰⁷ İNAN, Abdulkadir; "Oğuz Destanındaki İrkıl Ata" Makaleler ve İncelemeler, s.196 T.T.K. Yay. Ankara 1968

takım prensipleri vardı. Kutadgu Bilig'den öğrenebildiğimiz kadarıyla bu prensiplerin bazıları “Könilik” (adalet), “Uzluk” (yararlılık), “Tüzlük” (eşitlik) tir. Öyleyse adalet, eşitlik, insanlara faydalı olma gibi özellikleri bulunan bir töreye sahip olan Türk devletinde hukuk devleti anlayışının egemen olduğunu da söyleyebiliriz.

Ünlü Türk düşünürü Ziya Gökalp'in atalardan gelen kurallar bütünü olarak tanımladığı töre¹⁰⁸, Türklerin bozkırda devam eden sosyal yaşantıları sonucu edinilen tecrübelerle ortaya çıkmıştır. Kafesoğlu'na göre; “bozkırda fiilen yaşanan hayatın zamanla hukuki-sosyal değer kazanmış davranışlarını ihtiva eden töre, eski Türk sosyal hayatını düzenleyen mecburi kaideler bütünüydü”.¹⁰⁹

Bu bağlamda her şeyden önce Türk devletinin kuruluş ve işleyişi töre adı verilen kanunlara göre gerçekleşirdi. Anayasa mahkemesinin hukuk devleti tanımından da hatırlayacağımız üzere hukuk devleti, bütün işlemleri ve eylemleri yargı denetimine bağlı olan devlettir. Öyleyse hukuk devleti anlayışına sahip olan Türk devleti de ancak töre kurallarına göre kurulup, varlığını yine töre kurallarına göre devam ettirmesi gerekir. Konumuzla ilgili olarak Orhun Abidelerinde I. Göktürk devletinin kuruluşu şöyle anlatılmaktadır:

“Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldında, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş.”¹¹⁰

Yine aynı kitabede II. Göktürk (Kutluk) devletinin kuruluşu ise şöyle anlatılır:

“... İlsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yeniden yaratmış, yetiştirmiş.”¹¹¹

Öte yandan Türk töresi ile ilgili önemli bilgilere ulaştığımız Kutadgu Bilig" de "töre" ye özel bir önem verilmiş ve törenin ne olduğu uzun uzadıya anlatılmıştır. "Kutadgu Bilig" de töre, hükümdar "Küntoğdu" ile kişileşmiştir. "Küntoğdu" parlak güneş demektir ve güneşin özellikleriyle özdeşleştirilen "töre"nin yerine kullanılmıştır. Küntoğdu kendisini (yani töreyi) şöyle tarif eder:

¹⁰⁸ GÖKALP; Türk Töresi, s. 6

¹⁰⁹ KAFESOĞLU; a.g.e. s.233

¹¹⁰ ERGİN; a.g.e. s. 20 Kültigin Abidesi Doğu Cephesi Satır 1

¹¹¹ ERGİN; a.g.e. s. 22 Kültigin Abidesi Doğu Cephesi satır 13

Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir. Benim tabiatım da ona benzer; adalet ile doludur ve hiç bir vakit eksilmez. Güneş doğar ve bu dünya aydınlanır, aydınlığını bütün halka ulaştırır, kendinden hiçbir şey eksilmez. Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan kaybolmam, hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır. Güneş doğunca yere sıcaklık gelir, o zaman binlerce çiçek açılır. Benim bu düzenim hangi ile erişirse, o il baştan başa kayalık dahi olsa düzene girer.¹¹²

Yine "Kutadgu Bilig" de töre hakkında şu beyitlere rastlıyoruz:

"Kadirdir, adildir, hak töreyi koyan odur; yarattığı bütün mahlûklara gücü yeter."
(3192. beyit)

"Sen her vakit doğrulukla hükmet; beylik töreyle ayakta durur." (5285. beyit)

"Dinle, halkın başında bulunan ve töre ile memlekete şöhretini yayan insan nedir." (5287. beyit.)

"Ey bey gücün yettiği kadar töreyi tatbik et ve halkın hakkını vermeye çalış."¹¹³
(5288. beyit)

Bu bilgiler ışığında Türklerin sahip olduğu töre kuralları sayesinde Türk devleti hukuk devleti özelliğine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.3.2. Sosyal Devlet Anlayışı ve İnsan Hakları

Sosyal devleti anlayışı, liberal devletin kendi yapısı içinde 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirdiği bir aşamadır. Bu aşamada liberal devletin siyasal iktidar düşüncesinde ve siyasal yapısında herhangi bir değişiklik yapılmadan, liberal devletin hak ve özgürlükler sistemi sosyal ve ekonomik haklar yönü ile geliştirilmiştir. İlk olarak batılı demokratik devletlerde ortaya çıkan bu kavram, devletin sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak için sosyal ve ekonomik hayata fiilen etki etmesini uygun gören düşünceye dayanmaktadır.

Bu bağlamda sosyal devlet anlayışı 19. yüzyılda liberal devlet anlayışı ile ortaya çıkan özgürlükçü ortamın beraberinde getirdiği gelir ve servet eşitsizliği, sınıflar arası farklılıklar ve bunun sonucunda oluşan sosyal çatışmalar gibi ağır ekonomik ve sosyal sorunların çözülmesi için batı toplumlarında devletin aldığı sosyal ve ekonomik önlemleri kapsamaktadır.

¹¹² Hâcip; a.g.e. s. 70-71,

¹¹³ Hâcip; a.g.e. s.234 Beyit 3192, s.380 Beyit 5285-5287-5288

Sosyal devlet anlayışında üzerinde durulması gereken bir önemli husus sosyal devletin sosyalist devletten farklı oluşudur. Sosyalist devlet üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti ortadan kaldırdığı gibi, ekonomik hayatı da merkezi planlamaya dayanmaktadır. Oysa sosyal devlet üretim araçlarındaki özel mülkiyeti hakkını, özel teşebbüs hürriyetini tanır ve ekonomik hayatta da serbest rekabet ve piyasa ekonomisini kabul eder.

Aslında sosyal devlet liberal devletin kendi içinde gelişmiş bir şekli olduğu gibi aynı zamanda hukuk devletinin de ileri bir aşamasını oluşturmaktadır. Sosyal devlet anlayışına göre insanların doğuştan sahip oldukları onurlu bir yaşam sürme, maddi ve manevi varlığını geliştirme hak ve yetkisi bir görev olarak devlete yüklenmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar insan hakları bildireleri ile devletin otoritesi kişilerin lehine sınırlandırılmış ve hak ve özgürlükler karşısında devletin dokunamayacağı bir alan yaratılarak devletin bu konudaki tutumu karışmama, gölge etmeme olarak tespit edilmişti. Oysa sosyal devlet anlayışına göre devlet bireylerin sadece klasik hak ve özgürlüklerini tanımakla yetinmeyip, aynı zamanda onların insanlık onuruna yaraşır bir yaşam sürmesi için de zorunlu olan maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamakla görevlidir.

Diğer yandan Anayasa Mahkemesinin aldığı kararlar da sosyal devletin amacı ve görevlerini şöyle tespit etmektedir:

“ Devletin temel amaç ve görevleri arasında, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak, kişiyi mutlu kılmak, onların hayat mücadelesini kolaylaştırmak, insan haysiyetine uygun bir ortam içinde yaşamalarını sağlamak gibi hususlar yer alır.”¹¹⁴

“ Sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak, gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet demektir...”¹¹⁵

Bu bağlamda Türk devletinin sosyal devlet olup olmadığını irdelenecek olursak, tarihi kaynaklar ışığında Türk devletinin sosyal devletin özelliklerine

¹¹⁴ Esas: 1986/16, Karar:1986/25 Karar. Tarihi: 21.10.1986 Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi; sayı 22, s.290-291Ankara 1986

¹¹⁵ Esas: 1988/19, Karar: 1988/33 Karar Tarihi: 26.10.1988 Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi; sayı 24, s.451Ankara 1988

sahip olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki Türk devletinin halkına karşı bir takım sorumlulukları olduğunu Göktürk dönemine ait kitabelerden anlaşılıyor. Türk devletinin en önemli vazifesi hukuk devleti anlayışında da ortaya koymaya çalıştığımız gibi adaleti düzenlemektir. Sosyal devlet anlayışının en önemli belirtisi, devletin zaten sosyal adalet ve toplumsal dengeyi sağlamak olduğuna göre adaleti düzenlemekle görevli olan Türk devleti de sosyallik özelliği gösterir. Bundan başka, halkını beslemek de Türk devletinin halkına karşı olan görevlerindendi. Kitabelerde bununla ilgili olarak şu satırlar göze çarpmaktadır:

“...O töre üzerine amcam kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.”¹¹⁶

“...Varlıklı zengin millet üzerine oturdum. İşte aşsız, dışta donsuz (çıplak); düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad öle yite kazandım.”¹¹⁷

“...Ben kendim kağan oturduğumda her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak öle yite geri geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğu da Kıtay Tatabı kavmine doğru, güneyde Çin’e doğru 12 defa büyük ordu sevk ettim... ondan sonra Tanrı bağışlasın devletim var olduğu için, kısmetimin var olduğu için, ölecek milleti diriltip, besledim. Çıplak milleti elbiseli fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.”¹¹⁸

Bilge Kağan’ın bu satırlarda ifade ettiği gerçekler Türk devletinin sahip olduğu sosyallik özelliğini ortaya koymaktadır. Böylece sosyal devlet ve hukuk devleti anlayışına sahip Türk devleti, dolayısı ile insan haklarına saygılı, insan haklarını tanıyan ve koruyan bir devlet olma konumunda olmaktadır. Bu nedenle Türk tarihinde insan hakları ihlalleri yaygın bir şekilde görülmeyeceği için insan hakları mücadeleleri ve bunun sonucunda da ilan edilen insan hakları bildirgeleri de görülmemesi de doğal olmaktadır.

¹¹⁶ ERGİN; a.g.e. s. 22, Kültigin Abidesi Doğu Cephesi Satır 16

¹¹⁷ ERGİN; a.g.e. s. 25, Kültigin Abidesi Doğu Cephesi Satır 26-27

¹¹⁸ ERGİN; a.g.e. s. 25, Kültigin Abidesi Doğu Cephesi Satır 27-29

2.2. İslam ve İnsan Hakları

İslamiyet, kişinin sadece manevi dünyasını düzenleyen bir ibadetler manzumesi olarak insanlığın karşısına çıkmamakta; kişinin dünya ve ahiret hayatında mutlu olmasını sağlayacak prensipler ortaya koyan, böylece dünya ve ahiret hayatını düzenleyen bir sistem olarak görünmektedir. Bu yönüyle İslam'ın olayları ve olguları yorumlamada kendine göre bir takım ölçütleri bulunmaktadır.

Bu bağlamda İslam düşüncesine göre her şeyi yaratan, düzenleyen ve zamanı geldiğinde de yok edecek olan Allah'tır. Yani O her şeyin kaynağı ve sahibidir. Bu bakımdan insan hakları da yalnızca Allah'ın insanlara bağışladığı haklar olabilir. Bu yönü ile İslam düşüncesi ABD ve Fransız Haklar Bildirgeleri ile benzerlik gösterirken; doğal hukuk düşüncesinden de ayrılmaktadır. Çünkü doğal hukuk düşüncesine göre insan hakları, devletin, tanrının veya başka herhangi bir gücün insana bağışladığı haklar değil; insanın doğası gereği kendinden kaynaklanan haklardır. Bu yönüyle İslam düşüncesi ve doğal hukuk düşüncesi arasındaki fark meselenin temelinden kaynaklanmaktadır. Doğal hukuk düşüncesine göre insanın nasıl var olduğu değil, onun insan olarak var olması önemlidir ve o, insan olarak var olduğu için de haklara sahiptir. Oysa İslam düşüncesine göre kişiyi insan olarak yaratan ve ona insan olduğu için bir takım haklar veren de yine Allah'tır.

Bu itibarla insan haklarının kaynağı konusunda İslam düşüncesini şöyle açıklayabiliriz: alemde yaratılmış olan her şeyin yaratıcısı olan Allah, insanı yaratılmışların en şerefli (eşref-i mahlukat) olarak yaratmış ve onu yeryüzünde kendine halife olarak tayin etmiştir.¹¹⁹ Bu ayette bahsedilen halifeliğin ne anlam ifade ettiğini ise müfessirlerden Muhammed Hamdi Yazır, "Hak Dini Kur'an Dili" adlı yapıtında şöyle açıklamaktadır: "Kendi irademden, kudret ve sıfatımdan ona bazı selahiyetler vereceğim, o bana bağlanarak, bana vekil olarak yarattıklarım üzerinde bir takım kullanma yetkilerine sahip olacak, benim adıma hükümlerimi icra edecek ve yürütecek. O bu hususta asil olmayacak, kendi zatı ve şahsı adına asil olarak hükümleri icra edecek değil. Ancak benim bir vekilim, bir kalfam olacak. İradesiyle benim iradelerimi, benim kanunlarımı tatbik etmekle emredilmiş olacak, sonra onun arkasından gelenler ve ona halef olarak aynı görevi

¹¹⁹ Kuran- ı Kerim; Bakara Suresi 30. Ayet (2/30); ÇANTAY, Hasan Basri; Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim, c.1 s. 24 Risale yay. İstanbul 1996

icra edecek olanlar bulunacak.”¹²⁰ İslam düşüncesine göre, Allah’ın kendisine yeryüzünde halife olması için yarattığı insanla başlangıçta bir sözleşme yapmış ve Allah insanları bu sözleşme gereği bir takım haklarla donatmıştır. Bu durum Kur’an-ı Kerim’de şöyle açıklanır: “Hani Rabb’in Adem oğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp, kendilerini nefislerine şahit tutmuş <Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?> (demişti). Onlarda <evet Rabb’imizsin, şahit olduk> (demişlerdi)...”¹²¹

Öte yandan Hüseyin Hatemi’ye göre insan hakkı ile siyasal sözleşme arasında ilişki olmadığı, bu hakkın Allah’ın bağıışı olduğu için devlet ve hükümet başkanlarının İslam Hukuk Felsefesine göre insan hakları üzerinde tasarruf etme yetkisi de bulunmamaktadır.¹²²

Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki; İslam düşüncesine göre insan haklarının kaynağı, her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Allah’tır ve bu hakların yine Allah tarafından konulan bir hukuksal düzen olan İslam hukuku ile korunması ve geliştirilmesi düşünülmüştür. Zaten İslam düşüncesinde devletin görevlerinden biri de insanın haklarını korumasını ve geliştirmesini sağlamaktır.

İslam düşüncesine göre insan haklarının kaynağını tespit ettikten sonra İslam’ın insanlara hangi hak ve özgürlükleri sağladığını Kur’an ve Peygamberin hadisleri ışığında tespit etmek gerekmektedir. Öncelikle İslam’a göre insanlar başta dinleri olmak üzere her şeyi seçme hakkına sahiptirler ve bu konuda özgür bırakılmışlardır. Konuyla ilgili ayetler şöyledir:

➤ “Dinde zorlama yoktur...”¹²³

➤ “Deki: Hakikat Rabb’inizdendir dileyen iman etsin, dileyen İnkâr etsin...”¹²⁴

Bu ayetlerden de anlaşıldığı üzere İslam’ın özgür kabul ettiği ve seçme hakkı tanıdığı insanın İslam tarafından tanınan temel haklarından bir tanesi de yaşama hakkıdır. İslamiyet yaratılmışların en şerefliisi olarak kabul ettiği insanın yaşama hakkını da tanır ve onun bu hakkının korunmasını emreder. Konu ile ilgili Kur’an da şu ayetler yer alır: “Allah’ın haram kıldığı cana haklı bir sebep olmadıkça

¹²⁰ YAZIR, Elmalılı M. Hamdi; Hak Dini Kur’an Dili c.1 s.258 Azim yay. İstanbul 1992

¹²¹ Kurân-ı Kerim; A’raf Sûresi 172. Ayet (7/172), ÇANTAY; a.g.e. c.1, s.364

¹²² HATEMİ; İslam Hukuku Dersleri, s.3 Filiz Kitabevi, İstanbul 1994

¹²³ Kur’an-ı Kerim; Bakara Sûresi, Ayet 256 (2/256), ÇANTAY; a.g.e. c. 1, s. 99

¹²⁴ Kur’an-ı Kerim; Kehf Sûresi, Ayet 29 (18/29), ÇANTAY; a.g.e. c. 2, s. 126

kıymayın”¹²⁵ “...Kim bir canı haklı bir sebep olmadıkça öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur. Kimde bir canı kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur...”¹²⁶

İslam’ın önem verdiği haklardan bir diğeri de eğitim- öğretim hakkıdır. İslamiyet ilk emri “oku” olan bir din ve insanlara beşikten, mezara kadar ilim öğrenmeyi emreden bir din olduğu için eğitim hakkına da büyük önem vermiştir. Bununla ilgili olarak ta Kur’an da yer alan ayetlerden bazıları şöyledir:“Yaradan Rabb’inin adıyla oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabb’in nihayetsiz kerem sahibidir. Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini O öğretti.”¹²⁷ “Hiç bilenlerle, bilmeyenler bir olur mu?”¹²⁸

Öte yandan İslamiyet özel yaşamın gizliliğine de önem vermiş, konut dokunulmazlığını da sağlamıştır. Bununla ilgili olarak ta Kur’an da şöyle denilmektedir:“Zannın çoğundan sakının. Çünkü bazı zanlar günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın (casusluk yapmayın). Kimileri de kimilerini arakasından çekiştirmesin...”¹²⁹

“Kendi evlerinizden başka evlere izin almadan ve selam vermeden girmeyin”¹³⁰

Diğer yandan İslam’da insan hakları ile ilgili bir önemli olayda İslam Peygamberinin vefatından yaklaşık bir yıl önce çok kalabalık bir Müslüman topluluğa karşı söylediği Veda Hutbesidir. Bu hutbe dikkatlice incelendiği zaman bir insan hakları bildirisi olduğu hemen göze çarpmaktadır. Bu hutbe ile insanların İslam’dan önce çiğnenen hakları geri verilmiştir. Veda Hutbesinin Konumuzla ilgili bölümleri şöyledir:

“...Ey insanlar, canlarımız, mallarınız ve namuslarınız mukaddestir ve birbirinize haramdır. Kimin yanında bir emanet varsa onu mutlaka sahibine versin. Borç mutlaka yerine verilecektir, kiralanın şey sahibine iade edilecektir. Cahiliye devrine ait her türlü faiz kaldırılmıştır, fakat sizin için ana parayı alma hakkı vardır. Cahiliye devrine ait kan davaları da kaldırılmıştır. Kadınların

¹²⁵ Kuran-ı Kerim; İsrâ Sûresi, Ayet 33 (17/33), ÇANTAY; a.g.e. c. 2, s. 90

¹²⁶ Kuran-ı Kerim; Mâide Sûresi, Ayet 32 (5/32), ÇANTAY; a.g.e. c. 1, s. 244 - 245

¹²⁷ Kuran-ı Kerim; Alak Sûresi, Ayet 1-5 (96/1-5), ÇANTAY; a.g.e. c.3, s.416

¹²⁸ Kuran-ı Kerim; Zümer Sûresi, Ayet 9 (39/9), ÇANTAY; a.g.e. c.2, s.496-497

¹²⁹ Kuran-ı Kerim; Hucurat Sûresi, Ayet 12 (49/12), ÇANTAY; a.g.e. c.3, s.108

¹³⁰ Kuran-ı Kerim; Nûr Sûresi, Ayet 27 (24/27), ÇANTAY; a.g.e. c.2, s.245

erkekler üzerinde, erkeklerinde kadınlar üzerinde hakları vardır. Başınıza halife olarak burnu kesik bir köle bile geçse Allah'ın emri ile hükmettiği müddetçe ona itaat edin.”¹³¹

Sonuç olarak İslamiyet, kendinden önce dünyanın büyük bir kısmında ihlal edilen haklarını insanlara yeniden kazandırırken, kurduğu yeni dünya düzeni ile de insanlara insanlık onuruna yakışır bir yaşam sürmelerini sağlamaktadır.

2.3. Müslüman Türklerde İnsan Hakları

Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleri, Türk kültürünün İslam medeniyeti dairesi içine girmesine neden olduğu bilinmektedir. Bu dönemde Türk kültürünün, İslam medeniyetinden önemli oranda etkilenmesinin yanı sıra Türkler, yeni dinlerine aykırı olmayan eski kültürel özelliklerini de devam ettirmişlerdi. Bu bağlamda insan hakları bakımından önemli olan Türk devlet felsefesi ve sosyal yapısında büyük değişiklikler olmamıştır. Örneğin İslamiyet’ten önce Türk devletlerinde Kağan, Hakan, Han gibi unvanlar taşıyan devlet başkanları hiçbir zaman sınırsız bir otoriteyi taşımadıkları gibi İslamiyet’ten sonra “Sultan” unvanını taşımaya başlayan Türk devlet başkanları da yabancı devlet başkanları gibi mutlak otoriteyi temsil etmemişler; kendisine bağlı melikler, beyler, emirler üzerinde ancak bir derece farkıyla en yüksek makama sahip olarak eski Türk kağanları statüsünde kalmışlardı. Hatta Türkistan hakanları ile devlete bağlı diğer tâbilerin derecelerinin yükseldiği ve bu sebeple de Selçuklu hükümdarı Sancar’ın hepsinin üstünde metbu bir mevki de bulunarak “En Büyük Sultan” (Sultan ul-Azam) unvanını ve makamını kazandığı zamanda da en yüksek otorite yine mutlak hükümdar hüviyetini kazanmamıştır.¹³² Bu nedenle İslamiyet’ten sonra Türk sultanlarının da, İslamiyet’ten önceki Türk kağanları gibi sınırsız otorite sahibi olmadıkları için insan haklarını ihlal etme gibi bir uygulama içine girmedikleri tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Diğer yandan Türk sultanları, Türk kağanları gibi halkına hizmet amacıyla çalışan kişilerdi. Üstelik bu hizmetlerini yerine getirirken de din, dil, ırk farkı

¹³¹ KANDEHLEVİ, Muhammed Yusuf; Hayatü’s Sahabe, c.4, s.151-156, Çev. Ali Arslan, Akçağ Yayınları Ankara 1997

¹³² TURAN, Osman; Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s.310 Boğaziçi yay. İstanbul 1999

gözetmedikleri de yerli ve yabancı kaynaklarda taktirle anlatılmaktadır. Konuyla ilgili olarak özellikle Selçuklu ve Osmanlı imparatorlukları dönemlerine ait çok sayıda örnek vermek mümkün olsa da araştırmamızın kapsamı bakımından burada bir kaç örnek vermekle yetineceğiz. Bunlardan birincisi olarak Selçuklu devri tarihçilerinden Efdaleddin Kirmani'nin "Vakayı-i Kirman" adlı yapıtında Selçuklu sultanları hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: "...Selçuklu padişahları hep güzel ahlaka sahip idi. Onların bayrakları yükseldikten sonra ihtiyar dünya tazelandı ve güçlendi; onların iktası olarak imar edildi. Selçukluların ili idaresi sayesinde dünya nizama kavuştu, İslam'ın sancakları kuvvet buldu. Bu hanedanın devletleri zayıflamaya yüz tutunca da memleketlerin mamuriyeti ve halkın asayışı bozuldu."¹³³

Bu bağlamda vereceğimiz ikinci örnek ise Osmanlı devletinin Bursa'yı fethi esnasında gerçekleşen olaydır. Orhan Gazi, Bursa'nın fethinden sonra Rumlara şehri niçin teslim ettiklerini sorunca şu cevabı aldı: "Sizin devletiniz günden güne yükseldi ve bizim devletimiz döndü. Bunu iyice bildik. Babanızın idaresini kabul edenlerin memnun kalıp bir daha bizi aramadıklarını gördük ve biz de bu rahatlığı heves ettik."¹³⁴ Diğer yandan Taraklı Yenicesi Orhan Gazinin oğlu Süleyman Paşa tarafından fethedilince, yörenin Hıristiyan halkına adaletle davranmış ve bunun üzerine yörenin halkı: "Ne olurdu, eski zamandan bunlar bize bey olaydılar" dediler ve Müslüman oldular.¹³⁵

Bu bilgiler ışığında İslamiyet'ten sonra Türk devlet başkanlarının adil ve hakça tutumu nedeni ile Türk devletlerinde insan hakları ihlallerinin çokça görülmediği anlaşılmaktadır.

2.3.1. Ortaçağ'da Yazılan Siyaset-nâme Türü Eserlerde İnsan Hakları

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri hem siyasal alanda, hem de düşünce alanında İslam'a hizmet etmelerine olanak sağlamıştır. Bozkırın büyük savaşçıları, bundan sonra İslam'ın cihat ve gaza düşüncesiyle ülkeler fethederken, Farabi, İbn-i Sinâ, Ahmet Yesevî, Birûnî, Yunus Emre, Mevlana gibi büyük

¹³³ TURAN; Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, c.I s.176, Boğaziçi yay. İstanbul 1994

¹³⁴ AŞIKPAŞAZADE; Tevarih-i Âl-i Osman, s.33-34 Çev. Atsız; MEB yay. İstanbul 1992

¹³⁵ AŞIKPAŞAZADE; a.g.e. s. 43

düşünce adamları ile de İslam'ın ilim ve düşünce dünyasına hizmet etmişlerdi. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra kurulan ilk Müslüman Türk devletleri dönemi genelde, Türklerin İslam'a ısınmaya başladığı bir geçiş dönemi olarak kabul edilir. Bu dönemde Türkler, hem İslam öncesi törelerinin İslam'a aykırı olmayan yönlerini devam ettirmişler, hem de İslam medeniyetinin özelliklerini ortaya koymuşlardır. Bu dönem eserleri olarak karşımıza çıkan Kutadgu Bilig, Divanü Lûgat-it Türk, Dede Korkut hikayelerinde bu özelliklerin izlerine rastlamak mümkündür.

Bu bağlamda araştırmamız bakımından en önemli yapıt olan Kutadgu Bilig, siyaset name türünden bir yapıt olup, Karahanlı devleti zamanında Yusuf Has Hâcîp tarafından kaleme alınmıştır. Bu yapıt, Türk dil ve edebiyatının inceliklerini yansıtmaya, Türk devlet felsefesi, sosyal yapısı, din ve inançları hakkında verdiği bilgilerle de Türk kültürü bakımından çok önemli bir yapıttır.

Diğer yandan bu yapıtın araştırmamız bakımından önemi ise İslamiyet'ten önce ve sonra Türk devlet felsefesi hakkında verdiği bilgiler vermesinden kaynaklanmaktadır. Siyaset-nâme türünden bir eser olduğu için hükümdara tavsiyeler sunulan Kutadgu Bilig'de iyi bir hükümdarın özellikleri, hükümdarın halkına ve emri altında çalışanlara karşı nasıl davranması gerektiği uzun uzun anlatılır. Burada hükümdarın en büyük vazifesinin halkını mutlu kılmak olduğu, bunu gerçekleştirmenin yolunun da adil yasalar koyup halkına adaletle davranmasından geçtiği anlatılır. Bu eserde Küntoğdı olarak adlandırılan hükümdar adalet ve töreyi, yani kanunu temsil eder. Küntoğdı'nın parlak güneşe benzetilerek şöyle denir: Güneşe bak! Küçülmez, bütünlüğünü daima korur. Parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir. Benim tabiatımda ona benzer; doğruluk ile doludur ve hiçbir vakit eksilmez. Güneş doğar ve bütün dünya aydınlanır. Aydınlığı bütün halka kavuşur, ama kendinden bir şey kaybetmez. Benim de hükmüm böyledir. Ben ortadan kaybolmam, hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır. Güneş doğunca, yere sıcaklık gelir, binlerce renkli çiçek açılır. Benim bu kanunum da hangi memleketeye erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer.¹³⁶

¹³⁶ Yusuf Has Hâcîp; a.g.e.Beyit 825-830, s. 70-71

Kutadgu Bilig’de özelliklerinden bazıları böyle sıralanan hükümdar, insan haklarının korunabileceği ideal bir ülke hükümdarıdır. Ancak böylesi üstün özelliklerle donanmış bir hükümdarın ülkesinde insan hakları, tam anlamı ile tanınıp, korunabileceği anlaşılmaktadır. İnsan hakları bakımından başlı başına incelenmesi gereken bu esere araştırmamızın kapsamı bakımından daha çok yer veremiyoruz.

Türk tarihinde siyaset name türü eserlere bir örnek de Gazneliler devletinin hükümdarı Sebük Tegin’in veziri Ebû'l- Feth Bustî hattı ile kaleme alınan Pendnamesidir. Burada Sebük Tegin’in oğlu Gazneli Sultan Mahmud’a yaptığı nasihatleri insan hakları bakımından son derece önemlidir: “Allah’ın kulları üzerinde hükmetmek küçük bir iş değildir. Bunun için Allah’tan korkman gerekir... hükmetmek en çok hazinenin dolu olması ile mümkündür... Zulüm ve haksızlıkla bir malı alır ve hazinene koyarsan dünya ve ahiret düşmanı sen olursun... Siyasetle ilgili hiçbir işte ihmal gösterme ve adalet ve kanun yolundan çıkma... Hak edenin hakkını ver... Yolları güvenlikte tut, çünkü bu çok önemli bir iştir. Çölde tüccardan çalınmış her malın hazinenden götürülmüş olduğunu bil... Zulüm yapmış olan bazı kimseler vardır ki, senin huzurunda ondan daha mazlum yoktur. Öyleyse dert yanmaları derinliğine incele ki bir hata olmasın... Hiçbir zaman için zulmü uygun görme. Eğer bir kimse bir makam elde etmek için bir şey getirir ve bunun hazinene yaralı olduğunu söylerse buna asla izin verme... Halkın malına el uzatma asla affetme... Padişahın en büyük düşmanının kendini beğenmişlik ve zorbalık olduğunu bil.”¹³⁷

Diğer yandan Büyük Selçuklu Devletinin büyük veziri Nizam’ül Mülk’de hükümdarlara öğüt vermek için kaleme aldığı Siyaset-nâme adlı yapıtında hükümdara verdiği nasihatler de insan hakları bakımından gerçekten çok önemlidir. Aslında siyaset-nâmelerin yazılmasındaki amaç hükümdara, neler yaparsa ve hangi özelliklere sahip olursa halkını mutlu ve huzurlu kılacağını öğüt olarak vermektir. Nizam’ül Mülk’ün Siyaset-nâmesi de hükümdara ülkeyi nasıl yönetmesi gerektiği hususunda tavsiyelerden ibarettir. Bunlarda bazıları şöyledir: “...Allah her asır ve zamanda halkın içinden birini seçerek onu padişahlık saltanatı ile övülmüş ve süslenmiş kılar. Dünya işlerinden ve kullarının huzurundan onu

¹³⁷ MERÇİL, Erdoğan; “Sebüktegin’in Pendnâmesi” İTED, s.230-232 c. VI cüz1-2, İstanbul 1975

sorumlu tutar, fesat, karışıklık ve fitneyi ortadan kaldırır... Padişahlar, güzel yüzlü, iyi huylu, mert, cesur, merhametli, verdiği sözleri yerine getiren, halkın üzerinden zalimlerin zulmünü kaldıran kişilerdir.”¹³⁸

2.3.2. Osmanlı Devleti Döneminde İnsan Hakları

Türkler tarihte büyük devletler kurmuş, çok sayıda ülkeler fethetmiş bir millet olmakla birlikte 13. yüzyılın başlarında Kayı boyuna mensup Oğuzların kurduğu Osmanlı devletinin gerek Türk tarihinde ve gerekse dünya tarihinde çok özel bir yeri vardır. Bu nedenle Türklerde insan haklarını irdelediğimiz bu araştırmamızda Türk tarihinin Osmanlı asırlarını da değerlendirmek durumundayız. Ancak pek çok konuda olduğu gibi insan hakları konusunda da Osmanlı devleti başlı başına bir araştırma konusunu teşkil ettiğinden dönemin genel özelliklerini yansıtan örnekler vererek, önemi dolayısı ile Osmanlılarda insan hakları konusunu bir başka çalışmamızda daha geniş olarak ele almaya çalışacağız.

Osmanlı devletinde insan hakları ile ilgili en önemli belgeler Kanunname, adaletname türünden belgelerdir. Bu belgeler tek tek incelendiği zaman her birinin insanlara tanınan ve o dönemde Avrupa’da insanların yararlanamadığı pek çok hakla donatılmış olduğu görülür. Örneğin İstanbul’un fethinden sonra Fatih’in Galata Zımnilerine verdiği Ahidname’nin bazı hükümleri şöyledir:

“Ben ulu padişah ve ulu şehinşah Sultan Murad Hân oğlu Sultan Muhammed Hânım. Yemin ederim ki, yeri göğü yaratan, Perverdigâr hakkı için ve Hazreti Resul’ün (S.A.V.) pâk, münevver, mutahhar ruhu için ve yedi Mushaf hakkı için ve 124 bin peygamber hakkı için, dedem ruhu için ve babam ruhu için, benim başım için, oğlanlarım başı için, kılıç hakkı için...

Kabul eyledim ki, kendülerin ayinleri ve erkânları ne vechile cari ola geldiyse, yine ol üslûb üzere âdetlerin ve erkânların yerine getüreler.

Buyurdum ki, kendülerin malları ve rızıkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bilcümle metâları ve avretleri ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendülerin ellerinde mukarre ola, mütearız olmayam ve üşendirmeyem.

¹³⁸ NİZAMÜLMÜLK; Siyasetnâme, s.28-30 Çev. Nurettin Bayburtlugil Dergah yay. İstanbul 1995

Anlar dahi rençberlik ederler. Gayri memleketlerim gibi, deryadan ve karadan sefer edeler, kimesne mani olmaya, mu'af ve müsellemler olalar.

Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar ayinlerince. Ammâ çan ve nâkus çalmayalar. Ve kiliselerin alub mescit etmeyem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar. Şöyle bileler, alâmet-i şerife itimad kılalar.”¹³⁹

Yine Fatih'in Bosna'daki Latin papazlarına verdiği fermanında Osmanlıların din hürriyetine verdiği önemi göstermektedir:

“...Ben ki, Sultan Mehmed Han'ım cümle avam ve havasa mâlûm ola ki, iş bu darendegân-ı ferman-ı hümayun Bosna ruhbanlarına mezid-i inayetim zühura gelüp buyurdum ki; Mezburlara ve kiliselerine kimse mâni ve müzahim olmayıp ihtiyatsız memleketimde duralar. Ve kaçup gidenler dahi emnû emanda olanlar. Gelüp bizim hassa memleketimizde havsız sâkin olup kiliselerine mütemekkin olalar. Ve yüce hazretimden ve vezirlerimden ve kullarımdan ve reayalarımdan ve cem-i memleketim halkından kimse mezburlara dahl ve tearrüz edip incitmeyeler. Kendilerine ve canlarına ve kiliselerine ve dahi yabandan memleketimize âdem gelürler ise yemin-i muğallaza ederin ki, yeri göğü yaradan Perverdigâr hakkı için ve ulu peygamberimiz hakkı için ve kuşandığım kılıç hakkı için bu yazılanlara hiçbir ferd muhalefet etmeye, mâdemki bunlar benim emrime mûti ve munkad olalar.”

Diğer yandan Osmanlı devletinde insanlar işledikleri suçlardan şahsi olarak sorumludurlar. Osmanlı kanunnameleri, mahkeme kararı olmadan hiçbir cezanın infaz edilemeyeceğini ve kimseden bir habbe ve bir akçe alınamayacağını sağlam esaslara bağlamışlardır. Bununla ilgili olarak IV. Murat kanunnamesinde geçen şu cümleler önemlidir: “Ve dahi hapis yerlerinde kefil bulunur iken hapsetmeyeler. Dergâh-ı Âliye arzedeler. Meğer ki şenâat-i azîme ola. Ve dahi fîrar ihtimali olup kefil bulunmayacak hapsedeler.” Yine aynı hususla ilgili olarak Hüdavendigâr Livası kanunnamesinde geçen kısım şöyledir: “Mücrim olan kimesne teftiş olunmadın veyahud üzerine zahir olan şenâyi` şer`le ve örfle yerine varmadın sancakbeği ve subaşı ve adamları nesne alub salıvermek memnu` dur. Kendüler mahall-i töhmet ve adamları mücrim ve müstahakk-ı ikâb olur.... amma mücrim

¹³⁹ AKGÜNDÜZ, Ahmet; “Osmanlı Devletinde ve Çağdaşı Olan Diğer Devletlerde İnsanî Değerler ve Hukuk” Türklerde İnsanî Değerler ve İnsan Hakları, c.2 s.53 TKHV yay. İstanbul 1985

müttehem olan kimesne mütemerrid ve muannid olub davet ile mahkemeye gelmekten imtina eylese beray-ı ta'zir cebr ile bilâ tazib mahkemeye getürmek memnu değildir.”¹⁴⁰

Osmanlı padişahları, bazen devlet otoritesini temsil edenlerin, halka karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, kanun ve adalete aykırı tutumlarını yasaklayan adaletnameler yayınlamışlardı. Semendire kadısına gönderilen bir adaletnamede Padişah; halkın kendisine Allah'ın bir emaneti olduğunu belirttikten sonra, kanuna ve tahrir defterine aykırı olarak sancak beylerinin veya diğer görevlilerin onlardan fazladan bir şey almalarını zulüm saymakta ve bunu şiddetle kınamaktadır. Ayrıca bu emri yerine getirmeyenlerin şiddetle cezalandırılmasını emretmektedir. ¹⁴¹

Diğer yandan Osmanlıların Ortodoks kilisesine karşı gösterdikleri hoşgörü ve uyguladıkları adil vergi sistemi, Türk idaresinin geniş halk kitleleri ve köylü sınıfı tarafından kabul edilmesinde başlıca rolü oynamıştır. Türk fetihleri ilerlediği sırada, Balkanlar'da derebeylik idaresi yerleşmeye başlamıştı. Köylü feodal sistemin ağır vergi yükü altında eziliyor ve senyörlerin keyfi uygulamalarına uğruyordu. Osmanlılar gelince, senyörlerin elindeki zirai toprakları miri arazi adı altında tamamen devletin kontrolü altına alarak, mahalli derebeyliğe son verdiler. Angarya hizmetleri yerine daha hafif vergiler getirildi.¹⁴² Türklerin ele geçirdikleri yerlerin halkına karşı, adaletli, şefkatli ve taassuptan uzak bir siyaset takip etmeleri, bilhassa Ortodoks Balkan halkı üzerindeki Katolik baskısını önlemeleri Türk idaresinin bir kurtarıcı olarak algılanmasına sebep olmuştur. Öyle ki Ortodoks mezhebi bugün Balkanlardaki varlığı için Osmanlılara çok şey borçludur denilebilir.

Yine aynı anlayışla ilgili olarak Ortodokslara zulmeden Katolik Polonyalılar hakkında dönemin Antakya Patriği olan Makarios şöyle der: “O imansızlar tarafından öldürülen binlerce insana, kadın, kız ve erkeklere ağladık.İehliler Ortodoks adını dünyadan kaldırmak istiyorlar. Allah Türklerin devletini ebedi eylesin! Zira Türkler vergi aldıktan sonra Hristiyan ve Yahudilerin dinlerine

¹⁴⁰ AKGÜNDÜZ; a.g.m. c.2 s. 50-51

¹⁴¹ Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri , No:3, s.447, vesika no:1024

¹⁴² İNALCIK, Halil; “Osmanlılarda Daiyyet Rüsümü”, Belleten s. 575-581, c. 23 Ankara 1950

dokunmazlar.”¹⁴³ Türklerin din hürriyetine gösterdiği bu hoşgörü nedeniyle din hürriyetine kavuşmak isteyen Hıristiyanlar, Türk idaresine girmek istiyorlardı.

2.4. Tanzimat Döneminde İnsan Hakları

Bu bağlamda tarihçilerin klasik dönem olarak da adlandırdıkları kuruluş ve yükselme döneminde Osmanlı Devleti, insan hakları konusunda pozitif uygulamalar içinde olmakla birlikte; devletin merkez ve taşra teşkilatlarındaki bozulmalar ve yönetimdeki aksamalar nedeniyle devletin gerileme dönemine girmesiyle, savaş alanlarında da eski başarıların elde edilememesi devleti eski gücünden uzaklaştırmakta ve gerileme döneminden itibaren görülmeye başlayan olumsuzluklar, insan hakları konusunda da görülmeye başlamıştır.

Diğer yandan Osmanlı Devleti içine düştüğü bu olumsuzluklardan kurtulmak için sürekli bir takım çıkış yolları aramış, bir takım ıslahatlar yapma yoluna gitmiş, ancak bu ıslahatlardan gerçekçi bir sonuca ulaşamamıştı. Konumuzun kapsamı nedeniyle bu olayları derinlemesine irdeleyemeyeceğiz. Ancak Türk tarihinde de önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen Tanzimat ve Islahat fermanları insan hakları konusu ile birebir ilgili olması nedeniyle araştırmamız bakımından incelemeye değer iki önemli belge konumundadır.

Bu itibarla tarihe Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da geçen ve 1839 tarihinde İstanbul’da bugün Gülhane Parkı olarak bilinen yerde Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletinden yeni bir dönemde başlangıcını oluşturmaktadır. Türk tarihinde Tanzimat dönemi olarak adlandırılan bu dönem Gülhane Hatt-ı Hümayun’u ile başlasa da, Gülhane Hatt-ı Hümayun’u ile Tanzimat birbiriyle aynı şeyler değildir. Gülhane Hatt-ı Hümayun’u, daha çok yönetim ilkeleri ile ilgili bir kılavuz, bir haklar bildirgesi olarak görülmekle birlikte, Tanzimat ise idari, mali, siyasi, diplomatik, ekonomik, vb. alanlara yayılan geniş bir uygulamalar bilançosudur.¹⁴⁴

Tanzimat Fermanının ilân edildiği tarih göz önünde bulundurulduğunda; 1776’da ABD’de, 1789’da Fransa’da ilân edilen insan hakları bildireleri ile aynı döneme rastlaması, bu olay batıda cereyan eden anayasacılık hareketlerinin Türkiye uzantısı olarak kabul edilebilir. Gerçektende özellikle Fransız

¹⁴³ TURAN, Osman; Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c.2, s.193-194

¹⁴⁴ TANÖR, Bülent; Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, s.56 Afa yay. İstanbul 1996

İhtilalinden sonra Avrupa'da hızla yayılan eşitlik, adalet, milliyetçilik vb. düşüncelerin Osmanlı ülkesinde de etkili olmaya başladığı bilinmektedir. Bu nedenle gerek Osmanlı devletini içine düştüğü olumsuzluklardan kurtarmak ve gerekse Avrupa'da ortaya çıkan bu yeni düşüncelerden olumsuz etkilenmemek için Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, padişahın ağzından bir ferman hazırlayarak bir "irade-i seniyye" olarak bu fermanı ilân etmiştir.

Bu bağlamda fermanı insan hakları açısından incelediğimiz zaman giriş kısmında fermanın hazırlanması için gerekçelerin sayıldığı görülür. Ferman gerekçesini şöyle açıklar: "Devlet-i Âliyemiz kuruluşundan beri Kur'an ve şeriat ilkelerine uyulduğundan saltanat güçlü ve halk refah içinde idi. Fakat 150 yıldan beri birbiri ardına gelen gâileler ve çeşitli sebepler yüzünden şeriata ve kanunlara uyulmadığından eski kuvvet ve zenginlik, güçsüzlük ve fakirliğe dönüşmüştür. Şer'i kanunlarla yönetilmeyen memleketlerin ayakta kalmayacağı açık bir gerçek olduğundan tahta çıktığımız günden beri bütün düşüncemiz, sırf memleketi kalkındırmak ve halkı refaha kavuşturmak noktasında toplanmıştır."¹⁴⁵

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren güçlenmesine ve halkın refah için de bulunmasına gerekçe olarak İslam hukukuna (Şer'i Şerif) tam olarak bağlı kalınması gösterilmiştir. Araştırmamız bakımından bu ifadelerin önemi ise Osmanlı devletinin başlangıçta, İslam'ın insanlara tanıdığı hakları halkına tam olarak tanınması sebebiyle halkın huzur ve refah içinde yaşadığının tespit edilmesidir. Gerçektende Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren Müslim ve Gayr-ı Müslim bütün halka İslamiyet'in ve Türk devlet geleneğinin getirdiği tüm hakları tanıdıklarını daha önce belirtmiştik. Bu ifadelerin araştırmamız bakımından ikinci önemli noktası da devletin bu hakları bir takım sebeplerden dolayı uygulayamaması nedeni ile halkın huzur ve mutluluğunun bozulduğunun tespit edilmesidir.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun giriş kısmında bu tespitler yapıldıktan sonra içinde bulunan olumsuzluklardan kurtulmanın çareleri şöyle sayılmaktadır: "... Tanrının yardımı ve Peygamberin ruhaniyetine güvenerek bundan böyle devletin ve ülkenin yönetimi için bazı yeni kanunlar konulması gerekli görülmüştür. Bu kanunların esasları, can güvenliği, ırz ve namusun, mülkiyetin

¹⁴⁵ Tanzimat Fermanının metni için bkz. KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi c.5 s.263-266 TTK yay. Ankara 1947

korunması, verginin belirlenmesi, gereken askerın toplanması ve hizmet süresi noktasında toplanır.”¹⁴⁶

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere içine düşülen olumsuz durumdan kurtulmanın yolunun yeni kanunlar yapılmasında görülmüştür. Oysa olumsuzlukların nedeni olarak şeriattan uzaklaşmak gösterilirken, çözüm olarak bir takım yeni kanunların yapılmasını göstermek bir çelişki olarak görülebilir. Diğer yandan yeni hukuksal düzenlemelerin yapılacağı alanlara bakılırsa, batıda kabul edilen insan hakları bildirelerinde üzerinde titizlikle durulan alanlar yani temel insan hakları konuları olduğu görülmektedir. Bu da Osmanlı devletinin bu bildirelerden olumlu bir şekilde etkilendiğini göstermektedir.

Öte yandan fermanın devamında, insan hakları bildirelerinde de üzerinde titizlikle durulmuş olan suçların kanuniliği ve haksız cezalandırma yapılmaması ile ilgili de düzenlemeler yapılmıştır. Bu durum fermanında şöyle açıklanmaktadır: “Bundan sonra suçluların davaları şariat kanunlarına göre herkesin önünde incelenip, hüküm verilmedikçe hiç kimse hakkında gizli, açık idam ve zehirleme gibi işlemler yapılmayacak,hiç kimse başkasının ırz ve namusuna el uzatamayacak ve herkes mal ve mülküne tam bir serbestlik içinde sahip olacak ve kullanacak ve kimse kimsenin işine karışamayacaktır. Sözelimi, biri bir suç işlemiş olsun, onun mirasçılarını onun suçu ile suçlandırılmayacağından suçlunun malına devletin el koymasıyla mirasçılar haklarından yoksun bırakılmayacaktır.”¹⁴⁷

Diğer yandan Tanzimat döneminde Gülhane Hatt-ı Hümayunu’ndan sonra 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı da bu dönemde insan hakları ile ilgili bir diğer belge niteliğindedir. Bu fermanın en önemli özelliklerinden biri 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu tarafından tanınan can, mal, namus, şeref dokunulmazlıklarının ve Gayr-i Müslim cemaatlerin öteden beri sahip oldukları ayrıcalıkların bir kez daha güvence altına alınmasıdır. Bununla ilgili olarak fermanında şu ifadeler yer almaktadır: “Gülhane’de okunan Hatt-ı Hümayun ve Tanzimat-ı Hayriyem gereğince her din ve mezhebe mensup tebaanın can, mal güvenliği ve namusunun korunması için tarafımdan verilmiş olan güvence bir kez daha doğrulanmıştır ve bu güvencenin fiilen uygulanması için gerekli etkin

¹⁴⁶ a.g.e. c.5, s.263-266

¹⁴⁷ a.g.e. s. 263-266

önlemler alınacaktır. Ülkemizde yaşayan Hıristiyan ve öteki Gayr-i Müslim cemaatlere atalarım tarafından geçmiş zamanlarda verilmiş olan bütün imtiyazlar ve dini bağışlıklar bu kez de yürürlükte bırakılmıştır... İrk, dil ve din farklılığı yüzünden tebaamdan herhangi bir sınıfın diğer bir sınıftan aşağı tutulmasını ifade eden deyim ve söz, ne şekilde olursa olsun resmi yazışma dilinden silinecektir... hiç kimse din değiştirilmeye zorlanamaz. Saltanat-ı seniyeimizin memur ve görevlilerinin seçilmesi ve atanması benim irademe bağlı olduğundan, Devlet-i Aliyyemin bütün tebaası, milletleri ne olursa olsun, devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul olunacaklarından, bunlar yetenek ve ehliyetlerine göre genel yönetmeliklere uygun biçimde görevlendirileceklerdir. Saltanat-ı seniyeimin tebaasında bulunan herkes, yaş veya sınav şartlarını yerine getirdiklerinde askeri ve diğer okullara fark gözetmeden alınacaktır... her bir cemaat, eğitim, sanat ve sanayi dallarında okul açmakta serbesttir... Müslümanlarla, Gayr-i Müslim cemaatlere mensup tebaam arasında ticaret ve ceza davaları karma mahkemelerde görülecek, duruşmalar açık olacak... İşkenceye benzer her tür uygulama kesin şekilde yasaklanmıştır... din ve sınıf farkı gözetmeden her tebaam, aynı şekilde vergi yükümlüsüdürler. Bu vergilerin ve özellikle aşarın toplanmasında meydana gelen yolsuzlukların düzeltilmesi için önlemler araştırılacak ve bunlar kesin biçimde uygulamaya konulacaktır...¹⁴⁸

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Islahat Fermanı ile Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile tanınan bütün tebaanın can, mal ve namus güvenliğini sağlaması dışında insan hakları ile ilgili olarak bir kısım yeni düzenlemelerde yapılmıştır. Bu düzenlemelerin en önemli hedeflerinden biri ise özellikle Müslümanlarla, Gayr-i Müslimler arasındaki eşiklik ve adaletin sağlanmasıdır.

Sonuç olarak Tanzimat döneminde ilân olunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Islahat fermanı ile Osmanlı devletinin Müslüman ve Gayr-i Müslim tebaasına tanıdığı hak ve özgürlükler; can, ırz, mal, mülk ve yargılama güvenliği ile vergi ve askerlik işlerinde adaletli davranılması olarak sayılabilir.

¹⁴⁸ KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi c.5 s.266-272 TTK yay. Ankara 1947

BÖLÜM III.

3. İLKÖĞRETİM OKULLARINDA İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

En geniş manada insanları belli amaçlara göre yetiştirme süreci olarak ele alabileceğimiz eğitim, insanlık tarihinin en önemli uygulamalarından birisidir. Tarihsel süreç içerisinde her toplum fertlerini belli bir eğitim uygulamasından geçirerek hayata hazırlama yoluna gitmişlerdir. Böylelikle hem toplum var olan kültürünü bir sonraki nesle aktarmış, hem de bilim ve teknik alanındaki gelişmeler kuşaktan kuşağa aktarılmış oluyordu. Bu yönü ile eğitimi, toplumun kültürel mirasını gelecek kuşaklara aktarma süreci olarak da görebiliriz. İnsanlık tarihinin kuşaktan kuşağa aktarılan ve geliştirilerek yaşatılan ortak miraslarından biri de insan haklarıdır. İnsanlığın, insan hakları konusunda bugün gelinen noktaya kolay gelmediğini, bugün gelinen noktanın bir son olmadığını ve her geçen gün biraz daha geliştiğini araştırmamızın birinci bölümünde insan haklarının tarihsel sürecini irdelerken ortaya koymaya çalışmıştık. Bu bağlamda eski tecrübelerin yeniden yaşanmaması, herkesin sahip olduğu hakların neler olduğunu bilerek doğru kullanması ve de insanların bir başkasının haklarını ihlal etmemesi için yetişen kuşaklara en iyi şekilde aktarılması gerekmektedir. Bu ise ancak iyi ve doğru bir insan hakları eğitiminden geçmektedir. Bugün artık modern dünyada ülkelerin gelişmişlik ölçütlerinden biri de insan haklarına verdiği önemdir. Modern dünyada gelişmiş ülkeler kategorisine girebilmek için insan hakları konusuna gereken önemi vermek, çocukların ve gençlerin eğitiminde de bu konuya daha çok eğilmek gerekmektedir.

Bu bağlamda ülkemizde insan hakları eğitimine gereken önem verilerek, çocukları ve gençleri insan haklarının önemini kavramış bireyler olarak yetiştirmek amacıyla ilk ve orta öğretim okullarında “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersleri konulmuştur. İlköğretim okulları 7. ve 8. sınıflarında haftada bir saat olarak okutulan bu dersin müfredat programı, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 25.06.1998 tarih ve 82 sayılı kararı ile kabul edilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığınca

ayda bir olarak çıkarılan Tebliğler Dergisinin Temmuz 1998 tarihli 2490 numaralı sayısında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca kabul edilen “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” programının uygulanması ile ilgili yapılan açıklamada insan haklarının ve insan hakları eğitiminin önemine işaret edilmektedir.

“Çağımızın insan hakları çağı olma niteliği kazandığı bilinen bir gerçektir. 21. yüzyıla girerken ülkelerin gelişmişliğinin ölçütü, devletlerin insan haklarına verdiği önem ve onu koruma derecesidir.

İnsan haklarının korunması konusunda önlemler almak kuşkusuz çok önemlidir. İnsan haklarını benimsemek, korumak ve bu hakların kullanılması bilincine varmak, günümüz insanı için zorunluluk haline gelmiştir. Ancak, bu bilinç kadar önemli olan başka bir olgu da bu hakları gerçek yaşama aktararak kullanımına geçerlilik kazandırmaktır.

Kişilerin; insan haklarının farkında olmaları, onları kullanma ve korumayı içtenlikle istemeleri, bu hakların neden korunması gerektiğinin bilincine varmaları, aynı zamanda da neyin, niçin, nasıl korunabileceğini bilmeleri, ancak alacakları eğitimle gerçekleşir.

Bu dersin eğitim ve öğretiminde; öğrencilere bilgi kazandırmanın yanı sıra, insan haklarının korunup uygulanması ile ilgili düşünce ve davranışları kazandırma amaçlanmaktadır.”¹⁴⁹

Bu açıklamalardan da görüldüğü gibi “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” öğretim programının asıl amacı, ülkemizin Atatürk’ün işaret ettiği çağdaş devletler düzeyine ulaşabilmesi için, günümüzde çağdaşlığın önemli ölçütlerinden biri olan insan hakları konusunda duyarlı ve bilinçli vatandaş yetiştirmektir. Bu nedenle “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersinin beklenen işlevi yerine getirebilmesi ancak hedeflenen davranışların gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı aldığı kararda, bunu sağlamanın tespit edilen hususlara uymakla mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu hususlardan araştırmamızla ilgili olanları şunlardır:

¹⁴⁹ Tebliğler Dergisi; s. 815-816, sayı 2490, Ankara Temmuz 1998

1. Bugün ulaşılan çağdaş uygarlık düzeyinin, insanlığın ortak çabası sonucu oluştuğu; insanlara ön yargısız, hoş görülmesi, sevgi ve saygıya dayanan anlayışla yaklaşılması gerektiği kavratılmalıdır.
2. Atatürk'ün eseri ve emaneti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin özgürlükçü, demokratik ve laik bir rejim olarak totaliter rejimlere üstünlüğü vurgulanır. Vatanımızın, bağımsızlığımızın, Cumhuriyetimizin ve egemenliğimizin her türlü değerinde tutulması gerektiği kavratılır.
3. Kişi hak ve özgürlükleri, katı hukuk kuralları şeklinde değil ezberletilmeden örnek olaylarla verilmeli, insan haklarının evrensel tanımı, ilke ve ölçüleri öğretilerek benimsetilmelidir. Ayrım gözetmeden insanların doğuştan gelen, vazgeçilmez, devredilmez, dokunulmaz nitelikteki temel hak ve özgürlüklerini eksiksiz ve kesintisiz olarak kullanma bilinci kazandırılmalıdır.
4. İnsan hakları ile ilgili kuruluşlar, bildirge ve sözleşmeler bilgi düzeyinde verilerek, amaçları ve işlevleri kısa ve öz olarak öğrencilerin ders dışı eğitim etkinlikleri ile araştırmaları ve sınıfta tartışarak uygulama yapmaları sağlanır.
5. İnsan haklarının, demokrasi ve barış kavramları ile bağlantıları üzerinde durularak, bu kavramların bir bütün olduğu belirtilir.
6. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin insan haklarına saygılı, demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devleti olduğu uygun olan her ortamda vurgulanır.
7. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi, ancak öğrenmek, anlamak, sahip çıkmak ve onu hayata geçirmekle olanaklıdır.
8. "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" dersinin özünde insana, insan onuruna saygı ve sevgi yatar. Bu nedenle dersin, öğrencilerin kendilerine her fırsatta ve her koşulda ifade edebilecekleri, arkadaşlarına ve öğretmenlerine saygıyı öğrenecekleri bir etkinlik haline getirilmesi gerekir.
9. Bu derste Atatürk ilke ve inkılaplarının benimsetilmesi açısından önemli eğitimi ortamları hazırlanır. Cumhuriyet, ulusal egemenlik, bağımsızlık

konuları işlenirken, Atatürk ve arkadaşlarının bu konulardaki özel çabaları da vurgulanır.¹⁵⁰

Diğer yandan Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı aynı kararda “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersinin genel amaçlarını, 7. sınıf ile 8. sınıflar için ayrı ayrı özel amaçları ve ardından da öğrencilere kazandırılması istenen davranışları tespit etmiştir. Kararda genel amaçlar 15 madde de toplamıştır. Bunlar:

1. İnsan olma bilincini kazanabilme
2. İnsan haklarının etik boyutunu tanıyabilme
3. Vatandaş olma bilincini kazanabilme
4. Vatandaşlık hak ve sorumluluklarını kavrayabilme
5. İnsan haklarının korunmasında kişinin rolünü kavrayabilme
6. Demokratik devletin vatandaşlarına karşı görev ve sorumluluklarının farkında oluş
7. Devlete karşı görev ve sorumluluklarına uygun davranabilme
8. Kişi hak ve özgürlüklerinin ancak demokratik devlet yapısında kullanılabileceğini, demokratik devlet yapısının da kişi hak ve özgürlüklerinin yerleşmesi ile güçlenebileceğini kavrayabilme
9. Vatandaş olarak temel hak ve özgürlüklerin farkında oluş
10. Temel hak ve özgürlükleri kullanmaya istekli oluş
11. İnsan haklarının bütün insanlar için ayırım gözetilmeden, doğuştan gelen, vazgeçilmez, devredilmez ve dokunulmaz haklar olduğunu kavrayabilme
12. İnsan haklarının korunmasının gereğini kavrayabilme
13. Atatürk ilke ve inkılaplarının insan hakları ile ilişkisini kavrayabilme
14. Atatürk’ün insan haklarına verdiği önemi kavrayabilme
15. “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesinin insanlık için taşıdığı önemi takdir ediş.¹⁵¹

Vatandaşlık ve İnsan Hakları eğitimi dersi 7. sınıf için özel amaçlar ise şunlardır:

1. İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel kavramların anlam bilgisi
2. İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel ilkeler bilgisi

¹⁵⁰ Tebliğler Dergisi; s. 816-817

¹⁵¹ Tebliğler Dergisi; s.817

3. İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme
4. İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel ilkelerin belirgin özelliklerini kestirebilme
5. İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel ilkeleri yeni durumlarda kullanabilme
6. İnsanlığın ortak mirası olan eserleri korumayı takdir ediş
7. İnsan Hakları ile ilgili temel kavramların anlam bilgisi
8. İnsan Hakları ile ilgili temel olgular bilgisi
9. İnsan Hakları ile ilgili temel ilkeler bilgisi
10. İnsan Hakları ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme
11. İnsan Hakları ile ilgili temel ilkelerin belirgin özelliklerini kestirebilme
12. İnsan Hakları ile ilgili temel ilkeleri yeni durumlarda kullanabilme
13. Etik ve İnsan Hakları ile ilgili temel kavramların anlam bilgisi
14. Etik ve İnsan Hakları ile ilgili temel özellikler bilgisi
15. Etik ve İnsan Hakları ile ilgili temel ilkeler bilgisi
16. Etik ve İnsan Hakları ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme
17. İnsan Haklarını koruma ve savunmaya istekli oluş
18. Temel Haklar ve Özgürlükler ile ilgili temel kavramların anlam bilgisi
19. Temel Haklar ve Özgürlükler ile ilgili temel sınıflamalar bilgisi
20. Temel Haklar ve Özgürlükler ile ilgili temel ilkeler bilgisi
21. Temel Haklar ve Özgürlükler ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme
22. Temel Haklar ve Özgürlükler ile ilgili temel ilkelerin belirgin özelliklerini kestirebilme
23. Temel Haklar ve Özgürlükler ile ilgili temel ilkeleri yeni durumlarda kullanabilme
24. Temel Haklar ve Özgürlükleri korumaya istekli oluş
25. İnsan Haklarının İşlevselleştirilmesinde devletin görevlerinin farkında oluş
26. Atatürk'ün insan hak ve özgürlüklerine önem verdiğini kavrayabilme

Bu amaçlardan da anlaşıldığı üzere İlköğretim okulu 7. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi tamamen insan hakları konusuna ayrılmış olup vatandaşlık bilgisine ait konular 8. sınıf programında ağırlıklı olarak yer alacaktır.

Bu bağlamda Milli Eğitim Bakanlığı Yayinevi tarafından hazırlanan ders kitabından da takip edecek olursak 7. sınıf konuları şöyle hazırlanmıştır:¹⁵²

Birinci ünite “İnsanlığın Ortak Mirası” adını taşımakta olup; insan, insanlık ve ortak miras kavramları irdelendikten sonra, insanlığın sanat, düşünce, edebiyat ve bilim mirasları ele alınmıştır. Bu ünitenin son konusu ise ortak mirasın önemine ayrılmıştır. Bu üniteye dikkatimizi çeken ilk husus Türk milletinin ortak mirasa yaptığı katkılara yer verilmeyişidir. Eğitimin tanımlarından biri, toplumun kültürünü sonraki kuşaklara aktarma, olarak ele alındığına göre yetişen nesillere Türk kültüründen ortak mirasa yapılan katkıları da öğretmemiz gerekmektedir. Zaten 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda da Türk Milli Eğitiminin Amaçları sayılırken şöyle denmektedir: “Türk milletinin bütün fertlerini; ...Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren...yurttaşlar olarak yetiştirmektir.”¹⁵³

Bu bağlamda İnsanlığın sanat mirası irdelenirken gerek İslamiyet'ten önce ve gerek İslamiyet'ten sonra Türk sanatının dünya sanatına katkıları, örneğin bir Mimar Sinan ve onun sanata yaptığı katkılar öğrencilere anlatılmalıdır. İnsanlığın düşünce mirası işlenirken, antik Yunan, Rönesans ve Aydınlanma çağı filozofları tanıtılmakta ve Türk milleti hiç doğru düşünebilen insanlar yetiştirememiş gibi bizim düşünürlerimizden söz edilmemektedir. Oysa II. Göktürk hakanlarından Bilge Kağan güçlü bir hükümdar olmasının yanı sıra iyi bir düşünürdür ve Türk düşünce dünyasına ait ilk eseri veren de odur. Kutadgu Bilig adlı yapıtın yazarı Yusuf Has Hacib, Divan-ı Hikmet adlı yapıtın yazarı Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mevlana, İbn-i Sina, Farabi gibi Türk milletinin yetiştirdiği önemli düşünce adamlarının da gençlere tanıtılması gerekmektedir. İnsanlığın edebiyat mirasında dünyaca ünlü batı klasikleri tanıtıldıktan sonra Türk edebiyatçılarından da Reşat Nuri, Yakup Kadri ve Yaşar Kemal sayılmakta oysa bir Fuzuliden, Mevlana'nın Mesnevisinden, Dede Korkut Hikâyelerinden, Nasrettin Hoca fıkralarından, Manas Dêstanından, Mehmet Akif'in Safahat'ından ve daha pek çok Türk edebiyatına ait eserden söz edilmemektedir. İnsanlığın bilim mirası anlatılırken bilimsel gelişmelerden söz edilir, batılı bilginlerin bilime katkıları tek tek sayılır

¹⁵² TAKTAK, Aysin, GÖÇER, Aysel, DİNÇER, Hasan; İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Sınıf 7, MEB. Yay. İstanbul 2000

¹⁵³ NAS, Recep; Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, s.318, Ezgi Kitabevi Bursa 2000

ama Biruni'nin, İbn-i Sina'nın, Ali Kuşçu'nun , Uluğ Bey'in ve diğer Türk bilim adamlarının dünya bilimine katkısına yer verilmemektedir. Bu olumsuz durum öğrencilerin de dikkatini çektiği için öğrenciler, öğretmenlerine “Türklerin ortak mirasa katkısı olmamış mı?” gibi sorular yönelmektedirler.

İlköğretim okulları 7. sınıf Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinin ikinci ünitesi “İnsan Hakları” adını taşımaktadır. Bu ünitenin ilk konusu insan hakları düşüncesinin ortaya çıkışı ve gelişmesini kapsamaktadır. Burada insan hakları tamamen Avrupa kültürünün bir ürünü olarak tanıtılmakta ve insan hakları konusunda batı geleneği işlenmektedir. Araştırmamızın ikinci bölümünde ele aldığımız Türk tarihinde insan hakları konusuna ise hiç yer verilmemektedir. Oysa tarih bilinci oluşturmak bakımından, Türk tarihinde insani değerler ve insan hakları ile ilgili örnekler verilip, konu zenginleştirilerek öğrencilere sunulabilir. Ünitenin ikinci konusunda hak, insan hakları ve evrensellik kavramları tanımlanmakta ardından evrensel ilkeler olarak insan haklarının özellikleri, davranış ilkeleri olarak insan haklarının özellikleri ve hukukun temel ilkeleri olarak insan hakları konuları irdelenmekte; en sonunda da insan haklarının evrenselliğinin sonuçları işlenmektedir. Türklerde insan hakları konusunun gerek Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının kabul ettiği öğretim programında ayrı bir konu olarak ele alınmaması ve gerekse ders kitaplarında konu içinde örneklendirme olarak verilmemesi kanaatimizce büyük bir eksikliği oluşturmaktadır.

“Etik ve İnsan Hakları” adını taşıyan üçüncü ünite de önce ahlak, ahlaklılık, etik ve kişi kavramları irdelenmekte; daha sonra da “Etik Bir Varlık Olarak İnsan Hakları”, “İnsan Haklarının Etik Temelleri” ardından da “İnsan Olma ve Sorumluluğu” konuları işlenmektedir. Bu ünite de Türk milletinin insana verdiği değerden, milli ve manevi değerlerinden örnekler verilmemekte ve bu kavramlar Türk milletinin dışında gelişen ve sonradan kabul edilmeye çalışılan değerlermiş gibi takdim edilmektedir. Oysa yerli ve yabancı pek çok tarihi kaynaktan Türk milletinin üstün ahlaki vasıflarının anlatıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda ünlü Arap seyyahı El-Cahiz, Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri adlı yapıtında Türkler hakkında ki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: “Türkler yaltaklanma, yaldızlı sözler, münâfıklık, kovuculuk,

yapmacık, yerme, riyâ, dostlarına karşı kibir, arkadaşlarına karşı fenalık, bid 'at nedir bilmezler. Çeşitli fikirler onları bozmamıştır. Hile-i şer'iyye ile başkalarının malını helal saymazlar.”¹⁵⁴

Öte yandan ilköğretim okulu 7. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin dördüncü ve son ünitesi “Temel Haklar ve Özgürlükler” adını taşımaktadır. Bu ünite de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında kabul edilen temel haklar ve temel özgürlükler günlük hayattan örnekler de verilerek açıklandıktan sonra “İnsan Haklarının İşlevselleştirilmesinde Devletin Görevi” konusu irdelenerek insan haklarının korunması ve kullanılmasında devlete düşen görevler açıklanmaktadır. En sonunda da çocuk hakkı, çevrenin korunması hakkı, telif ve patent hakkı gibi insan hakları belgelerinde yer alan başka bazı hak ve özgürlükler konusu ele alınmaktadır. Bu ünite de tarihsel süreç içinde Türk devletlerinin insanlara tanıdığı haklar örneklerle sunulmalı ve Avrupa’da kabul edilen bildirgelerden çok daha önce bu hakların Türkler tarafından uygulandığı belirtilmesi gerekmektedir.

Diğer yandan 8. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi ise daha çok vatandaşlık konularına ayrılmış, insan hakları konusuna ise sadece “İnsan Haklarının Korunması” ve “İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar” adıyla iki ünite de yer verilmiştir. İnsan Hakları ile ilgili özel amaçları ise şöyle sıralanmaktadır:

1. İnsan haklarının korunması ile ilgili temel ilkeler bilgisi
2. İnsan haklarının korunması ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme
3. İnsan haklarının korunması ile ilgili temel ilkelerin belirgin özelliklerini kestirebilme
4. İnsan haklarının korunması ile ilgili temel ilkeleri yeni durumlarda kullanabilme
5. İnsan haklarına ilişkin özel günlere ve kutlamalara katılmaya istekli oluş.
6. “İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar” ünitesi ile ilgili temel kavramların anlam bilgisi
7. “İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar” ünitesi ile ilgili temel ilkeler bilgisi

¹⁵⁴ EL-CAHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr; Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri, s.77 çeviri R. Şeşen, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayımları, Ankara 1967

8. “İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar” ünitesi ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme
9. “İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar” ünitesi ile ilgili temel ilkeleri yeni durumlarda kullanabilme
10. İnsan haklarının işlevselleştirilmesinde eğitimin rolünü taktir ediş

İlköğretim okulu 8. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinde insan hakları ile ilgili olan iki üniteden, “İnsan Haklarının Korunması” ünitesinde öncelikle insan haklarını korumanın önemi irdelendikten sonra, insan haklarının korunması ve korunmamasının sonuçları ele alınmaktadır. Daha sonra insan haklarının ulusal düzeyde ve uluslar arası düzeyde korunması konusu işlenerek; bunlarla ilgili bildirgeler, kanunlar, kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum örgütleri ve gönüllü kuruluşlar ele alınmaktadır. Bu üniteye son olarak da insan haklarının korunmasında insan hakları eğitiminin önemine değinilmektedir.

İlköğretim okulları 8. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin son ünitesi olan “İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar” ünitesinde ise öncelikle insan haklarının korunmasında karşılaşılan engeller tek tek ele alındıktan sonra, insan haklarının işlevselleştirilmesinde insan hakları eğitiminin rolü irdelenmektedir.

Bu bağlamda 7. ve 8. sınıflarda okutulan “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersinde araştırmamız bakımından dikkatimizi çeken en önemli konu gerek Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca hazırlanan öğretim programında ve de gerekse Bakanlıkça tavsiye edilen ders kitaplarında insan hakları konusunda Türk tarihine hiç yer verilmeyişidir. Hazırlanan programda insan hakları, tamamen Batı kültürünün bir ürünü olarak takdim edilmekte ve Türkiye’ye sonradan ithal edilen bir değermiş gibi yansıtılmaktadır. Bu durum öğrencilerin bile dikkatinden kaçmadığı için sık sık öğretmenlere “bizim tarihimizde insan hakları yok mu?” “biz bazılarının iddia ettiği gibi barbar bir ulus muyuz ?” gibi sorular yönetmektedirler. Bu nedenle Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının, ilköğretim okulları “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersi öğretim programında bir an önce gerekli değişiklikleri yapması gerektiğini düşünmekteyiz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının da belirttiği gibi çağımızda gelişmişliğin en önemli ölçütlerinden olarak kabul edilen insan hakları konusu yetişen yeni nesle, Milli Eğitimin genel amaçları da dikkate alındığında kendi kültürümüzden, kendi tarihimizden yararlanarak aktarmamız gerekmektedir. Bu durum hem insanlarımızda doğru bir tarih bilinci oluşması, hem de milletimize ve devletimize karşı haksız iddiaların cevabının verilmesi bakımından son derece önemlidir.

SONUÇ

Modern hukuk literatüründe; “hukuken tanınan menfaat, davranış özgürlüğü, sahiplik ileri sürebilme yetkesi, yasaca tanınan ayrıcalık, bir şeyi yapmaya yetkili olmak ya da bir şeyi talep edebilmek” anlamlarında kullanılan hak kavramının en geniş kapsamlılarından biri, insanların doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez, devredilmez ve sınırlandırılmaz haklar olan insan haklarıdır.

İnsan hakları ahlaki haklardır. Ama niteliği bakımından diğer herhangi bir ahlaki haktan da farklıdır. İnsan hakları en üstün ahlakî taleplerdir; çünkü insan haklarının koruduğu temel değer en üstün ahlakî değer olan insanın değeridir. Bu nedenle, anayasa veya yasalarla güvenceye bağlanmamış, hatta hukuk kuralları tarafından yasaklanmış bazı tutum ve davranışlar bile insan haklarının kapsamı içinde olabilir.

İnsan hakları konusu, başlıca iki temel kurama dayandırılmaktadır. Bunlardan birincisi “doğal hukuk kuramı”, diğeri ise “insani ihtiyaçlar kuramı”dır. İlk çağlardan bu yana, iktidarın sınırlanması ve kötüye kullanılmasının önlenmesi amacıyla başvurulmuş olan doğal hukuk kuramına göre insanlar, bütün çağlar boyunca geçerli olmak üzere, değişmeyen, evrensel nitelikteki haklara sahiptir. İnsan hakları konusunda ileri sürülen bir diğer kuram ise insani ihtiyaçlar kuramıdır. İnsani ihtiyaçlar kuramına göre insan hakları, insanın ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Burada öncelikle temel insani ihtiyaçların neler olduğunu irdelemek gerekmektedir. Temel insani ihtiyaçların bir kısmı. “geçim” ve “güvenlik” gibi iki ana kategoride ele alınabilir. Temel insani ihtiyaçların diğer kısmı olan manevi ihtiyaçlar ise insanın ahlaklı bir varlık olması ile ilgilidir.

İnsan hakları ile ilgili çalışmalarda bulunanların bir kısmı insan haklarının batı kültürünün bir ürünü olduğunu ileri sürmektedirler. İnsan haklarının tarihi geçmişini incelediği zaman, kavramın ilk olarak batı toplumlarında ortaya çıktığı ve insan hakları ile ilgili ilk mücadelelerin batıda gerçekleştiği görülür. Ancak bu hiçbir zaman diğer toplumlarda insan haklarının olmadığı, bilinmediği olarak algılanmamalıdır. Aslında insan haklarının batı kültürünün bir ürünü olduğunu kabul edenler de insan haklarının en çok batı toplumlarında ihlal edildiğini ve

belki de bu nedenle insan hakları mücadelelerinin hep batıda görüldüğünü kabul ederler.

Batı toplumlarında insan hakları ihlallerinin başlıca nedenlerinden biri, bu toplumlarda insanların temeli eşitsizliğe dayanan farklı tabakalara bölünmüş olmasıdır. Böyle tabakalı toplumlarda ayrıcalıklı sınıflar, ayrıcalıksız sınıfların haklarını ihlal edebilmektedir. Batı toplumlarında insan hakları ihlallerinin nedenlerinden bir diğeri ise devlet anlayışıdır. Batı toplumlarında sınırsız yetkilerle donatılmış ve hiçbir kurma karşı sorumluluğu olmayan krallar, çoğu zaman keyfi idareleri nedeni ile insanların haklarını ihlal etmişlerdir. Bu sebeple insan hakları mücadeleleri ve bildirimler genelde batı toplumlarında görülmektedir.

Batı toplumlarında görülen ve insan hakları noktasında en önemli adımlar olarak kabul edilen bildirimlerin ilki 1215 yılında İngiltere’de kabul edilen “Magna Carta Libertatum” dur. İngiltere’de bu alanda atılan ikinci önemli adım ise 1689 tarihinde kabul edilen “Bill of Rights” dır. İnsan hakları ile ilgili batı toplumlarında görülen bir diğeri gelişme 1776’da yayınlanan ABD bağımsızlık sözleşmesi ve haklar bildirisidir. Bu gelişmeyi ise 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş hakları bildirisi takip eder.

Avrupa ve Amerika’da insan hakları konusunda ulusal alanda atılan bu adımlardan sonra uluslar arası alanda ilk adım ise 10Aralık 1948’de Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesidir. Bu bildirgeden sonra Avrupa Konseyine üye devletler tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde Roma’da kabul edilen “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Diğeri yandan Türk toplumuna baktığımız zaman, tarihsel süreç içinde insan hakları mücadeleleri ve bildirimlere rastlanmamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri ise batı toplumlarının aksine Türk toplumlarında temeli eşitsizliğe dayanan tabakalı bir yapının olmamasıdır. Toplumda ayrıcalıklı sınıfların olmaması, haklarının ihlal edildiği ayrıcalıksız sınıflarında olmamasını sağlamakta, bu nedenle de bir kısım insanlar bir diğeri kısım insanların haklarını ihlal etme yoluna gitmemektedirler. Türk toplumunda insan hakları ihlallerinin görülmemesinin bir diğeri nedeni ise devlet başkanlarının sınırsız ve sorumsuz bir otoriteye sahip olmamalarıdır. Türk devlet başkanları İslamiyet’ten önce töre

kuralların göre hareket ederken, İslamiyet'in kabulünden sonra da gerek İslam hukukunun ve gerekse İslam'a aykırı olmayan eski törelerinin kurallarına göre hareket etmişlerdir.

Diğer yandan batı toplumları insan hakları mücadeleleri ve bildirimleri sonucunda insan haklarının uygulanabileceği en uygun devlet biçiminin sosyal hukuk devleti olduğu noktasına ulaşmışlardır. Oysa tarihsel süreç içinde karşımıza çıkan Türk devletleri hem sosyal devlet anlayışına, hem de hukuk devlet anlayışına sahiplerdi. Bu nedenle de Türk devletleri insan haklarını ihlal etmek yerine, bu hakları korumuşlardı. Yerli ve yabancı pek çok tarihi kaynak Türk devletlerinin insan haklarına karşı gösterdiği hassasiyetten söz etmektedir.

Bu bağlamda tarihsel süreç içinde önemli aşamalardan geçmiş olan insan hakları günümüzde, devletler arası siyasette gelişmişliğin en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, çağdaş devletler arasına girmek düşüncesinde olan ülkeler, insan hakları konusunda bilinçli ve duyarlı bireyler yetiştirmeyi kendilerine temel ilke olarak kabul etmektedirler. Ülkemizde de bu amaçla ilk ve orta öğretim okullarında insan hakları ile ilgili dersler konulmuştur. Ancak bu derslerde insan hakları konusunda kendi tarihimiz ve kültürümüzle ilgili bilgilerin yer almaması büyük bir noksanlık olarak gözümüze çarpmaktadır.

Eğitimin bir işlevinin de milli kültürün gelecek kuşaklara aktarılması olduğuna göre, ülkemizde verilen insan hakları eğitiminde kendi tarihimizin insan hakları bakımından zengin olan bu yönünün de öğrencilere aktarılması gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

A. KİTAP ADLARI

- AKIN, İlhan F.; Kamu Hukuku, Beta yay. İstanbul 1990
- AŞIKPAŞAZADE; Tevarih-i Âl-i Osman, Çev. Atsız; MEB yay. İstanbul 1992
- BARKAN, Ömer Lütfi; İktisat Tarihi, İÜ yay. İstanbul 1950
- EI-CAHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr; Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve
Türklerin Faziletleri, Çev. R. Şeşen, TKAE yay. Ankara 1967
- CİN, Halil; AKGÜNDÜZ, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, OSAV yay. İstanbul 1995
- ÇANTAY, Hasan Basri; Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim, Risale yay.
İstanbul 1996
- DONUK, Abdulkadir; Eski Türk Devletlerinde İdari ve Askerî Unvan ve
Terimler, TDAV yay. İstanbul 1988
- ERDOĞAN, Mustafa; Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001
- ERGİN, Muharrem; Orhun Abideleri; Boğaziçi yay. İstanbul 1994
- GABAIN, A.Von; Eski Türkçe'nin Grameri, çev. Mehmet Akalın, TDK yay.
Ankara 2000
- GALTUNG, Johan; Bir Başka Açıdan İnsan Hakları, Çev. Müge SÖZEN, Metis
yay. İstanbul 1996
- GIDDENS, Anthony; Sosyoloji, Ayraç yay. Ankara 2000
- GÖKAP, Ziya; Türk Medeniyeti Tarihi, Toker yay. İstanbul 1989
_____ ; Türk Töresi, Hamle yay. İstanbul 1996
- GÖZE, Ayferi; Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta yay. İstanbul 1989
- GUMİLEV, Lev Nikolayeviç; Hunlar, Selenge yay. İstanbul 2002
- HATEMİ, Hüseyin; Hukuk Devleti Öğretisi, İşaret yay. İstanbul 1989
_____ ; İslam Hukuku Dersleri, Filiz Kitabevi, İstanbul 1994
- KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Milli Kültürü, Boğaziçi yay. İstanbul 1993
- KANDEHLEVİ, Muhammed Yusuf; Hayatü's Sahabe, Çev. Ali Arslan, Akçağ
yay. Ankara 1997
- KAPANİ, Münci; Kamu Hürriyetleri, AÜHF yay. Ankara 1981
- KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi TTK yay. Ankara 1947

Kaşgarlı Mahmut; Divanü Lûgat-it Türk, Çev. Besim Atalay TDK yay.

Ankara 1985

NAS. Recep; Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, Ezgi Kitabevi Bursa 2000

NİZAMÜLMÜLK; Siyasetnâme, Çev. Nurettin Bayburtlugil Dergah yay.

İstanbul 1995

OKANDAN, Recai Galip; Umumi Âmme Hukuku, İÜ yay. İstanbul 1968

ÖGEL, Bahaeddin; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, TTK yay. Ankara 1991

_____ ; Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, TDAV yay.

İstanbul 2001

RASONYI, Laszlo; Tarihte Türklük, TKAE yay. Ankara 1993

TAKTAK, Aşin, GÖÇER, Aysel, DİNÇER, Hasan; İlköğretim Vatandaşlık ve

İnsan Hakları Eğitimi Sınıf 7, MEB. Yay. İstanbul 2000

TANÖR, Bülent; Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, Afa yay. İstanbul 1996

TEZİÇ, Erdoğan; Anayasa Hukuku, Beta yay. İstanbul 1996

TURAN, Osman; Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Boğaziçi yay.

İstanbul 1999

_____ ; Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi, Boğaziçi yay. İstanbul 1994

UÇAROL, Rifat; Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995

ÜNAL, Şeref; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, TBMM KSYK yay. Ankara 1995

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi; Hak Dini Kur'an Dili, Azim yay. İstanbul 1992

YILMAZ, Ejder; Hukuk Sözlüğü, Yetkin yay. Ankara 1996

Yusuf Has Hâcip; Kutadgu Bilig, Çev. Reşid Rahmeti ARAT, TTK yay.

Ankara 1985

B. MAKALE ADLARI

- AKGÜNDÜZ, Ahmet; “Osmanlı Devletinde ve Çağdaşı Olan Diğer Devletlerde İnsani Değerler ve Hukuk” Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, c.2 s.53 TKHV yay. İstanbul 1985
- CRANSTON, Maurice; “İnsan Hakları Nelerdir” Çev. Atilla YAYLA, Sosyal ve Siyasal Teori s.314 Siyasal Kitabevi Ankara 1999
- ÇAĞRICI, Mustafa; “Hak” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.15 s.137 TDV yay. İstanbul 1997
- DÖNMEZER, Sulhi; “İnsan Hakları Kavramının Devlet Yönetim Felsefesinde Yerleşmesi ve Kurumsallaşması” Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, c.1 s.4 TKHV yay. İstanbul 1985
- İNALCIK, Halil; “Osmanlılarda Daiyyet Rüsümü”, Belleten s. 575-581, c. 23 Ankara 1950
- İNAN, Abdulkadir; “Oğuz Destanındaki Irkıl Ata” Makaleler ve İncelemeler, s.196 T.T.K. Yay. Ankara 1968
- MERÇİL, Erdoğan; “Sebüktegin’in Pendnâmesi” İTED, s.230-232 c.VI, cüz 1-2, İstanbul 1975
- RAND, Ayn; “İnsan(ın) Hakları” Çev. Atilla YAYLA, Sosyal ve Siyasal Teori s.319 Siyasal Kitabevi Ankara 1999
- TÜRKELİ, Cevat; “Hunlarda İnsani Değerler ve İnsan Hakları” Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, c.1 s. 76 TKHV yay. İstanbul 1985
- UYGUN, Oktay; “İnsan Hakları Kuramı” İnsan Hakları, s.13-14 Yapı Kredi yay. İstanbul 2000

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Bursa'da tamamladı.

1993 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih bölümünü kazandı ancak o yıl okula devam etmeyerek, 1994 yılında birinci sınıfa başladı. 1995 yılında 2. sınıf öğrencisi iken Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne yatay geçiş yaptı. 1998 yılında bu okuldan mezun oldu.

2000 yılında Erzurum ili Karaçoban ilçesi İsmet İnönü ilköğretim okulunda öğretmenliğe başladı. Aynı yıl yüksek lisans eğitimine başladı.

Halen Erzurum ili Pasinler ilçesi Nevin Muhammet Özdemir ilköğretim okulunda sosyal Bilgiler öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

